

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Doğu Esintileri A Journal of Iranology Studies

Issue 21 • September 2024

EISSN 2822-3209
<https://dergipark.org.tr/en/pub/dogu>

Doğu Esintileri

A Journal of Iranology Studies

EDİTÖR / EDITOR

Nimet YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

YARDIMCI EDİTÖRLER / ASSOCIATE EDITORS

Şeyda ARISOY

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Deniz ERÇAVUŞ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı, Türkiye
Department of History, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Letters, Ağrı, Turkey

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Esmâ SEÇEN HINISLIOĞLU

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of English Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor

Ömer Faruk KARAKUŞ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Hadi BAK

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Russian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Azerice Dil Editörü / Azerbaijani Language Editor

Tahmina BADALOVA

Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Nizami Çalışmaları Bölümü, Bakü, Azerbaycan
Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan

Farsça Dil Editörü / Persian Language Editor

Şeyda ARISOY

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Zehra ALLAHVERDIYEVA

Ulusal Bilim Akademisi, Edebiyat Bölümü, Bakü, Azerbaycan
Department of Literature, National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

Sadık ARMUTLU

İnönü Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Malatya, Türkiye
Department of Turkish Language and Literature, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Letters, Ağrı, Turkey

Tahmina BADALOVA

Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Nizami Çalışmaları Bölümü, Bakü, Azerbaycan
Department of Nizami Studies, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan

Hadi BAK

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Russian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Hasan DİDBAN

İran İslam Cumhuriyeti Ataşesi
Attaché of the Islamic Republic of Iran

Ghadir GOLKARIAN

Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KKTC
Department of Turkish Language and Literature, Near East University, Faculty of Arts and Sciences, KKTC

Asuman GÖKHAN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Pune KARIMI

Erzurum Teknik Üniversitesi, Rektörlük, Kurumsal İletişim ve Tanıtım Direktörlüğü, Erzurum, Türkiye
Department of Corporate Communications and Promotion Directorate, Erzurum Technical University, Rectorate, Erzurum, Turkey

Syeda Faleeha Zahra KAZMİ

Lahore Kadın Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lahore, Pakistan
H.O.D Persian Department, LCWU, Lahore, Pakistan

Jafar KHOLMUMINOV MUKHAMMADIYEVICH

Taşkent Doğu Çalışmaları Devlet Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan
Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent, Uzbekistan

Rahim KOOSHESH

Urmiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Urmiye, İran
Department of Persian Language and Literature, Urmiye University, Faculty of Letters, Urmiye, Iran

Rahman ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Russian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Muhammed PİRİ

İran İslam Cumhuriyeti Ataşesi, İran
Attaché of the Islamic Republic of Iran, Iran

Doğu Esintileri

A Journal of Iranology Studies

Sejad SOLTANZADEH

İran İslam Cumhuriyeti Başkonsolosu, İran
Consul General of the Islamic Republic of Iran, Iran

Esedullâh VAHÎD

Tebriz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tebriz,
İran
*Department of Persian Language and Literature, Tebriz University, Faculty of
Letters, Tabriz, Iran*

Mohammad Jafar YAHAGHÎ

Meşhed Firdevsi Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat ve Beşerî
Bilimler Fakültesi, Meşhed, İran
*Department of Persian Language and Literature Faculty of Letters and
Humanities Ferdowsi University of Mashhad, Iran*

Hamid ZAMANLU

İran İslam Cumhuriyeti Başkonsolosu Tercümanı
Translator of the Consul General of the Islamic Republic of Iran

Homeira ZOMORRODÎ

Tahran Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat ve Beşerî Bilimler
Fakültesi, Tahran, İran
*Department of Persian Language and Literature, Tehran University, Faculty of
Literature and Humanities, Tehran, Iran*

Doğu Esintileri

A Journal of Iranology Studies

AIMS AND SCOPE

A Journal of Iranology Studies is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University and published biannually in March, and September. The publication languages of the journal are Turkish, English, Arabic, Persian, and Russian.

A Journal of Iranology Studies aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in social sciences. The journal publishes original articles, reviews, case reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but not limited to language and literature, history, art and culture.

The target audience of the journal is world languages and literatures, scientists doing research in the fields of Eastern Studies, amateur and professional workers and all people who are interested in this field.

A Journal of Iranology Studies is currently indexed in China National Knowledge Infrastructure (CNKI), (EBSCO) and (MLA).

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

All expenses of the journal are covered by Atatürk University. No fee is charged from the authors for article evaluation and publication processes. All articles should be submitted to the journal using the online article evaluation system at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu>. The journal's spelling rules, necessary forms and other information about the journal can be accessed on the web page.

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

A Journal of Iranology Studies is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu>. Authors retain the copyright of their published work in A Journal of Iranology Studies. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

Editor in Chief: Nimet Yıldırım

Address: Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

E-mail: nimety@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Doğu Esintileri

A Journal of Iranology Studies

AMAÇ VE KAPSAM

Doğu Esintileri; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi'nin açık erişimli bilimsel basılı ve elektronik yayın organıdır. Dergi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın dili Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça ve Rusça'dır.

Doğu Esintileri, sosyal bilimler alanında yüksek bilimsel kaliteye sahip özgün araştırma, derleme, editöre mektup ve kitap incelemesi türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Derginin kapsamı temel olarak; dil ve edebiyat, tarih, sanat ve kültür alanlarından oluşmaktadır.

Derginin hedef kitlesini dünya dilleri ve edebiyatları, Doğu Araştırmaları alanlarında araştırma yapan bilim insanları, amatör ve profesyonel olarak çalışanlar ve bu alana ilgi duyan tüm kişiler oluşturmaktadır.

Doğu Esintileri China National Knowledge Infrastructure (CNKI), (EBSCO) ve (MLA) tarafından indekslenmektedir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Doğu Esintileri dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Derginin tüm masrafları Atatürk Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderil-melidir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyle ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler Atatürk Üniversitesi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Doğu Esintileri yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Doğu Esintileri'nin içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://iranology-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Baş Editör: Nimet Yıldırım

Adres: Department of Persian Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

E-posta: nimety@atauni.edu.tr

Yayıncı: Atatürk Üniversitesi

Adres: Atatürk Üniversitesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

BİLİMSEL DANIŞMA VE HAKEM KURULU (ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Metin AKKUŞ (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice AYNUR (Şehir Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehri BEHFER (Pishva Üniversitesi)

Prof. Dr. Rıdvan CANIM (Edirne Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Çetin DERDİYOK (Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Aysel ERGÜL KESKİN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Prof. Dr. Mukadder ERKAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN (Yakın Doğu Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan HASANZADE NİRÎ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimetullah İRANZADE (Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KANAR (Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Mir Celaluddin KEZZAZİ (Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Lyudmila Gennadyevna LARİONOVA (Güney Federal Ün.)

Prof. Dr. Mohammad MAHDİPOUR (Tebriz Üniversitesi)

Prof. Dr. Rahman MOSHTAGMEHR (Tebriz Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammet NURDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf ÖZ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz ÖZBEK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Christoph SCHROEDER (Universität Potsdam)

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (RTE Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil TOKER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. A. Naci TOKMAK (Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sait UYLAŞ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Esedullâh VAHÎD (Tebriz Üniversitesi)

Prof. Dr. Heike WİESE (Humboldt Universität zu Berlin)

Prof. Dr. Muhammed Cafer YAHAKKİ (Firdevsi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. S. Faleeha Zehra KAZMI (H.O.D Persian Department, LCWU)

Prof. Dr. Jafar KHOLMUMINOV MUKHAMMADIYEVICH (University of Tashkent State)

Prof. Dr. Muhammad Nasir (Punjab University)

Prof. Dr. Aleem ASHRAF KHAN (University of Delhi)

Prof. Dr. Mohammad Jafar Yahaghi (Ferdowsi University of Mashhad)

Doç. Dr. Mohammad Reza ABEDİ (Tebriz Üniversitesi)

Doç. Dr. Zehra ALLAHVERDIYEVA (Milli Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Tahmina BADALOVA (Department of Nizami Studies)

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Bahar DEMİR (Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Ebrahim EGHBALİ (Tebriz Üniversitesi)

Doç. Dr. Nezaket F. MEMMEDLİ (Azerbaijan National Academy of Sciences)

Doç. Dr. Könül HACIYEVA (Milli Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Ali Rıza KIYAMETÎ (University of Ferhengiyân-i Meşhed)

Doç. Dr. Saber EMAMİ (Tahran Sanat Üniversitesi)

Doç. Dr. İlknur EMEKLİ (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nazire ERBAY (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmad FARSHBAFİAN

Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU (Ağrı İ.Ç. Üniversitesi)

Doç. Dr. Andrey Yuryevich GOLOBORODKO (Rostov Ekonomi Ün.)

Doç. Dr. Asuman GÖKHAN (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nilüfer İLHAN (Bozok Üniversitesi)

Doç. Dr. Rahim KOUSHESH (Urmiye Üniversitesi)

Doç. Dr. Andrey Georgiyevich NARUSHEVİCH (Rostov Ekonomi Ün.)

Doç. Dr. Valentina PAPUSHİNA (Khmelnyskyi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yakup ŞAFAK (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER (Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet TOPAL (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Hatem TÜRK (Giresun Üniversitesi)

Doç. Dr. Yasemin YAYLALI (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Handan BELLİ (İnönü Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Pune KARIMI (E. Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emel HİSARCIKLILAR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hayati ÖNCEL (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Shalala RAMAZANOVA (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEŞİL (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Marjan ALİAKBARZADE ZEHTAB (İslami Azad Üniversitesi)

Dr. Sejad SOLTANZADEH (Consul General of the Islamic Republic of Iran)

Dr. Hamid ZAMANLU (Translator of the Consul General of the Islamic Republic of Iran)

Hasan DİDBAN (Attaché of the Islamic Republic of Iran)

Dr. Nushaba Arasli (Azerbaijan National Academy of sciences)

Dr. Əlimuxtar MUXTAROV (AMEA Gəncə Bölməsi)

Doğu Esintileri

A Journal of Iranology Studies

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1 Kutb ve Fahrî'nin "Hüsrev ü Şirin" Çevirilerinin Karşılaştırılması**
Comparative Analysis of Gutb and Fakhri's Translations of "Khosrov and Shirin"
Samire ALIYEVA
- 9 11-12. Yüzyıl Gence Şehri ve H. Araslı'nın Eseri Üzerine Tarihsel İnceleme (Tarihsel Gerçekler-Şanatsal Hakikatler)**
Exploring The Manifestation of Ganja's History in the 11th-12th Centuries Through the Literary Work of H. Arasli and Historical Sources
Tarana VERDIYEVA
- 15 Sa'dî ve Hulefâ-yi Râşîdin**
Sa'di and Khulefa-e Rashidin
Veyis DEĞİRMENÇAY
- 31 Nizami Gencevi'nin Eserlerinde Kusursuz İnsan İmgesi**
Mature Human Being Character in Nizami Ganjavi's Works
Xayale HUSEYNOVA
- 36 Hamid Araslı'nın Görüşünde Nizami Gencevi'nin İmaji ve 12. Yüzyıl Gence Ortamı**
The Image of Nezami Ganjavi and The 12th Century Ganja Environment at The Meeting of Respected Literary Critic Hamid Arasli
Türkan VERDIYEVA
- 41 Necip Fazıl, Gençliğe Hitabe ve Sorumluluk**
Necip Fazıl, Oration to Youth and Responsibility
Erdoğan ERBAY

Comparative Analysis of Gutb and Fakhri's Translations of "Khosrov and Shirin"

Qütb ilə Fəxrinin "Xosrov və Şirin" Tərcümələrinin Müqayisəli
Təhlili

Kutb ve Fahri'nin "Hüsrev ü Şirin" Çevirilerinin Karşılaştırılması

Samire ALIYEVA¹

Azerbaijan National Academy of Science,
Institute of Literature named after Nizami
Ganjavi, Department Nizami, Baku, Azerbaijan

ABSTRACT

The first translation of the poem "Khosrov and Shirin" by the genius Azerbaijani poet Nizami Ganjavi in Turkish language belongs to Kharezmi Gutb and Fakhri. Both poets who lived in the 14th century translated the poem into Turkish by making certain additions to the work they translated, shortening some parts and adding new verses. This was also considered acceptable in medieval Turkish translations.

The poet of the Golden Horde, Kharezmi Gutb translated the poem "Khosrov and Shirin" into Turkish for the first time in 1341 and presented it to Tini bey and Maleyka khanum. Gutb's translation was retranslated and edited by Berke Fagih in Egypt in 1383. The only copy of the work is kept in the National Library of Paris.

In 1367, Fakhreddin Yagub ibn Muhammad Fakhri presented the translation of "Khosrov and Shirin" to Isa Bey from the Aydinogullari dynasty. German scientist Barbara Flemming conducted the first research on the work and presented it to the world science in 1974 together with Fakhri's handwriting. The only copy of the manuscript is kept in the Marburg library in Germany.

Both Fakhri and Gutb have made great contributions to the enrichment of Turkish language and literature.

Keywords: Gutb, Fakhri, translation, "Khosrov and Shirin", translator

Öz

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gencevi'nin "Hüsrev ü Şirin" adlı mesnevisinin Türkçeye ilk çevirisini yapan Harezmi Kutb ve Fahri olmuştur. 14. yüzyılda yaşayan her iki şair de çevirdikleri esere bazı eklemeler yaparak, bazı bölümleri kısaltarak ve yeni dizeler ekleyerek eseri Türkçeye tercüme etmişlerdir. Ortaçağ Türkçesi çevirilerinde de bu durum kabul edilebilir görülüyordu.

Altınordu şairi Harezmi Kutb, "Hüsrev ü Şirin" mesnevisini ilk kez 1341 yılında Türkçeye tercüme ederek Tini bek ve Meleyke Hatun'a sunmuştur. Kutbun çevirisi 1383-te Mısır'da Berke Fakih tarafından yeniden çevrilerek düzenlendi. Eserin tek nüshası Paris Milli Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

1367 yılında Fahreddin Yakub bin Muhammed Fahri, Aydınogulları hanedanından olan İsa Bey'e "Hüsrev ü Şirin" mesnevisini takdim etmiştir. Esere ilişkin ilk araştırmayı Alman bilim insanı Barbara Flemming gerçekleştirmiş ve Fahri'nin el yazısıyla birlikte 1974 yılında bilim dünyasına sunmuştur. El yazması, yegâne nüsha olarak Almanya'daki Marburg kütüphanesinde korunmaktadır.

Türk dili ve edebiyatının zenginleşmesinde gerek Fahri gerekse de Kutb'un katkıları inkâr edilemez.

Anahtar Kelimeler: Kutb, Fahri, çeviri, Hüsrev ü Şirin", çevirmen

Geliş Tarihi/Received	27.02.2024
Revizyon Veriliş	16.07.2024
Tarihi/Revision Issued	
Revizyon Bitiş	17.07.2024
Tarihi/Revision Ended	
Kabul Tarihi/Accepted	26.07.2024
Yayın Tarihi/Publication	17.09.2024
Date	

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

E-mail: samira.aliyeva@lit.science.az

Cite this article: Aliyeva, S., (2024). Comparative Analysis of Gutb and Fakhri's Translations of "Khosrov and Shirin". *A Journal of Iranology Studies*, 21, 1-7.

Atif: Aliyeva, S., (2024). Qütb ilə Fəxrinin "Xosrov və Şirin" Tərcümələrinin Müqayisəli Təhlili. *Doğu Esintileri*. 21, 1-7.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

GİRİŞ

Xarəzmli Qütb'lə eyni yüzillikdə, yəni XIV. əsrdə yaşayıb-yaratmış Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxri də Nizami Gəncəvi'nin "Xosrov və Şirin" əsərini Türk dilinə tərcümə edərək bu çətin, məsuliyyətli işi həyata keçirmişdir. Həm Fəxri həm də Qütb əsəri hansı əl yazmadan tərcümə etdiklərini qeyd etmirlər. Nizami'nin 1180-ci ildə yazdığı poemanı əsrlər sonra tərcümə etmiş şairlər bir neçə katib tərəfindən köçürülmüş, müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmış əl yazmalardan istifadə etmişlər. Bu da tərcümə əsəri orijinala müqayisə etməyi çətinləşdirir.

Çox güman ki, hər iki şairin birbirlərinin tərcümələrindən xəbərləri olmamışdır. Onların əsərləri arasında oxşar cəhətlər olmasına baxmayaraq fərqli məqamlar da mövcuddur. Bu da orta əsr tərcümə sənətinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Əsas hissə

XIV. əsr Özbək ədəbiyyatının dünyaca məşhur istedadlı nümayəndəsi şair Qütb'ün ədəbi irsindən bizə yalnız "Xosrov və Şirin" dastanı gəlib çatmışdır. "Xosrov və Şirin" dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi'nin poemasının sərbəst tərcüməsi olmaqla yanaşı, Özbək epik poeziyasının əsas əsərlərindən biri hesab olunur. Xarəzminin uğurlu tərcüməsi və orijinala əlavə etdiyi bir sıra yeniliklər şairin ədəbi təcrübəsindən, dünyagörüşündən, yüksək ədəbi-bədii zövqündən, poetik istedadından xəbər verir. Şair "Xosrov və Şirin" tərcüməsi Nizaminin eyniadlı əsərindən götürülsə də, özünəməxsus bədii tərcümə keyfiyyətləri ilə seçilir. Əsər Özbəkistan klassik ədəbiyyatında ilk böyük epik poeziya nümunəsi hesab olunur.

20-ci əsrin 30-cu illərindən başlayaraq A.N.Samayloviç, A.Zayonçovski, T.Tahircanov, Y.Bertels, E.Nəcib, P.Xəlilov, N.Araslı kimi görkəmli tədqiqatçılar Qütbün "Xosrov və Şirin" əsəri üzərində araşdırmalar aparmış, qiymətli məlumatlar təqdim etmişlər. Polyak alimi A.Zayonçovski poemanı mətnşünaslıq və linqvistik baxımdan tədqiq etmişdir. Onun araşdırmaları və əldə etdiyi nəticələr dünyanın müxtəlif jurnallarında məqalələr şəklində dərc olunmuşdur (Zayonçovski, 1962, s.56-62). Alimin əsas xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, faksimile əsasında ilk dəfə olaraq "Xosrov və Şirin" poemasının transliterasiyasını və lüğətini tərtib etmiş, Qütbün əlyazmasını ətraflı şəkildə təhlil edərək orijinal əsərlə müqayisələr aparmışdır. Görkəmli alim Y.Bertels isə əsas diqqəti "Xosrov və Şirin" poemasının ədəbi analizinə yönəltmişdir (Bertels, 1956, s.101-128). T.Tahircanov "Tarixdən ədəbiyyata" kitabında, həmçinin şair "Xosrov və Şirin" əsərinin tədqiqinə həsr etdiyi monoqrafiyasında şairin həyatına dair bioqrafik məlumatlar vermiş, Nizami və Qütbün poemalarını müqayisəli təhlil etmişdir (Tahircanov, 1946, s.252).

1973-cü ildə E. İ. Fazilov Daşkənd'də Qütb'ün "Xosrov və Şirin" poemasının yeni əlifbaya transliterasiyasını "Xorəzm abidələri" adı altında nəşr etdirmişdir. İ. M. Muhamedzyanovun fikrincə, bu nəşrdə bəzi nöqsanlar vardır. Məsələn, lüğətin və terminlərin elmi izahının olmaması əsərin nöqsanlarından biri hesab edilə bilər (Muxammetziyanov, 2009, s.7).

Ədəbiyyatşünaslıqda Xarəzmli Qütbün əsəri haqqında ziddiyyətli fikirlərə rast gəlirik. Həmid Araslı (Araslı, 1958:s.21) və Pənah Xəlilov (Xəlilov, 1987, s.35-72) Qütbün "Xosrov və Şirin" poemasını tərcümə adlandırdıqları halda, Qəzənfər Əliyev (Əliyev, 1985, s.12) və Əmir Nəcib (Nəcib, 1979, s.37) orijinal əsər kimi qəbul edirlər. Əmir Nəcib Qütbün əsərinin beytlərinin sayının Nizami əsəri ilə müqayisədə (müvafiq olaraq 4700 və 7000 olmaqla) az olduğunu göstərir. Y.Bertels isə bu əsəri gah tərcümə, gah da müstəqil əsər adlandırmışdır (Bertels, 1965, s.149-150). N.Araslı isə qeyd edir ki, "Türk dilində Nizami mövzularında orijinal poema qələmə alan şairlər mövzu üçün xarakterik olan, təsvirini zəruri hesab etdikləri hissələri, öz zövqlərinə daha uyğun gələn motiv və epizodları ana dilində ifadə edərkən istər-istəməz tərcümə yolunu tutur, sələflərinin əsərindəki müəyyən fəsil və ayrı-ayrı parçaları bilavasitə türk dilinə çevirərək öz poemalarına daxil edirlər. Bu vəziyyət isə tərcümə kimi qələmə alınan poemalara bir orijinalıq, orijinal əsər kimi yazılan poemalara isə tərcümə mahiyyəti verir" (Araslı, 1980, s.18-19).

Möhsün Nağısoylu isə Qütbün "Xosrov və Şirin" əsərinin tərcümə olduğunu qəbul edir və orijinala tərcümə arasındakı fərqlərin səbəblərinə dair öz mülahizələrini irəli sürür: "Birincisi, Nizami əsərində təsvir olunan müəyyən tarixi etnoqrafik hadisə və epizodlarla bağlıdır. Məsələn, Xəlilov.P qeyd etdiyi kimi, Nizaminin "Xosrov və Şirin"ində atəşpərəstlikdən bəhs edən yerləri Qütb türkcəyə çevirməyə cürət etməmişdir. İkincisi isə ola bilsin ki, bu dəyişiklikləri, qısaltmaları Qütb deyil, tərcümənin mövcud yeganə nüsxəsinin katibi Berke Fəqih etmişdir. Üçüncüsü, onu da istisna etmək olmaz ki, Qütbün istifadə etdiyi orijinalın əlyazmasında həmin hissələr, ümumiyyətlə yox imiş, yəni onları nüsxənin katibi bilərəkdən buraxıbmiş. Dördüncüsü, ən başlıcası

isə orijinala tərcümənin mətnləri arasındakı mövcud fərqlər, ayrıntılar orta əsrlərin bədii tərcümə sənətinin sərbəst-yaradıcı qolu üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərlə, özəl cəhətlərlə bağlıdır” (Nağısoylu, 2000, s.35-36).

Qütb və Fəxri əsəri tərcümə edərəkən hadisələri, süjetləri qısaltmamış, sadəcə olaraq süjetə birbaşa aidiyyəti olmayan fəsilləri birləşdirərək adlarını dəyişdirmişlər. Bundan əlavə, “Xosrov və Şirin” dastanının süjet xəttinə aid olmayan giriş və yekun hissələrini ixtisar etmişlər. Bu ixtisarlar nəticəsində fəsillərin sayının azalmasına baxmayaraq, əsərin məzmununa, süjet xəttinə, kompozisiyasına heç bir xələl gəlməmişdir. Şairlər əsərin tərcüməsində ərəb, fars sözlərindən çox az istifadə etmiş, bacardıqları qədər türk dilinə üstünlük vermişlər. Bu da o dövr üçün mühüm hadisə idi.

Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsəri 5700 beytə yaxındır. Xarəzminin tərcüməsi 4733, Fəxrinin çevirisi isə 4683 beytdən ibarətdir. Beləliklə, orijinal əsərlə tərcümələr arasında 1000 beytə yaxın fərq vardır. Bu fərq bizi belə düşünməyə vadar edir ki, ya Qütb Nizaminin kifayət qədər uzun bədii təsvirlərindən bəzilərinə ixtisar etmiş, ya da bizə gəlib çatmış əlyazma naqisdir. Ancaq Nizaminin əsərindəki fəsil başlıqları Qütbün tərcüməsində eynilə saxlanıldığından mövcud çatışmazlıqların hekayənin bütövlüyünü pozacaq xarakter daşmadığı anlaşılır. Hər iki şair orijinal vəznə sadıq qalaraq əsəri məfailün məfailün faülün ölçüsündə tərcümə etmişlər. “Vəznə baxımından əsərin orijinalına sadıq qalan şairin (məfailün məfailün faülün) sadəcə, çəharyar mədhyyəsinə “Kutadqu Bilig” vəznəylə (faülün faülün faülün faül) yazması, Köprülüyə görə, Türk və İran ədəbiyyatında başqa örnəyi olmayan bir orijinalıq təşkil etməkdədir” (Hacıeminoğlu, s.56). Hər iki əsərin müqayisəli təhlilinə nəzər salaq:

Qütbün tərcüməsi səbəb-i təlif-i tövhid, minacat, nət’, “Allāh ta’ālā-nıñ təvhīdin ajur”, “İflāk harākāti-niñ sözi”, “Tanrı taalā-nıñ münāzātı”, “Rasūl ‘aleyhi-s-sälām na’tı”, “Rasūl alajhi-s-s-sälām-nıñ tort jāry ögdüsü” başlıqlarla başlayır. Fəxri isə heç bir başlıq qoymadan Allahın təkliyi, özünün bağışlanması hissələrini türk dilinə tərcümə etmişdir:

Qütb

ilāhī tävfīqıñ qabyyn aça ber

könül-gä rahmätin uryıñ saça ber

könül ber kim jaqıñnyja jarasun

ağın ğaflät bu köñlüm-din jyrasun

bu köñlüm küzgüsin sajqal qylu ber

qamuy müşkil-lärimni hall qylu ber elümden gelmesün hiç na-bekari (Zayonçkovski, 1958, s.2; Flemming, 1974, s.255)

Fəxri

inayet qapusun ben quluna aç

kerem qıl rahmetüni gönlüme

gönül ver kim seni bile yaqın ol

dahi dil kim oquya aferin ol

yaramazdan dilümi dutgil ari

Fəxri’dən fərqli olaraq, Qütbün tərcüməsində Məhəmməd peyğəmbərin nət’indən sonra peyğəmbərin səhabələrindən Ebu Bəkr, Ömər, Osman, Əli xəlifələrinin tərifinə aid fəsil yer alır. O. Şarafiddinov hesab edir ki, dörd xəlifə haqqındakı fəsil “üçüncü müəllif”, yəni Berke Fəqih tərəfindən yazılmışdır (Şarafiddinov, 1978, s.243).

jana bu rasūl-nıñ säwär eşläri

qylur erdi-lär tutşy ħajr işläri

bu tört eş başy ol atıq erdi bil

köni dādy icrā jarar erdi qyl (Zayonçkovski, 1958, s.26)

Səhabələrin mədhindən sonra gələn “şāh-zādä Tini-Bäg han mādhi və Mälikä märhümä han Mälük mādhi rahmatallah” fəsli Qütbə əsəri sifariş verən hökmdarın və xanımının mədhinə həsr etmişdir. Fəxrinin tərcüməsində isə bütünlüklə Aydinoğullar sülaləsinin və İsa bəyin mədhə “Fəxrəddin mədh” başlıqlı hissədə verilmişdir:

Qütb

Fəxri

Ulus el ärkligi sultāny hany	şeh-i ferhunde fahr-i devlet ü din
žihān halqy tən ol tən icrā žāny	mükerrem İsa bin Mehmed bin Aydın
hanymyz Tini-bäg şāh-i žuvān baht	ki mislin görmedi gerdun-i gerdan
kim oş andyn quwanur tāž hām that	saadet vermis ana pak Yezdan
jeti iqlīm icrā hāly bu zamānda	Çalapdan cümle maqsudi müyesser
tāñiñ joq şäksiz ol barça žihānda	onat düşdi işi cümle seraser
(Zayonçkovski, 1958, s.28)	(Flemming, 1974, s.268)

“Qütb yalnız əsəri Türk dilinə tərcümə etməklə kifayətlənmiş, hekayənin süjet xəttinə yeni bir əlavə etməmişdir. Nizaminin əsərində olan fəsil başlıqlarının da eyni olması bunu bir daha sübut edir” (Gülmez, 2003, s.18). Fəxrinin “Xosrov və Şirin” tərcüməsini fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də Xosrovlə Bəhram Çubin arasında gedən mübarizə və Bəhramın döyüşdə məğlub olub Çinə getməsi bölümlərini Firdovsi'nin “Şahnamə”sindən götürərək əsərə daxil etməsidir. “Husrev ve Behram yerine çeriyile gelüp”, “Husrev Behram yerü yerine çeriyile gelüp yüz be-yüz olup...”, “Behram qız qardaşına gelüp qız qardaş nasihat etdügi yerdür”, “Husrev begleriyle tanışduğın eydür”, Çubin meydana girüp Behram çoqal giyüp Çubini öldürmek...”, “ Qayser-i Rum banuyı Güstehem alup qızı Meryem qatına iledüp”, “Behram Çubin qaçup Çinə varduğın eydür” başlıqlarla başlayan hissələr və başlıq qoymadan yazdığı beytlər “Şahnamə”dən götürülmüşdür. Qütbün tərcüməsində belə hissələrə rast gəlinmir:

şehum buyurdi Firdevsi sözinden
 yetürem nazmını matbu u Şirin
 qılıban şekrini şehdile memzuc
 yedurem halqa şirin havz-i Şirin
 şehüm müzdine yeye hal-i giti
 şeh u derviş u münim yeg ü miskin
 çu buyurdi şehüm Firdevsi şirin
 qılıban tercüme hoş-resm tazmin
 Nizami nazmına memzuc ederven
 çu gendüzüme borç etdüm öderven (Flemming, 1974, s.266)

Qütb tərcüməsində Nizaminin əsərindəki “Xosrovun dilindən Barbədin qəzəl oxuması” və “Şirinin dilindən Nəkisanın qəzəl oxuması” dialoqlarından iki fəsil çıxartmışdır (Qanixanov, 1994, s.8). A.Zayonçkovski hesab edirdi ki, Qütb orijinal mətnə mövcud olan və süjet xəttinə daxil olmayan hissələri ötürmüş, tərcümə etməmişdir. Alim buna misal olaraq türk mətnində “Barbədin 30 nəğməsi”nin olmadığını göstərmişdir (Teyer, 2012, s.86). Eyni fikri şərqişünas alim Q.Beqdeli də söyləmiş və əlavə olaraq bildirmişdir ki, “Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasının həcmi çoxsaylı siyahıların hazırlanması zamanı interpolyasiya hesabına genişlənmişdir. Qütb isə indiki alimlərin hesab etdiyindən daha dəqiq əlyazmadan istifadə etmişdir” (Beqdeli, 1980, s.8). Fəxrinin tərcüməsində Şirinin dilindən Nəkisanın qəzəl oxuması və Xosrovun dilindən Barbədin qəzəl oxuması bölmələrində

4 fəsil çıxarılmış, 2 fəsil adsız, 2 fəsil isə fərqli - “ve Husrev qatında çeng çalındığı yerdür”, “Şirin gelüp Husrevin odağında otururken Şirin ayru odada” başlıqlar altında verilmişdir. Hər iki şairin tərcümələrinə nəzər yetirək:

Fəxri	Qütb
uyıma ey göz imdi bir zaman sen	ujuma bir zaman əj dävlatim kim
ki devletde bulasın bir nişan sen	mägär tabsam köñüldäki tiläkim
benümle düzün ey baht yeter qaç	sabyr tayyndyn umynçñ subhy bälgür
kilidile bu gönlün bağına aç	bu köñlüm-nün közingä imdi bir nur
(Flemming, 1974, s.457)	(Zayonçkovski, 1958, s.249)

XIV əsrdə yaşamış hər iki şairin tərcümələrində olan oxşarlıq da diqqətimizdən yayınmır. “Şirinin Xosrovu elmə rəğbətəndirməsi”, “Büzürgümüdün “Kəlilə”dən qırx incə mətləb söyləməsi”, “Nizaminin oğlu Məhəmmədə nəsihət etməsi”, “Peyğəmbərin meracı”, “Nəsihət və kitabın sonu”, “Toğrul şahın Nizamini tələb etməsi” kimi fəsilləri əsərlərinə daxil etməmişlər. Türkdilli müəllif Qütb Azərbaycan şairinin dünyanın faniliyi, paxıl və nankor insanların fəlsəfi hikmətamiz düşüncələrini xeyli ixtisar etmişdir. Məsələn: “Xosrovun sərdabəsində Şirinin ölməsi” fəsil məsnəvinin L.A.Xetaqurov tərəfindən hazırlanmış elmi-tənqidi mətnində 134 beytdir. Qütbdə isə həmin fəsil 59 beytdir (Qanixanov,1994:s.8). Fəxrinin tərcüməsində həmin fəsil heç bir başlıq qoyulmadan 42 beyt daxilində verilmişdir:

Qütb	Fəxri
nitək kim subh sâdiq baş kötürdi	seher çun başın uyqudan götürdi
Şirîn başynya joqalmaqlıq kätürdi	helaki gönline Şirin getürdi
qaçub zängî-din aj mağrib-qa keldi	buyurdi şehriyarı ol niku-ahd
subh rāngi tişi-teg açylu küldi	ana üd ağacından düzeler mehd
bujurdy qyldy-lar tābut ol kün	pes altun tahtayile qaplayalar
qamuş tābutyny qablab tozdy altun	delim incü guher çoq saplayalar
murassa qyldy jinçü lal-dyn bin	murassa eyledi çun şah mehdin
töşädi bilä saçty aşhab vä kin	cihanun eglemezleridi ahdın
(Zayonçkovski, 1958, s.291)	(Flemming, 1974, s.479)

Qütb əsərini “Niçä söz hatimat kitab-da ajtur ustäd”, Fəxri isə “Hatm-i kitab” başlıqlı fəsillə bitirir. Fəxri sonda əsərin yazılma tarixi və oğullarının vaxtsiz vəfatı haqqında məlumat vermişdir:

tirig bolmyšça əj Qutb anlayul kim	dilersen Fahriya kim şad olasın
tilägim bar sendin bir tiläkim	cihanda qayğudan azad olasın
qamuşdyn bilsän äksük özününi	Çalap verdüginə eyle qanaat
adaqlar asra jer qylsañ jüzününi	hasud olmağı edinme sanaat

körärsän dürr təniz astynda qaldy özünə gerü kine verməgil yol
 soñ asra qalmyşyndyn başqa qaldy Çalap qullarına hoş mihrüban ol
 (Zayonçkovski, 1958, s.299-300) (Flemming, 1974, s.484)

Şairin orijinal əsərə özünün xüsusi münasibəti vardır ki, bu da Qütbün “Xosrov və Şirin” poeması ilə Nizaminin eyniadlı poemasını sətir-sətir müqayisə etdikdə aydın olur. Orijinal dili mükəmməl bilmək, onun ilkin mənbələri ilə tanışlıq, yenidən qurulan əsərin obrazlarına və ruhuna yaxınlıq hissi tərcüməçiyə orijinal mətnə daha yaradıcı yanaşma imkanı verir:

Qazan kimi qaynayıb ehtiraslar /eşq/ yaratdım

Nizaminin balından halva bişiridm. (Qanixanov, 1994, s.11)

Əsərin orijinalında Nizami hadisələrin içərisinə kifayət qədər fəal şəkildə daxil olur, qəhrəmanların hərəkətlərinə münasibət bildirir, özündən danışır, ayrıca fəsilə oğluna nəsihət verir. Türk dilli poemada vəziyyət daha mürəkkəbdir. Yəni bir müəllifin rolunda üç şəxs iştirak edir: orijinal mətnin müəllifi, yəni Nizami Gəncəvi, işinə sərbəst yanaşan tərcüməçi, yəni Xarəzmli Qütb və yaradıcılığını büruzə verən katib, Berke Fəqih.

Giriş fəsilələrində şeirin yazılma səbəblərinin izahı ilə əlaqədar olaraq tərcüməçi şair özünü xatırladır. Əsərdə Qütbədən başqa, Nizami obrazı da aydın şəkildə yer almışdır. Tərcüməçi bunu bəzi yerlərdə açıq şəkildə xatırladır.

Fəxrinin tərcüməsində isə şairin öz obrazına və Nizaminin obrazına rast gəlirik:

Fəxri	Qütb
şehüm buyruğına qıldum itaat	Rävān äj Qutub tärkin keč bolur bil
dil ü candan be-qadr-i istitaat	ne bilgäj-lär säni sözlätməsäñ til
gücüm yetdükce oldum tercümani	Nizami nazmy janlyğ tüz sözüñni
Nizaminün ki şad olsun revani	anyn bälğüt hanuğ-ya bu özüñni
(Flemming, 1974, s.264)	(Zayonçkovski, 1958, s.32)

“Qütbün tərcüməsinin mətnində Berke Fəqihin özündən bəhs etdiyi 51 beyt yer almışdır və poemanın mətnindəki bəzi cüzi dəyişikliklərin məhz katib tərəfindən həyata keçirilməsi imkanını istisna etmək çətinidir” (Qanixanov,1994:s.12). Fəxrinin tərcüməsində isə heç bir katibin yazısına, beytinə rast gəlinmir:

järī berdi uyan tükätdim bitib

idim-kä burunraq tükäl ajytyb

idim tävfıq berdi tamām qyldym oş

jädigār mäniñdi saña qojdum oş (Zayonçkovski, 1958, s.301)

Nəticə

Nizami Gəncəvinin XIV. əsr türk tərcümələri şairin “Xosrov və Şirin” əsərinin türk xalqları arasında yayılıb məşhurlaşmasında və sonrakı yüzilliklərdə təşəkkül tapmış ədəbiyyatın mövzu dairəsinə daxil olmasında xüsusi rola malikdir. Həm Qütbün, həm də Fəxrinin tərcüməsi yaşadıkları dövrün və coğrafiyanın ictimai-siyasi və mədəni mənzərəsi haqqında müəyyən qədər məlumat

əldə etməyə imkan yaradır. Hər iki Türk şairin əlyazmaları “Xosrov və Şirin” poemasının ən qədim tərcüməsi olaraq tarixə düşmüşdür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Araslı, H. (1958.). *Böyük Azərbaycan şairi Füzuli*. Bakı: Uşaqgəncnəşr.
- Araslı, N. (1980). *Nizami və Türk Ədəbiyyatı*. Bakı: Elm.
- Flemming, B. (1974). *Fahris Husrev u Şirin*. Eine Türkische Dichtung Von 1367. Wiesbaden. 487.
- Gülmez, M. (2003). *Fahri'nin "Husrev ü Şirin"i (2317-4683)*. Metin-Gramer-Sözlük. Yüksek Lisans Tezi. Konya18.
- Nağısoylu, M. (1985). *Orta əsrlərdə Azərbayacanda tərcümə sənəti*. Bak: Elm.
- Алиев, Г.Ю. (2000). *Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока*. Москва, «Наука», 331.
- Бертельс, Е.Э. (1956). *Творческий путь поэта*. М., Издательство А.Н СССР, 101-128.
- Бертельс, Е.Э. (1965). *Навои и Джамии*. М. Наука.
- Ганиханов, М. А. (1994). *Сравнительный анализ поем «Хосрав и Ширин» Низами и Кутба*. Автореферат дисс. Фил. Наук. Ташкент 23 с. (стр 8)
- Зайончковский, .А. (1962). *Ближний и Средный Восток*. Сборник научных статей/ А. Зайончковский. М (стр 56-62).
- Мухаметзянов, И. М. (2009). *Фольклор в поему Кутба «Хосров и Шириб»*. Диссертация. Канд. филол. наук. Казан. 150 стр (стр 7)
- Наджип, Е.Э. (1979). *Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века*. Книга I. Москва. Наука. 479стр. (стр. 31).
- Тагирджанов, А.Т. (1946). *«Хосров и Ширин» Кутба: Дис. ...канд. филол. наук/ Тагирджанов А.Т Ташкент, 252 стр.*
- Теер, Е. (2012). *«Низами Гянджеви в польских исследованиях и переводах*. Баку. 104 стр. (стр 86).
- Халилов, П. (1987). *Низомий «Хусров ва Ширин»ининг Кутб тачжимаси// Узбек тили ва адабиети*. Ташкент, «ФАН» №2 (стр. 35-72).
- Шарафиддинов, О. (1978). *Низомий ва Кутб*. Танланган асарлар. Тошкент. Узбекистон. «Фан» нашриети.

11-12. Yüzyıl Gence Şehri ve H. Araslı'nın Eseri Üzerine Tarihsel İnceleme (Tarihsel Gerçekler-Sanatsal Hakikatler)

Exploring The Manifestation of Ganja's History in the 11th-12th Centuries Through the Literary Work of H. Arasli and Historical Sources

Öz

Makalede Azerbaycan tarihinde önemli bir yere sahip olan Gence şehrinin tarihi incelenmektedir. Gence'nin 11-12. yüzyıllardaki sosyal, bilimsel ve edebi ortamı, bilim adamı Hamid Araslı'nın eseri ve tarihi kaynaklar esas alınarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. H. Araslı'nın incelenen, büyük mütefekkir Nizami Gencevi'nin hayatına ve yaratıcılığına adanmış eseri, yazarın sanatsal düşüncesinin yanı sıra tarihsel gerçeklere dayanarak yazılmıştır. Aynı zamanda H. Araslı'nın eserinde Gence tarihiyle ilgili bahs ettiği olayların tarihdeki gerçekleri de kaynaklara başvurularak verilmektedir.

Kitapta H.Araslı'nın Gence hakkında - şehrin bilimsel, edebi, sosyal ortamı vb. kayıtlarının tarihi gerçeklere uygun olması bize Nizami Gencevi dönemindeki gerçek Gence'yi tanıtır. Ve bu tanışıklık, Gence gibi her alanda canlanma ve gelişmenin görüldüğü bir şehirde Nizami gibi bir dehanın yaşadığının ve yarattığının yadsınamaz bir teyidini bir kez daha yansıtır.

Makalede aynı zamanda Hamid Araslı'nın genc yaşlarında Gence'de bilim eğitimi aldığı alimlere, onlardan öğrendiği bilime ve tüm bunların H.Araslı'nın hayatına etkisine değinilerek 20. yüzyılın başında Gence'nin bilimsel ve kültürel ortamının önemi, zenginliği de vurgulanmıştır. Buradaki eğitim kurumlarının üstünlüğü ve aydınlarının derin düşünce ve zekası, Hamid Araslı'nın ve gelecekte birçok önemli şahsiyetin gelişmesinin koşullarını yarattı.

Tarihsel olarak büyük şahsiyetlerin anavatanı olan Gence, hangi dönemde olursa olsun Azerbaycan tarihindeki önemi, edebi ve kültürel ortamının coşkusu ve sıcaklığı nedeniyle seçilmiştir. Gence toprağıyla bağlantılı önde gelen sanatçı ve şairler, yarattıkları örneklerle her zaman ön plana çıkmışlardır. Ve bu nedenle tarihteki önemli yerinin yanı sıra edebiyatta da sayısız eserin ana konusu olmuştur.

Tarih ile edebiyatı birleştiren bu çalışma, milletin milli ve manevi değerlerinin ayrılmaz bağlarla tarihine, edebiyatına, sanatına ve kültürüne yansıdığını söylememize olanak sağlar.

Anahtar Kelimeler: Gence, Hamid Araslı, Nizami Gencevi, tarih, eser, edebi ortam

Tarana VERDİYEVA¹
Azerbaijan National Academy of Sciences Ganja
Branch, Azerbaijan, Ganja

Geliş Tarihi/Received 13.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 12.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 17.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
E-mail: tarana.verdiyeva.83@gmail.com
Cite this article: Verdiyeva, T., (2024). Exploring The Manifestation of Ganja's History in the 11th-12th Centuries Through the Literary Work of H. Arasli and Historical Sources. *A Journal of Iranology Studies*, 21, 9-14.
Atıf: Verdiyeva, T., (2024). 11-12. Yüzyıl Gence Şehri ve H. Araslı'nın Eseri Üzerine Tarihsel İnceleme (Tarihsel Gerçekler-Sanatsal Hakikatler). *Doğu Esintileri*, 21, 9-14.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

The article examines the history of the city of Ganja, which occupies an important place in the history of Azerbaijan. Based on the works of the scientist Hamid Arasly and historical sources, the social, scientific and literary environment of Ganja in the 11th-12th centuries was comparatively examined. The considered work of H. Arasly, dedicated to the life and work of the great thinker Nizami Ganjavi, is written on the basis of historical facts, as well as the artistic thought of the author. At the same time, the historical facts of the events mentioned by H. Arasly in his work on the history of Ganja are also given with reference to sources.

In the book, H. Arasly writes about Ganja - the scientific, literary, social environment of the city, etc. - correspond to historical facts, introducing us to the real Ganja of the Nizami period. And this acquaintance once again reflects the indisputable confirmation that such a genius as Nizami lived and worked in a city like Ganja, where revival and development were observed in all areas.

The article also highlights the importance of Ganja's scientific environment in the early 20th century, touching on the scientists from whom Hamid Arasly received his scientific education in Ganja in his youth, the science he adopted from them, and the impact of all this on H. Arasly's life.

Ganja, historically the birthplace of great figures, was chosen due to its importance in the history of Azerbaijan, regardless of period, and the enthusiasm and warmth of its literary and cultural environment. And for this reason, in addition to its important place in history, it has also become the main subject of countless works in literature.

Keywords: H.Arasly, Ganja, Nizami Ganjavi, history, work, literary environment

GİRİŞ

Her milletin evrim sürecini yansıtan faktörlerin olduğu açıktır. Bunlardan biri de edebiyatın günümüze kadar geçirdiği tarihsel aşamalar ve bu aşamalarda dönemin edebi-kültürel, sosyo-politik durumunu eserlerine yansıtan şair ve yazarların yaratıcılıklarıdır. Yaratıcılık yapan her şair ve yazar, çağın gereklerine uygun konuları seçerek edebi örnekler oluşturmuş ve edebiyatımızı zenginleştirmiştir.

Azerbaycan'ın şanlı tarihini ve büyük geçmişini hatırlatan Gence, eski çağlardan beri şairlerin vatanı olarak anılmıştır. Abulula Gencevisi, Mahsatisi, Nizami Gencevisi ile tüm dünyaya ses getiren antik Gence'deki edebiyat ortamı her zaman bereketli ve zengin olmuştur. Büyük düşünürlerin oluşturduğu edebiyat ekolü her dönemde yeni yeteneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nizami'nin anavatanı Gence'de Azerbaycan edebiyat tarihinde özel bir yere sahip olan şairler, Gence şehrinin edebiyat ortamının zenginleşmesi, şöhretinin ve sesinin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Gence'nin antikliği ve halkımızın gönlündeki yerinin yanı sıra şehrin simgeleri Göygöl, Kepez ve Çınar, kökleri bu topraklara bağlı her şairin paletinde eşsiz tablolar, manzaralar ve unutulmaz detaylarla yaratılmıştır. Gence'nin eserlerde edebi bir imge olarak yer alması onun şanlı tarihinden, Gence halkının vatan sevgisinden, milli ve manevi değerlere bağlılığından ve mücadele ruhundan da kaynaklanmaktadır.

Halkın milli ve manevi değerleri, o milletin en değerli zenginliği, kökeninin, soyunun ve ilerlemesinin göstergesidir. Bir insan ait olduğu halkın değerlerine saygı duyuyor, koruyor ve yaşatmaya çalışıyorsa, ziyalıdır. Azerbaycan halkının da milli değerlerine sahip çıkan, onların yabancılaştırılmasına veya silinmesine karşı daima mücadele eden, edebiyatını zenginleştiren değerli aydınları vardı. Bu aydınlardan biri de Azerbaycan edebiyatına ve kültürüne büyük katkıları olan, aynı zamanda eserlerinde Gence'nin tarihine, edebi ve kültürel ortamına yer veren Hamid Arasly'dır.

Hamid Arasly'nın Hayatında Gencenin Önemi

1909 yılında Azerbaycan'ın kadim tarihsel şehri Gence'de doğan Hamid Arasly, ilk eğitimini Gence'de Şah Abbas Camii'nin içerisinde faaliyet gösteren medresede aldı. Beş yıl boyunca medresede aldığı eğitimin önemini hayatı boyunca unutmamış, bunu ailesi ve arkadaşlarıyla sohbeti zamanı sık sık dile getirmiştir. Genellikle medrese eğitiminin geniş bir dünya görüşü oluşturması açısından dar bir çerçeveye sahip olduğu söylenir. Ancak Hamid Arasly'nın anıları bu düşünceleri altüst eder. Okudukça Hamid Arasly'nın akademik derecesinin temelini medrese eğitiminin oluşturduğu sonucuna varıyoruz. Nuşaba Arasly babasını anarken şunları yazıyor: "...babam medresede hocalarından büyük bir saygı, hürmet ve minnetle bahsedirdi. Ona sadece Arapça ve Fars dillerini değil, insanlığı ve bütün Doğu edebiyatını öğrettiklerini söylerdi" (Arasly, 2019, s.62-63).

Nuşaba Araslı'nın anı notlarından aldığımız bu fikirlerin benzerlerini akademisyen Rafael Huseynov'un yazısında da bulduk. Bilim adamı bu düşünceleri bizzat Hamid hocadan duyduğunu belirtiyor ve şöyle yazıyor: "... bir keresinde bana şunu itiraf etti: eğer daha küçükken medresede Farsça, Arapça, eski edebiyat, Arap alfabesinin bir takım hat türlerini, İslam'ın temellerini ve "Kur'an"ı mükemmel bir şekilde öğrenmeseydim, klasik edebiyatımızın büyüklüğüne nüfuz edemezdim" (Hüseynov, 2011, s.7). Akademisyen Bekir Nabiyev'in de Hamid Araslı'nın fikirlerine aşına olduğu anlaşılıyor: "...daha sonraki bilimsel başarılarının temelinde medresede aldığı eğitim vardı" (Nəbiyev, 2019, s.68).

Hamid Araslı, medresenin ardından eğitimine 11 yaşındayken Gence Darülmüəllimi Seminarisinde* devam etti. Prof. Halil Yusifli'nin notlarına göre genç Araslı, Gence'nin seçkin eğitimcisi ve edebiyatçısı Mirza Muhammed Ahundzadeden ders almıştır (Yusifli, 2009, s.5).

Hamid Araslı'nın babası Hacı Muhammedtaghi Araszade'nin, devrinin yüksek tahsilli ilim ve din adamlarından olduğu, annesinin ise eğitilmiş bir kadın olduğu, hatta Hamid Araslı'nın halk edebiyatına olan sevgisinde büyük rolü olduğu bilinmektedir. Profesör Nushaba Araslı şöyle yazıyor: "*Babam annesinden duyduğu bayatları* sık sık hatırlıyor ve onlardan şefkatle bahsedirdi*" (Araslı, 2019, s.62). Böyle bir ailede doğan seçkin bir aydın, kendi deyimiyle "*bilim adamlarından ve uzmanlardan*" ders almış, alanında gerçek bir profesyonel olarak büyümüştür. Hamid Araslı'nın hayatına ilişkin bu fikirler aynı zamanda 20. yüzyılın başında Eski Gence'nin bilimsel ve kültürel ortamının zenginliğinin de bir göstergesidir. Buradaki eğitim kurumlarının üstünlüğü ve aydınlarının derin düşünce ve zekası, Hamid Araslı'nın ve gelecekte birçok önemli şahsiyetin gelişmesinin koşullarını yarattı.

Hamid Araslı'nın Faaliyeti

Hamid Araslı'nın faaliyetinin sıcak ve önemli bir kısmı korkunç baskı dönemine denk geldi (Səfiyeva, 2018, s.18). Ancak buna rağmen, milli-kültürel mirasımızın araştırılması ve tanıtılmasının doğru istikamette kısıtlandığı, bu işle meşgul olan aydınlarımızın düşman zulmüne maruz kaldığı dönemin dehşeti, vatansever bilim adamını hayal kırıklığına uğratmış olsa da, asla korkutmadı. Zamanın haksızlıklarına karşı çalışmaları ve kalemiyle var gücüyle mücadele etti. Özellikle Türklüğümüzün kitabı olan Kitabı-Dede Korkut destanını araştırıp yayınladığı ve edebiyat tarihine önemli şairlerimizin adını yazdırdığı için zulme uğramış, ancak iradesini değiştirmemiştir. Bu konuda Nuşaba Araslı anılarında "*Güçlü bir iradeye sahipti. Kendisine yönelik saldırılara son derece kararlılıkla karşı koyuyordu*" diye belirtiyor (Araslı, 2019, s.64).

Hamid Araslı aynı zamanda dahi şair ve düşünür Nizami Gencevi'nin de başlıca araştırmacılarından biriydi. Bilim adamı, Nizami Gencevi'nin hayatını ve yaratıcılığını araştırma çalışmalarında, tüm faaliyetlerinde üzerinde durduğu milliyet ve Türklük meselesinin tanıtımına sadık kalmıştır. Dahi şairin hayatını ve edebi mirasını araştırırken onun Gence'de gerçek bir Azerbaycan Türkü ailesinde doğduğunu, eserlerini Türklük esasına göre yazdığını açık ve inkar edilemez gerçeklerle teyit etmeye çalışmış ve bunu başarmıştır.

Hamid Araslı'nın Şairin Hayatı Povesti (Uzun Hikâye)

Hamid Araslı'nın "*Şairin Hayatı*" povesti (uzun hikâye) Nizami Gencevi hakkında yazılmış ilk destansı eserdir. Eser 1940 yılında yazılmıştır. Nizami'nin biyografisi, dönemi, edebi ortamı ve yaratıcılığı hakkında geniş okur kitlesinin bilgi eksikliği, bilim insanının böylesine okunabilir bir eser yazmasına neden olmuştur. Hikâyede sanatın yanı sıra tarihsellik de yansıtılmıştır. Ayrıca ilgili bir araştırmada "*eserin, yazarın sanatsal hayal gücü yanı sıra, Nizami'nin eserlerinin içeriği ve bu eserlerden elde edilen tarihi gerçeklerin dikkate alınarak yazıldığı*"nı da okuduk (Muhtarov, 2021, s.109).

Gerçekten Hamid Araslı dahi şairin vatani olan kadim Gence'yi anlatan kısmı yazarken daha çok tarih odaklı olmuş ve Doğu ile Batı arasındaki İpek Yolu üzerinde bulunması, birçok bilim adamı ve uzmanın anavatanı olmasından dolayı her zaman ilgi odağı haline gelen şehrin Nizami Gencevi dönemini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda şairin gerçek bir Genceli olduğuna da işaret etmiş ve böylece "*Nizami Kumdandır*"* söylentisini bir kez daha reddetmiştir.

Eserde Hamid Araslı, Gence'nin edebi ve ilmi ortamını yansıtırken Mahsati Gencevi, Abul-ula Gencevi, Givami Muterrizi

*Azerbaycan'da öğretmen yetiştiren ilk seminer (ortaöğretim okulu) (1914). Bu okulda Azerbaycanlıların yanı sıra Taşkent ve Semerkantlı Özbek gençleri de eğitim gördü. Seminer'de Azerbaycan'ın önde gelen bilim adamları Yusif Mammadaliyev, Mikayil Rzaguluzade, Ahmed Javad ders vermiş, Hamid Araslı'nın yanı sıra çok sayıda aydın da bu eğitim kurumundan mezun olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. https://az.wikipedia.org/wiki/G%C9%99nc%C9%99_M%C3%BC%C9%99liml%C9%99r_Seminarıyas%C4%B1

*Azerbaycan lirik halk şiir türü. Ayrıntılı bilgi için bk. <https://az.wikipedia.org/wiki/Bayat%C4%B1>

*14. yüzyıldan beri Nizami Gencevi'nin İran'ın Kum vilayeti Taftiş bölgesinin Ta köyünden olduğu yönünde söylentiler var. Bu asılsız iddia, kimliği bilinmeyen bir sahtekarın, büyük şairin İskendername eserine kurgusal bir mısra eklemesinden kaynaklanmıştır. Ancak dahi şair, «Hamsa»da memleketi Gence'nin adını birden çok kez anmış, kendisinin ve eserlerinin Gence'ye ait olduğunu belirtmiştir. Örn: نهان مرا / اشکارا برند ز گنجه است اگر تا بخارا برند (Fikrimi çalışıyorlar, gönülüm emindir, Buhara'ya giderse de, o, Gencendir). Ayrıntılı bilgi için bk. Xəlil Yusifli. Nizaminin lirikası. Bakı, Elm və təhsil, 2022, 408 səh., s.288-312

Gencevi gibi XI-XII yüzyıllarda Azerbaycan edebiyatında ekol oluşturan Gencevi mahlaslı söz ustalarının isimlerinden söz ediyor. Kentte medrese, okul ve kütüphanelerin varlığını belirtiyor ve burada yetenekli hattatların bulunduğunu yazıyor. Önde gelen bilim adamı, Gence aydınlarının edebiyat ve bilime olan ilgisini yazarken, Şirvan şairlerinin yanı sıra İranlı tanınmış şairlerin eserlerini de okuduklarını, Orta Asyalı bilim adamlarının mirasını yakından tanıdıklarını söylüyor. Arap, Fars, Yunan, Hint şair, yazar ve bilim adamlarının eserlerini okuduklarını, tarih, coğrafya ve özellikle seyahatnamelerle ilgilendiklerini belirtiyor. Bazı kaynaklara göre bu eserleri yazan yabancı alimler arasında Nizami döneminde Gence'de yaşayan veya oraya seyahat için gelenlerin de bulunduğunu düşünüyoruz. Bununla ilgili Azerbaycanlı ünlü oryantalisti Rüstem Aliyev "Nizami" kitabında şöyle yazıyor: "*Şairin (Nizaminin) eserlerinden İncil'e ve Hıristiyan edebiyatına aşina olduğu anlaşılıyor. Görünüşe göre bu bilgiyi edinirken Gürcü, Yahudi ve Yunan kökenli ve her zaman Gence'de yaşayan birçok Hıristiyan alimden yardım almıştı. Sonuçta Gence eski çağlardan beri uluslararası bir şehir olarak şöhret bulmuştur*" (Əliyev, 1991, s.35).

Yazar, eserde Gence edebiyat ortamının temsilcilerinden de bahsetmektedir. "*Şairler sözlü halk edebiyatından ve halk zekasından güç almışlar ve Farsça da olsa klasik geleneklerden farklı eserler yaratmışlardır. Farsça yazan şairlerin konuları, anadilde yazılan halk destanlarında da yankı bulmuştur*" (Araslı, 1967, s.11). Araslı, Gence'de yazan ve yaratan şairlerden bahsederken aslında onları Nizami Gencevi'nin şahsında özetlemiştir. Böylece dahi şairin memleketiyle olan bağı, Farsça yazmasına rağmen düşünce ve fikirlerinin Azerbaycan geleneklerine uygun olduğunu her zaman kanıtlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda o, "Nizami'nin halk sözleri, halk ifadeleri ve atasözleri", "Nizami ve Azerbaycan halk edebiyatı", "Nizami'nin eserinde yer alan Azerbaycan halk destanı "Dede Korkut" motifleri" (Yusifli, 2019, s.75) bilimsel eserlerini yazmıştır.

Hamid Araslı, "Şairin Hayatı" adlı eserinde o dönemde Gence'de yaşanan tarihi olaylara da değindi. Eserde bu özellik dikkat çeken konulardan biridir. Yazar, kitapda "Dağın Gazabı" 1139 yılında Gence'de meydana gelen korkunç depremi ve bu doğal afetin ardından Gürcülerin halkı yağmalamasını ve şehir kapısının götürülmesini anlatıyor. Tarihi kaynaklarda bununla ilgili okuyoruz: Gence depreminden sonra şehrin dağınıklığından ve zayıflığından yararlanan Gürcü hükümdarı İvane, Gence'yi ve gencelileri soymaktan çekinmiyor, halk dış müdahaleden oldukça büyük zarar görüyor. XIII yüzyılda yaşamış Genceli Kirakos adlı tarihçi bu sarsıtıcı olayla ilgili "Tarih" eserinde şöyle yazıyor: "*Şehir ahalisi onları (Hunlar) coşkuyla karşıladı, çünkü Gürcü birlikleri onlara baskı yapıyor ve ülkeyi yağmalıyor, insanları esir alıyor ve sığırları götürüyorlardı... Gürcü hükümdarı İvane, Azerbaycan'ı yağmalayıp Hunları yenmek istese de bu gerçekleşmedi. O gün hıristiyan ordusu yenilmiş, Allah onlardan yüz çevirmişti*" (Əliyərli, 2007, s.179). Bu arada, bu şiddetli deprem sonucunda Kepez Dağı'nın düşerek Ağsu Nehri'ni kestğini ve bunun sonucunda Göygöl'ün oluştuğunu da belirtelim.

Tarihi kaynaklara yansıyan bu ve H. Araslı'nın bahsettiği birçok diğer olaylar gibi yazarın şehrin deprem öncesi ihtişamına, bilimsel-kültürel, edebi ortamının zenginliğine, zanaatkarlığın gelişimine ilişkin notları da hakikate uygundur. H. Araslı eserinde Gence'nin kültürü ve ticaretiyle ünlü bir şehir olduğundan bahseder: "*Dünyanın en uzak şehirlerinden kervanlar buraya geliyor, Gence'de üretilen mallar birçok ülkeye gönderiliyordu*" (Araslı, 1967, s.5). Eserdeki bu edebi hakikat tarihsel bir gerçeklik olarak yansımaları şöyle bulmaktadır: "Berde'nin başkent statüsünü kaybettiği dönemden (944) yani 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini Arran eyaletinin merkezi haline gelen Gence almıştır. Şehri çevreleyen ortalama iki metre kalınlığa sahip iki sıra kale duvarı, büyük zanaatların ve gelişen ticaretin merkezi olarak önemi her geçen gün artan Gence'nin hızlı gelişimini doğrulamaktadır" ("Gəncə", 2019).

Yazarın kalemi, o dönemde Gence'nin güzelliğini anlatırken ruhunun bu ülkeye bağlı olduğu, memleketinden bahsettiğini hissettiriyor. "*Gence, ihtişamıyla Doğu'nun ünlü şehirlerinden farklı değildi. Birbirinden güzel bahçelerle çevrili bu şehirde herkes evinin etrafına ağaç dikmiş ve uzaktan bakıldığında şehir yemyeşil bir ormana benziyordu. Özellikle gökleri ziyaret eden ve birçok tarihi olaya tanıklık eden çınar ağaçları ona ayrı bir güzellik katmıştır*" (Araslı, 1967, s.5). Hamid Araslı, kenti güzelleştiren yeşilliklerden bahsederken, Gence'nin simgesi haline gelen ve kökleri kadim şehrin toprağına bağlı ulu çınar ağaçlarından bahsetmeyi de unutmamıştır.

Şöyle ki, Gence'nin tarihini içeren kaynaklarda bu notları buluyoruz: Orta Çağ'ın başlarında kurulan Şeddadi* devletindeki iyi gelişmiş feodal ilişkiler sayesinde devletin başkenti Gence, Kafkasya'nın önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline geldi. Burada muhteşem saraylar, güzel camiler, medreseler, kervansaraylar, hamamlar ve dönemin diğer güzel kültürel eserleri inşa edilmiştir (Bünyadov, 2007, c.I, 295). Gence 12. yüzyılda Ortadoğu'nun en görkemli şehirlerinden biri haline geldi. Hatta bu denli büyüklük ve şöhrete sahip olan, ekonomik, sosyal ve kültürel hayat seviyesinin yüksek olduğu Gence, bilim adamları ve seyyahlar tarafından "Arran'ın anası" (İbn əl Əsir, 1959, s.171) olarak adlandırılmıştır.

Hamid Araslı, eserin sonlarına doğru Nizami Gencevi'nin ölümüyle ilgili yazdığı "Elveda" başlığında Gence tarihinin bir başka anına da değinmiştir. Şöyle ki, yazar Önce Moğol ordularının işgalini, ardından Harezmsah Muhammed'in oğlu

* Şeddadilər dövləti (971-1088). Başkenti Gence, dini islam. Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.azerbaijans.com/content_374_az.html

Celeleddin döneminde Gence'de hükm süren adaletsizliğe karşı büyük bir isyanın yükselişini anlatır. Yazarın buraya kadar kısaca bahsettiği olaylar tarihle tamamen tutarlıdır. Nitekim 1221 yılında Moğollar Gence şehrine doğru yürüdüler. Tarihi kaynakta "güçlü kale duvarları arasında kendilerini savunan Gencililerin vergi ödeyerek şehrin yok olmasını engelledikleri" (İsmayılov, 1994, s.22) belirtilmektedir. H. Araslı'nın eserinde bahsettiği ayaklanmaya kadar Gence, yabancılar tarafından defalarca basılmıştır. Gürcülerin 1225 yılındaki bir sonraki saldırısında şehirdeki askerlerle birlikte düşmana karşı kahramanca savaşan Gencililer, yabancıları buradan çıkarmayı başardılar. Söz konusu isyan 1231 yılında Bender**'in önderliğinde esnaf ve köylüler tarafından Sultan Celeleddin ve memurlarına karşı başlamıştır. Gence isyancıları kanlarının son damlasına kadar savaştı ama mağlup oldular. İsyanın lideri Bandar vahşice idam edildi. Gence tarihiyle ilgili hem Araslı'nın eserinden hem de tarihi kaynaklardan incelediğimiz daha sonraki olaylar, antik kentin tarih boyunca yabancılar tarafından akınlara maruz kaldığını kanıtıyor.

Yaşadığı doğal afet ve defalarca savaş alanına dönmesi nedeniyle kadim ve kahraman şehir Gence, tarih boyunca beş kez yerinden edilmiştir. Günümüzde mevcut olan son Gence, H. Araslı'nın eserinde de belirtildiği gibi 17. yüzyılda I Şah Abbas tarafından yaptırılmıştır (Araslı, 1967, s.184). Tarihi kaynakta şöyle okuyoruz: "10 Mayıs 1616'da, Şah Abbas'ın sık sık ava çıktığında gözlemlediği ve seçtiği yerde, ünlü mimar Bahaeddin Muhammed'in projesine göre yeni Gence şehri inşa edildi" (İsmayılov, 1994, s.29). Daha sonra Gence'nin el sanatlarının zenginliği ve şehrin coğrafi konumu onun hızla gelişmesine yol açmıştır. Araslı, "Gence'nin yeni meskeninde büyüüp geliştiğini, beyliklerin ve hanlıkların merkezi haline geldiğini" yazıyor. Tarihi kaynakta şunu okuyoruz: "Gence, üç yönde – Gence-Tiflis, Gence-Şamahı, Niyazabad-Astrahan, Gence-Tebriz yönünde geçen ticaret-kervan yolu üzerinde bulunması nedeniyle uluslararası ticarete önemli bir rol oynadı" (İsmayılov, 1994, s.31).

Sonuç

Böylece Gence şehrinin tarihin farklı dönemlerinde pek çok sosyo-politik zikzak yaşadığı açıkça görülmektedir. Ancak bu karmaşık ve çelişkili sosyo-politik olaylara rağmen kültür, sanat ve edebiyat merkezi olma özelliğini her zaman korumuştur. Tarihsel olarak büyük şahsiyetlerin anavatanı olan Gence, hangi dönemde olursa olsun edebi ve kültürel ortamının coşkusu ve sıcaklığı nedeniyle seçilmiştir. Gence toprağıyla bağlantılı önde gelen sanatçı ve şairler, yarattıkları örneklerle her zaman ön plana çıkmışlardır. Bu nedenle binlerce eserin ana konusu olmuş, yerli ve yabancı bilim adamlarının, yazarların ve seyyahların eserlerinde adı geçmiştir. Bunlardan biri de Azerbaycan edebiyatının önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden olan H. Araslı'nın eseridir.

Hamid Araslı, büyük mütefekkir Nizami Gencevi'nin hayatına ve yaratıcılığına adanmış kitabını Gence'nin anlatımıyla başlayarak okuyucunun dikkatini bir kez daha dahi şairin Genceden olmasına yöneltmiştir. Alimin Gence hakkında - şehrin bilimsel, edebi, sosyal ortamı, politik durumu vb. kayıtlarının tarihi gerçeklere uygun olması bize Nizami dönemi ve sonraki zaman kesimindeki gerçek Gence'yi tanıtır. Ve bu tanışıklık, Gence gibi her alanda canlanma ve gelişmenin görüldüğü bir şehirde Nizami gibi bir dehanın, seçkin bilim adamlarının yaşadığının ve yarattığının, askeri liderlerin, kahramanların yetişmesinin yadsınamaz bir teyidini bir kez daha yansıtıyor.

Tarih ile edebiyatı birleştiren bu çalışma, milletin milli ve manevi değerlerinin ayrılmaz bağlarla tarihine, edebiyatına, sanatına ve kültürüne yansıdığını söylememize olanak sağlar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

Araslı, H. (1967). *Şairin hayatı*. Gençlik Yayınları.

Araslı, N. (2019). Atamla bağlı xatirələrım. X.Yusifli (Ed.), *Akademik Hamid Araslı – 110* Kitabı içinde (62-68.ss.), Elm Yayınları.

Bünyadov, Z. (Ed.). *Azərbaycan tarixi: ali məktəblər üçün dərslik*. (2007). Cilt 1. Çırağ Yayınları.

Əliyərli, S. (Ed.). *Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar*. (2007). Çırağ Yayınları.

*Gence'deki "Ahi" örgütünün liderlerinden biriydi. Tarihte onun önderlik ettiği isyan, isminden dolayı "Usta Bandar" isyanı olarak anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. https://az.wikipedia.org/wiki/Usta_B%C9%99nd%C9%99r

- Əliyev, R. (1991). *Nizami*. R. Əliyev. Yazıçı Yayınları
- Hüseynov, R. (2011). Sözə və millətə xidmətin Həmid Araslı örnəyi. Risalə. Araşdırmalar toplusu, № 7, 5-19.
- İbn Əl Əsir. (1959). *Əl Kamil Fi.T.Tarix*. M.Əfəndizadə (arabçadan çeviren), Z.Bünyadov (Ed.), Elm Yayınları.
- İsmayılov, M.Ə. (Ed.) (1994). *Gəncə (tarixi oçerk)*. Elm Yayınları.
- Muxtarov, Ə. (2021). *Nizami Gəncəvi obrazı bədii ədəbiyyatda*. Elm Yayınları.
- Nəbiyev, B. (2019). Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsində Həmid Araslının xidməti. X.Yusifli (Ed.), *Akademik Həmid Araslı – 110 Kitabı* içinde (68-70.ss.), Elm Yayınları.
- Səfiyeva, V. (2018). Akademik Həmid Araslının folklorşünaslıq irsi. Elm və təhsil Yayınları.
- Yusifli, X. (2009). Akademik Həmid Araslı (100 illiyi münasibətilə). Elm Yayınları.
- Yusifli, X. (2019). Ustad Həmid Araslı. X.Yusifli (Ed.), *Akademik Həmid Araslı – 110 Kitabı* içinde (71-83.ss.), Elm Yayınları.
- Gəncə. (2019). Tarix.gov.az. (tarix portalı). <http://www.tarix.gov.az.gence.php>

Sa'dî ve Hulefâ-yi Râşidîn

Sa'di and Khulefa-e Rashidîn

Öz

Fars dili ve edebiyatının en ünlü şairlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî, Şiraz'da dünyaya gelmiş, ilköğrenimini bu şehirde tamamlamış, daha sonra Bağdat'a gitmiş ve Nizamiye Medresesi'nde çeşitli hocalardan dersler almıştır. Birçok şehir ve ülke gezmiş, birçok âlim ve fazıl şahsiyetlerle birlikte bulunmuş, nitekim Anadolu'ya gelmiş, Mevlâna ile de görüşmüştür.

Uzun süren seyahatlerinden sonra 654 (1256) veya 655 (1257) yılında Şiraz'a dönmüş, İran'ın Fars bölgesinin hâkimi Salgurlu Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin şehzadesi Sa'd b. Ebû Bekir b. Sa'd'ın yakınları arasına katılmıştır. Salgurlu hanedanı yıkılıp da Şiraz, 663'te (1264) Moğol hâkimiyeti altına girince hac ibadetini ifa etmek için Mekke'ye gitmiştir.

Mekke dönüşünde Tebriz'e uğramış; orada İlhanlı devlet adamı Alâeddin Atâ Melik Cüveynî ve kardeşi Şemseddin Cüveynî tarafından iyi karşılanmış; bu iki zatın aracılığıyla Moğol hükümdarı Abaka Han ile görüşmüş; adı geçen devlet adamları ve başka ileri gelenleri öven şiirler yazmış; hayatını irşatla ve halka hizmetle geçirmiştir.

Ömrünün son yıllarını Şiraz'da riyazet ve ibadetle geçiren Sa'dî, 27 Zilhicce 691'de (9 Aralık 1292) vefat etmiştir.

Manzum ve mensur birçok eser kaleme alan şair, eserlerinde ayet ve hadislerden, atasözlerinden, hikâyelerden ve seyahatleri esnasında yaşamış, öğrenmiş ve tecrübe etmiş olduğu olaylardan ve sohbetlerden istifade ederek toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olmuştur. Bostan'ında adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacat ve Gülistan'ında padişahların davranışları, dervişlerin ahlâkı, kanaatin fazileti, susmanın faydaları, aşk ve gençlik, güçsüzlük ve ihtiyarlık, terbiyenin etkisi ve sohbet adabı gibi konuları işlemiştir. Gazel, kaside, kıta, terciibent ve rubailerden oluşan divanında aşkı, âşığı, maşuku, şarabı ve tabiatı konu alan şiirler yazmış; bu şiirlerinde yer yer Bostan ve Gülistan'da işlemiş olduğu konuları tekrar etmiş, bunlarda öğütler de vermiştir.

Sa'dî, birçok devlet adamına methiyeler yazması yanında tevhit, münacat ve naatlar da kaleme almış, bunlarda hulefâ-yi râşidîn'i öven beyitlere de yer vermiştir. Dört büyük halifeyi hiçbir ayırım gözetmeden övmüş, onları birbirinden ayrı görmemiş, onlara saygı ve sevgiyle yaklaşmış, yeri geldiğinde onları memduhlarına ve okuyucularına örnek vererek anlatmıştır.

Bu çalışmada Sa'dî'nin hulefâ-yi râşidîn yani dört büyük halife hakkındaki görüş ve düşünceleri, onlar hakkında kaleme aldığı şiirleri Türkçeye çevrilerek anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sa'dî-i Şîrâzî, hulefâ-yi râşidîn, dört büyük halife, methiye, Farsça şiir.

Veyis DEĞİRMEÇAY¹
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars
Dili ve Edebiyatı, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 16.07.2024
Revizyon Veriliş 26.07.2024
Tarihi/Revision Issued
Revizyon Bitiş 09.09.2024
Tarihi/Revision Ended
Kabul Tarihi/Accepted 10.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 17.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

E-mail: drveyis@atauni.edu.tr

Cite this article: Değirmençay, V. (2024).
Sa'di and Khulefa-e Rashidîn. A Journal of Iranology Studies, 21, 15-30.

Atif: Değirmençay, V. (2024). Sa'dî ve
Hulefâ-yi Râşidîn. *Doğu Esintileri*, 21, 15-30.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

ABSTRACT

Sa'dî-e Shirazi one of the most famous poets of Persian language and literature, was born in Shiraz, completed his primary education in this city, then went to Baghdad and took lessons from various teachers at Nizamiyah Madrasa. He visited many cities and countries, was with many scholars and noble figures, came to Anatolia and met with Mewlana.

After his long travels, he returned to Shiraz in 654 (1256) or 655 (1257) and met with Salgurlu Atabek Ebû Bakr b., the ruler of the Fars region of Iran. Sa'd b. Zengi's prince Sa'd b. Abu Bakr b. He joined Sa'd's relatives. When the Salgurlu dynasty collapsed and Shiraz came under Mongol rule in 663 (1264), he went to Mecca to perform the pilgrimage.

On his way back to Mecca, he stopped by Tabriz; There he was well received by the Ilkhanid statesman Alâeddin Ata Malik Juvaynî and his brother Shemseddin Juvaynî; He met with the Mongolian ruler Abaka Khan through these two people; He wrote poems praising the mentioned statesmen and other notables; He spent his life providing guidance and serving the public.

Sa'dî, who spent the last years of his life in asceticism and worship in Shiraz, died on 27 Dhu al-Hijjah 691 (9 December 1292). The poet, who wrote many works in verse and prose, wrote works that translated the thoughts and wishes of the society by making use of verses and hadiths, proverbs, stories, and the events and conversations he lived, learned and experienced during his travels. In his Bostan, justice, benevolence, love, humility, consent, contentment, discipline, gratitude, repentance, supplication, and in his Gulistan, the behavior of sultans, the morality of dervishes, the virtue of contentment, the benefits of silence, love and youth, weakness and old age, He dealt with topics such as the effect of good manners and conversation etiquette. In his divan consisting of ghazals, odes, stanzas, terciibents and rubais, he wrote poems about love, the lover, the beloved, wine and nature, and in some places he dealt with the same subjects that he had covered in Bostan and Gulistan, and also gave advice.

In addition to writing praises to many statesmen in his poems, he also wrote tawhid, munacat and naats, and in these poems he also included couplets or poems praising the caliph of the righteous religion. He praised the four great caliphs without any discrimination, did not see them as separate from each other, approached them with respect and love, and when necessary, explained them by giving examples to his praises and readers.

In this study, Sa'dî's views and thoughts about the four great caliphs, that is, the four great caliphs, and the poems he wrote about them will be explained by translating them into Turkish.

Keywords: Sa'dî-e Shirazi, the righteous caliphs, the four great caliphs, praise, Persian poetry

GİRİŞ

İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ebûbekir'e biat edilmesiyle başlayan, daha sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile sona eren döneme Hulefâ-yi Râşidîn devri denir.¹ Bu döneme söz konusu adın verilmesinin sebebi sahâbîden İrbâd b. Sâriye'nin rivayet ettiği, sünnetine uymanın ve bunun sınırlarını râşid halifelerin sünnetini de içine alacak şekilde genişletmenin gerekliliğini belirten Hz. Peygamber'in uzun bir hadisiyle açıklanmaktadır. Bu hadiste Resûlullah kendisinden sonra yaşayacaklara hitaben, "Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve hulefâ-yi râşidînin sünnetine uymaktır." demiştir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemi İslâm tarihi bakımından birçok yönüyle büyük bir önem taşımaktadır. Bunların ilki, dört halifeden her birinin hilâfete geliş usulünün farklı şekilde olmasıdır. Hz. Ebûbekir, 13 yılı Cemâziyelâhir ayının başında (Ağustos 634) namaza çıkamayacak derecede rahatsızlanıp ölümünün yaklaştığını anlayınca imamlık görevini Hz. Ömer'e bırakarak yerine onu halef tayin etmeye karar verdi. Bu düşüncesini Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Saîd b. Zeyd ve Üseyd b. Hudayr gibi ileri gelen sahâbîlerle tartıştı ve bu hususta Hz. Osman'a bir ahidnâme yazdırıp mühürledi; sonra da yanına Ömer ile Osman'ı alarak Mescid-i Nebevî'de halka şöyle hitap etti: "Sizin için halife seçtiğim kişiye razı olur musunuz? Bir yakınlığı tayin etmedim. Allah'a andolsun ki bütün gücümle düşünüp taşındım ve sonuçta Ömer b. Hattâb'ı uygun buldum; onu dinleyin ve ona uyun." Orada bulunanların hepsi, "Duyduk ve itaat ettik" dediler.

¹ Girişte Hulefâ-yi Râşidîn ile ilgili bilgiler Mustafa Fayda'nın maddesinden özetlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.

Hız. Ömer, hiçbir ihtilafın vuku bulmadığı bu şekildeki halef tayini usulüyle on yıldan fazla görev yaptıktan sonra Ebû Lü'lü' Fîrûz en-Nihâvendî tarafından Mescid-i Nebevî'de hançerle ağır bir şekilde yaralanınca yerine kimin geçeceği hususunda değişik bir usulün takip edilmesine karar verdi. Kaynaklarda, Hız. Ömer'in sağ olsalardı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı veya Ebû Huzeýfe'nin âzatlısı Sâlim'i halef tayin edeceğini söylediği, ayrıca oğlu Abdullah'ı isteyenlere, "Bir evden bir kurban yeter" karşılığını verdiği, aslında yerine Abdurrahman b. Avf'ı düşünmesine rağmen onun bunu kabul etmediği söylenir. Hız. Ömer, aşere-i mübeşşereden hayatta kalan altı kişiye (Hız. Ali, Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm) toplanıp aralarından birini halife seçmek üzere tâlimat verdi; oğlu Abdullah'ı da halife seçilmemek şartıyla oylamada başa baş kalınması halinde çoğunluğu sağlaması için bu heyete dâhil etti. Heyet üyelerini bir yerde toplamakla Mikdâd b. Esved'i, seçim gerçekleştirilinceye kadar rahatsız edilmemelerini sağlamakla Ebû Talha el-Ensârî'yi, cemaate namaz kıldırarak Suheyb-i Rûmî'yi görevlendirdi. Ayrıca heyet üyelerinin o sırada Medine'de bulunmayan Talha'yı üç gün bekledikten sonra karar vermelerini istedi ve onun bu karara uyacağına dair Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan taahhüt aldı. Hız. Ömer'in ölümü üzerine Mikdâd b. Esved heyet üyelerini bir evde topladı. Önce Abdurrahman b. Avf adaylıktan çekildi. Heyet üyeleri onu hakemlikle ve halkın görüşünü alarak seçimi sonuçlandırmakla görevlendirdiler. Bu arada Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Zübeyr b. Avvâm da adaylıktan çekildiler. Abdurrahman b. Avf, Medine'de bulunan muhacir ve ensarın ileri gelenleri, ordu kumandanları, şehre dışarıdan gelenler dâhil pek çok kimse ile görüştü. Üç gün süren bu görüşmelerden sonra halkı Mescid-i Nebevî'de topladı; Hız. Ali'yi ve Osman'ı çağırıp onlara ayrı ayrı Allah'ın kitabına, resulünün sünnetine uyup uymayacaklarını ve daha önceki iki halifenin yolundan gidip gitmeyeceklerini sordu. Hız. Ali'nin "gücümün ve bilgimin yettiği kadar" cevabına karşılık Hız. Osman'ın tereddütsüz "evet" demesi üzerine heyet üyeleri Osman lehine oy kullandılar. Önce Abdurrahman b. Avf, sonra Hız. Ali, arkasından da Mescid-i Nebevî'deki müslümanlar Hız. Osman'a biat ettiler.

On iki yıl süren halifeliğinin son yıllarında ortaya çıkan karışıklıkların ardından Kûfe, Basra ve Mısır'dan Medine'ye gelerek günlerce evini kuşatan isyancıların Hız. Osman'ı şehid etmeleri üzerine sahâbîler Mescid-i Nebevî'de toplanarak yeni halifeyi seçmeye karar verdiler. Hız. Osman kendisinden sonra yerine geçecek birini belirlemedi. Muhacir ve ensarın ileri gelenleri Hız. Ali'nin halife olmasını istiyorlardı. Fakat Ali, kendisine yapılan bu teklifi hemen kabul etmek istemedi ve teklifi Talha ile Zübeyr'e yöneltti; ancak onlar da kabul etmediler. Sonuçta isyancıların da ısrarıyla Hız. Ali hilâfet makamına getirildi ve kendisine biat edildi.

Sa'dî-i Şîrâzî

Ebû Muhammed Sa'dî Muşerrifuddîn (Şerefuddîn) Muslih b. Abdillâh b. Muşerrif-i Şîrâzî, 610-615 (1213-1218) yılları arasında İran'ın Şiraz şehrinde dünyaya gelmiştir. Mahlasını Salgurlu Atabek Ebûbekir b. Sa'd b. Zengî'nin oğlu Sa'd'ın isminden almış ve daha çok mahlası Sa'dî ile tanınmıştır (Yazıcı, 1966, s.36-37; Çiçekler, 2008, s. 405).

Sa'dî'nin annesi Kazerunlu olup adı belli değildir. Babası Şirazlı olup adı Abdullah'tır. Sa'dî, Atabek Sa'd b. Zengî'nin mülâzımı olan babasının gözetiminde eğitimine başlamıştır. Çocuk yaşta babasını kaybedince dedesi Mes'ud b. Muslih el-Fârisî tarafından yetiştirilmiştir. İlköğrenimi Şiraz'da tamamladıktan sonra Moğol istilası üzerine 619 (1222) veya 622 (1225) yıllarında Bağdat'a gitmiş ve Nizâmiye Medresesi'nde okumuştur. Bağdat Mustansiriyye Medresesi'nde hocalık yapan İbnü'l-Cevzî ile Bostân'da kendisinden söz ettiği Şehâbeddin es-Sühreverdi'den etkilenmiştir. Bağdat'ta o dönemde Nizâmiye Medresesi'nin başka müderrislerinden de dersler almıştır (Yazıcı, 1966, s. 37; Çiçekler, 2008, s. 405).

Sa'dî, Bağdat'ta öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli şehirleri ve ülkeleri gezmeye başlamış, 626-628 (1228-1230) yılları arasında Şam'da bulunmuş; Suriye, Anadolu, Hicaz, Lübnan, Mısır, Merâkeş, Azerbaycan, Belh, Gazne ve Pencâb yolu ile Gucerât'a uğramış, uzun müddet Delhi'de kalmış, ünlü şair Emîr Hüsrev-i Dihlevî ile tanışmış; bir ara Kudüs'e giderken, frenklerin eline esir düşmüş, Trablusşam'da esirler ile birlikte hendek kazarken, bir Halepli kendisini 10 dinar karşılığında esaretten kurtarmış, Haleb'e geldikten sonra, bu zatın kızı ile evlenmiştir (Yazıcı, 1966, s. 37).

Bağdat'ta tahsilini tamamlayarak 654 (1256) veya 655 (1257) yılında Şiraz'a dönen Sa'dî, İran'ın Fars bölgesinin hâkimi Salgurlu Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin şehzadesi Sa'd b. Ebû Bekir b. Sa'd'ın yakınları arasına katılmış ve bu hükümdar tarafından son derece iyi karşılanıp hüsni kabul görmüştür. Sa'dî, bu hükümdar adına 655'te (1257) Bostan adlı eserini, bir yıl sonra da Gülistan adlı eserini yazmıştır. Şiraz'a gelişinin dört veya beşinci yılında hamileri olan Ebubekir b. Sa'd ve oğlu Sa'd b. Ebû Bekir vefat edince yerine çocuk yaşta bulunan oğlu Muhammed tahta geçmiştir. Bu hükümdardan itibaren Salgurlu hanedanı yıkılmaya yüz tutmuş ve sonunda 663'te (1264) Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Bu karışıklıklar esnasında Sa'dî

Şiraz'dan ayrılmış ve hac ibadetini ifa etmek için Mekke'ye gitmiştir (Yazıcı, 1966, s. 37).

Mekke dönüşünde Tebriz'e uğramış ve orada İlhanlı/Moğol devlet adamı Alâeddin Atâ Melik Cüveynî ve kardeşi Şemseddin Cüveynî tarafından iyi karşılanmıştır. Bu iki zatın aracılığıyla Moğol hükümdarı Abaka Han ile görüşmüş ve adı geçen devlet adamları ve başka ileri gelenleri öven şiirler yazmış; hayatını irşad ve halka hizmetle geçirmiştir (Yazıcı, 1966, s. 37; Çiçekler, 2008, s. 406).

Ömrünün son yıllarını Şiraz'da şimdi medfun bulunduğu hankahında riyazet ve ibadetle geçiren Sa'dî'nin ölümüne dair kaynaklarda farklı tarihler verilmişse de son araştırmalara göre 27 Zilhicce 691'de (9 Aralık 1292) vefat etmiştir (Yazıcı, 1966, s. 37-38; Çiçekler, 2008, s. 406).

Sa'dî henüz hayatta iken büyük bir şöhret kazanmış, İran dışında yaşayan Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve Hasan-ı Dihlevî gibi çağdaşı şairler gazellerinde onun üslûbunu takip etmiştir. Sa'dî'nin hayatının sonlarında Aksaray'da yaşayan Seyf-i Fergânî de onun bazı şiirlerine nazireler yazmış, hakkında methiyeler söylemiştir (Çiçekler, 2008, s. 406).

Sa'dî'nin şiir ve nesrinin en bariz özelliği akıcı ve sehl-i mümteni olmasıdır. O, gazel nazım şeklini müstakil bir tür olarak mükemmelliğe kavuşturmuştur. Divanında âşıkane gazeller çoğunluktadır. Manzum ve mensur eserlerinde Farsçada eskiden beri yaygın biçimde kullanılan atasözlerinden faydalanmış, bunun yanında toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olan özlü sözleri atasözü halinde günümüze kadar gelmiştir. Sa'dî'nin ünü ve tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, Anadolu'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış, Türk ve Urdu edebiyatlarıyla Batı dünyasında da önemli izler bırakmıştır (Çiçekler, 2008, s. 406).

Eserleri

Sa'dî'nin manzum ve mensur birçok eseri vardır. Bunlar, Külliyyat adıyla toplanmıştır, ancak ilk defa kim tarafından külliyyat haline getirildiği bilinmemektedir. Eserleri 726 (1326) ve 734 (1333) yıllarında Külliyyat hâlinde ilk neşreden Ali b. Ahmed b. Ebû Bekr-i Bîsütûn olmuştur. Bîsütûn'un ifadesine göre Külliyyat on altı kitap ve altı risale olmak üzere yirmi iki veya on altı kitap yedi risale şeklinde yirmi üç eseri ihtiva edecek biçimde daha önce bir başkası tarafından derlenmiştir. Eserler hem külliyyat halinde hem de ayrı hâlde farklı araştırmacılar tarafından birçok kez yayımlanmıştır (Çiçekler, 2008, s. 406-407).

Manzum Eserleri

Sa'dî'nin Bostan, Gazeliyyât, Tercîât, Mülemmeât, Rubâiyyât, Mesneviyyât ve Müfredât-ı Fârsî, Kasâyid-i Fârsî, Merâsî ve Kasâyid, Gazeliyyât, Kitaât ve Müfredât-ı Arabî gibi manzum eserleri vardır. Bunlar:

Bostan

Sa'dî, 655'te (1257) Farsça kaleme aldığı eserini, İran'ın Fars bölgesi hâkimi Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. Eserin adı Sa'dî'nâme olup sonraları diğer eseri Gülistan'a nispetle "güzel kokulu çiçek bahçesi" anlamına gelen Bostan adıyla anılmıştır. Mütekarib bahrinin feûlün, feûlün, feûlün, feal (feûl) vezninde kaleme alınan eser yaklaşık 5000 beyit olup bir mukaddime ve on baptan oluşmaktadır. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitab başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir (Sa'dî, 1378 hş., s.147-307; Karaismailoğlu, 1992, s.307).

Bostan, Hoca Mes'ûd b. Ahmed tarafından 755'te (1354) Ferhengnâme-i Sa'dî adıyla manzum olarak aynı vezinde seçki halinde (1073 beyit) Türkçeye çevrilmiş; Mehmed Çelebi, Sürûrî, Şem'î, Sûdî ve Havâyî Mustafa Çelebi tarafından Türkçe şerhedilmiş; ayrıca Kilisli Rifat Bilge, Niğdeli Hakkı Eroğlu, Hikmet İlaydın, Naci Tokmak ve başka mütercimler tarafından Türkçe çevirileri yapılmıştır (Karaismailoğlu, 1992, s.307-308).

Gazeliyyât: Bedâyi', Havâtîm, Gazeliyyât-ı Kadîm; Tercîât, Kita'ât, Rubâiyyât, Müfredât, Mülhakât ve Müfredât

Gazeliyyât: Bedâyi', havâtîm, gazeliyyât-ı Kadîmden oluşan 637 gazeldir (Sa'dî, 1378 hş., s.319-308).

Tercîât: Yirmi iki bentlik 1 terciibentten oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.555-564).

Kıta'ât: 20 kıtadan oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.565-567).

Rubâiyyât: 147 rubaiden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.568-583).

Mülhakât: 25 gazel, dokuz bentlik 1 musammattan oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.584-592).

Müfredât: 5 müfret beyitten oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.593).

Burada yer alan gazeller ve bazı manzumeler Nimet Yıldırım ve Çetin Kaska tarafından Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

Mevâ'iz

Kasâyid-i Fârsî, merâsî, kasâyid-i Arabî, gazeliyyât[-i irfânî], müsellesât, kıtaât, rubâiyyât, mesneviyyât, müfredât ve mülhakattan oluşan şiirler (Sa'dî, 1378 hş., s.603-757).

Kasâyid-i Fârsî: Tevhid, naat, mev'ize, öğüt, nasihat, övgü ve tenbihten başka zamanın hükümdar, vezir ve ileri gelen şahsiyetleri için yazılmış methiyelerle bahar tasviri, Şiraz'ın vasfı, Şiraz'a dönüş, Ramazan ayına veda gibi küçük büyük 52 adet kasideden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.603-654).

Merâsî: Merâsî, mersiye kelimesinin çoğulu olup Sa'dî'nin Atabek Sa'd b. Ebû Bekir adına kaleme aldığı dört bentlik bir terciibentle zamanın hükümdar ve ileri gelen şahsiyetleri için mersiye olarak yazılan 6 kasideden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.655-661).

Kasâyid-i Arabî: 26 adet kaside ve gazelle 5 kıta ve 9 müfret beyitten oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.662-676).

Arapça kasideleri Ali Güzelyüz tarafından Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

Gazeliyyât: 59 adet öğüt ve diğer içerikli gazelden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.677-699).

Müsellesât: 54 beyitlik bir manzumedir (Sa'dî, 1378 hş., s.700-701).

Kıtaât: 224 kıtadan oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.702-730).

Rubâiyyât: 56 rubaiden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.731-736).

Mesneviyyât: Küçük büyük 46 mesneviden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.737-744).

Müfredât: 79 müfret beyitten oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.745-750).

Mülhakât: Kaside, gazel ve kıta 12 manzumeden oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.751-757).

Mensûr Eserleri

Sa'dî'nin Gülistân, Nasîhatü'l-mülûk, Risâle-i 'Aql u 'İşk, Der Terbiyet-i Yekî ez Mulûk (Risâle-i Enkiyânû), Mecâlis-i Pencgâne, Risâle-i Selâse (Takrîrât-ı Selâse, Se Risâle) ve Takrîr-i Dîbâce gibi mensur eserleri vardır; ancak bazı risalelerin Sa'dî'nin mi yoksa ondan aktarılan rivayetler mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir:

Gülistan

Gülistan, Sa'dî'nin, uzun yıllar süren seyahatlerinde kazandığı bilgi ve tecrübesini belâgat ve fesahatle yoğurup Farsça ve Arapça şiirler yanında ayet, hadis ve atasözleriyle süsleyip kendine has secili bir nesir üslûbuyla manzum ve mensur olarak yazdığı eseridir (Sa'dî, 1378 hş., s.17-139).

Sa'dî, eserini Salgurlu Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 656'da (1258) kaleme almıştır. Eser, münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların davranışlarını, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet adabını konu alan sekiz bölümden oluşmaktadır. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir (Yazıcı, 1996, s.240).

Gülüstan, 793'te (1391) Seyf-i Serâyî Kıpçak Türkçesine, İsbîcâbî Çağatay Türkçesine çevirmişlerdir. Daha sonra Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Şâhidî İbrâhim Dede, Şem'î, Sûdî Bosnevî, Aysî Mehmed Efendi, Hevâî-yi Bosnevî, Şeyhülislâm Hocaîde Esad Efendi, Hasan Rızâ Efendi, Babadâğî İbrâhim Efendi, Ahmed Sâib İzzet, Mehmed Said, Tayyar, Niğdeli Hakkı Eroğlu, Kilisli Rifat, Hikmet İlaydın, Yâkub Necefzâde ve Mehmet Kanar gibi birçok bilim adamı tarafından Türkçe tercüme yapılmıştır (Yazıcı, 1996, s.240-241).

Nasîhatü'l-mülûk

Hükümdarlara öğüt vermek amacıyla kaleme alınmış bir risaledir. Eserde 151 maddede ilgili hususlar anlatılmıştır (Sa'dî, 1378 hş., s.761-774).

Risâle der 'Akl u 'İşk

Eski nüshalarda Risâletü'n-nazariyye olarak da geçen eser Sa'deddin Netanzî'nin "Kişiyi Hakk'a götüren akıl mıdır yoksa aşk mı?... Akla aşkın daha üstünde denebilir mi?... gibi akıl ve aşkla ilgili sorularına Sa'dî'nin vermiş olduğu cevaplardan oluşmaktadır (Sa'dî, 1378 hş., s.775-777).

Der Terbiyet-i Yekî ez Mulûk

Risâle-i Melik Abaka ve Der Nasîhat-i Sultan Enkiyânû adlarıyla da anılan eser, yöneticilerin davranışlarına dair bilinmesi ve uyulması gereken bazı hususlara dair Sultan Enkiyânû'ya verilen öğütlerden ibaret bir risaledir (Sa'dî, 1378 hş., s.778-779).

Mecâlis-i Pencgâne

Sa'dî'nin, Farsça ve Arapça şiirlerle karışık, çokça ayet ve hadislerden faydalanarak yazmış olduğu vaazlarından oluşan, beş meclisten ibaret bir eserdir. Beş meclis tam bir vaaz kitabıdır (Sa'dî, 1378 hş., s.780-796).

Takrîrât-ı Selâse

Takrîrât-ı Selâse, Se Risâle isimleriyle de bilinen eser, Suâl-i Hâce Şemseddin Sâhibdîvân, Mülâkât-ı Şeyh bâ Abaka (Han) ve Risâle-i Şemseddin Tâzî-gûy olmak üzere üç risaleden oluşur (Sa'dî, 1378 hş., s.797-800).

Takrîr-i Dîbâçe

Külliyatın eski nüshalarında bulunmayan bu bölüm, X. (XVI.) yüzyılda istinsah edilmiş yazmalarda yer alır. Büyük bir ihtimalle Sa'dî'nin değildir (Sa'dî, 1378 hş., s.804-808; Çiçekler, 2008, s. 797-800).

Mensur risaleleri Turgay Şafak tarafından Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır.

Sa'dî ve Hulefâ-yi Râşidîn

Sa'dî, tevhid, naat ve hulefâ-yi râşidîn'in methine dair kaleme aldığı kasidesinde² önce "Şükür, hamd, övgü ve izzet Allah içindir" der Allah Teâlâ'ya hamdüsena eder, ulular; O'nun halkı besleyip büyüten, rızık veren, yol gösteren, büyüklük ve azamet sahibi; gaybı bilen, gökyüzünü havada tutan, eşi benzeri olmayan, öldüren, diriltten, sert taştan mücevher, sedeften inci çıkaran, çamurdan âdemoğlunu, ottan gül yaprağını vücuda getiren, yeri ve gökleri yaratan, âdil, muktedir, bir ve tek,

² Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâyid-i Fârsî*, s. 603-606.

kendisinden başka Tanrı olmayan bir Yaradan olduğunu... anlatıp tanıtır. Ancak en küçük eserinde dehşet içinde kaldıklarını, bu eserlerin sahibi Yaradan'ı vasfetmenin mümkün olmadığını söyler; "Anlayış eli ve belagat ayağı senin görkemli vasfının denizlerinde nasıl yüzer, nasıl kulaç atabilir?" der.

پروردگار خلق و خداوند کبریا رزاق بندهپرور و خلاق رهنما یکتا و پشت عالمیان بر درش دو تا فرزند آدم از گل و برگ گل از گیا الا هو الذی خلق الارض والسما... ما خود کجا و وصف خداوند آن کجا؟ تا در بحار وصف جلالت کند شنا؟	شکر و سپاس و منت و عزت خدای را دادار غیب دان و نگهدار آسمان اقرار می‌کند دو جهان بر یگانگیش گوهر ز سنگ خاره کند، لؤلؤ از صدف سبحان من یمیت و یحیی و لاله در کمترین صنع تو مدهوش مانده‌ایم خود دست و پای فهم و بلاغت کجا رسد
--	---

Şükür, hamt, övgü ve izzet Allah içindir;
Halkı besleyip büyüten, büyüklük sahibi Tanrı [içindir].

Gaybı bilen, gökyüzünü [havada] tutan âdil Tanrı,
Kulunu besleyip büyüten, rızık veren, yol gösteren Yaratıcı,

İki dünya da kabul etmekte birliğini, eşi benzeri olmadığını;
Birdir; O'nun katında iki büklümdür âlemdekilerin sırtı.

Sert taştan mücevher çıkarır, sedeften inci;
Çamurdan Âdemoğlunu, ottan gül yaprağını;

Münezzektir, öldüren ve diriltten [Tanrı]; ilah yoktur,
O'ndan başka, çünkü O, yaratmıştır yeri ve gök[ler]i...³

Dehşet içinde kalmışız senin en küçük eserinde;
Biz nere onun sahibi Yaradan'ı vasfetmek nere?

Anlayış eli ve belagat ayağı nasıl eder, nasıl güç yetirebilir?
Senin görkemli vasfının denizlerinde nasıl yüzebilir?...⁴

Daha sonra Hz. Peygamber'i övüp onun güzel vasıflarını anlatır. Allah Teâlâ'nın önce Âdem'in adıyla, sonra Mustafa'nın adıyla birkaç bin peygamberlik sikkesi bastığını yani birçok peygamber gönderdiğini; Hz. Peygamber'in ilhamını tabiatından, heva ve hevesinden değil Hak Teâlâ'dan, mesajını ise Cebrail'den aldığını hatırlatır. "Fasih bir dille kim yapabilir onun naatını?" diyerek Hz. Peygamber'in naatını yapmanın mümkün olmadığını söyler, "Güneşin yanında nasıl ışık verebilir Süha yıldızı?" diyerek de delil getirir.

چندین هزار سکه پیغمبری زده اول به نام آدم و آخر به مصطفی
الهامش از جلیل و پیامش ز جبرئیل رایش نه از طبیعت و نقش نه از هوی
در نعت او زبان فصاحت که را رسد؟ خود پیش آفتاب چه پرتو دهد سها؟...

Birkaç bin peygamberlik sikkesi basmıştır [Hak Teâlâ];
Önce Âdem'in adıyla, sonra Mustafa'[nın adı]yla.

Onun ilhamı ulu [Tanrı'dan, mesajı Cebrail'den,
Değildir görüşü tabiatından, değildir sözü heva ve hevesinden.

Fasih bir dille kim yapabilir onun naatını?
Güneşin yanında nasıl ışık verebilir Süha yıldızı?...⁵

Sa'dî, Hz. Peygamber'i tanıtır övdükten sonra, Allah Teâlâ'dan eliyle ayın ikiye ayrıldığı, kutlu elinde taşların teşbihe başladığı habibi Hz. Muhammed'in aşkına şehvetine düşkünlerin elinden tutması, isyan edenleri bağışlaması, haddi aşana

³ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'id-i Fârsî*, s. 603 (B. 1-5).

⁴ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'id-i Fârsî*, s. 603 (B. 17-18).

⁵ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'id-i Fârsî*, s. 603 (B. 25), 604 (B. 1-2).

yumuşak davranması için yakarıştta bulunur ve daha sonra dört büyük halifenin methine geçer:

یارب به دست او که قمر زآن دو نیم شد تسبیح گفت در کف میمون او حصا
کافتادگان شهوت نفسیم دست گیر ارفق بمن تجاوز واغفر لمن عصا

Ey Rabbim! Eliyle ayın ikiye ayrıldığı,
[Habibinin aşkına], kutlu elinde taşların teşbihe başladığı,

Tutuver nefis şehvetine düşkünlerin kolundan;
İsyan edeni bağışla, haddi aşana yumuşak davran.⁶

Sa'dî, halifelik sırasına göre önce Hz. Peygamber'e iman eden ve onu her zaman ve her konuda tasdik eden anlamında Sıddîk⁷ lakabını hak eden Hz. Ebubekir'den söz eder. Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir'le birlikte Mekke'den Medine'ye hicretleri esnasında bir mağara sığınmışlardı. Hz. Ebûbekir mağarada iken delikten bir yılanın çıktığını görünce Hz. Peygamber'e zarar vermesin diyerek deliği ayağıyla kapatmış, yılan ayağını ısırıp zehrini zerk edince rahatsızlanmış, Hz. Peygamber durumu öğrenince tükürüğünü Hz. Ebûbekir'in ayağına sürmüş, Hak Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in ağzındaki tükürüğünü panzehre dönüştürmesiyle zehirlenmekten kurtulmuş ve iyileşmiştir. Sa'dî, bu olaya işaret ederek Hz. Peygamber'in ağzında panzehir olduktan sonra Hz. Ebûbekir'in can yakıcı zehirden gam duymayacağını söyler. Hz. Ebûbekir'in Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olduğunu, ayrıca safâ hazinesi, faziletler mecmuası olduğunu söyler ve över.

ترياق در دهان رسول آفریده حق صدیق را چه غم بود از زهر جانگزا!
ای یار غار سید و صدیق نامور مجموعه فضائل و گنجینه صفا

Hak, panzehir var etmiş Peygamber'in ağzında;
Can yakıcı zehirden ne gam Sıddîk'a!

Ey ünlü Sıddîk, efendinin mağara arkadaşı!
Safâ hazinesi, faziletler mecmuası!⁸

Sa'dî, Hz. Ebûbekir'i başka erler de dostun sohbetinde bulunmuş, onunla arkadaş olmuşlar, ancak senin gibi ejderhanın ağzına ayaklarını basamamışlardır, onlar senin gibi fedakâr değillerdir, diyerek yine över ve Hz. Ebûbekir'i diğer erlerden daha üstün tutar. Sa'dî, "Dost odur ki malını, bedenini ve canını feda etsin" diyerek, Hz. Ebûbekir'in Hz. Peygamber'in yolunda malını, bedenini ve canını feda ettiğine telmihte bulunur, onu tekrar tekrar son derece över.

مردان قدم به صحبت یاران نهاده‌اند لیکن نه همچنان که تو در کام ازدها
یار آن بود که مال و تن و جان فدا کند تا در سیل دوست به پایان برد وفا

Erlər dostların sohbetinə adım atmış, gitmişlər,
Ama senin, ejderhanın ağzına [ayak bastığın] gibi değillər.

Dost odur ki malını, bedenini ve canını feda etsin;
Sonunda dostun yolunda vefayı tamama erdirsin.⁹

⁶ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'iyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 7-8). İkinci beytin ikinci mısraı Arapçadır.

⁷ Sıddîk: Son derece doğru sözlü, asla yalan söylemeyen, sözünde duran, gerçek olduğuna inandığı şeyi onaylamakta tereddüt göstermeyen, diliyle dışa vurduğu her söze mutlaka kalbiyle ve işiyle gerçeklik kazandıran kimse"; başka bir tanıma göre ise, "Resûlullah'ın bilgi, söz ve fiil biçiminde ortaya koyduklarının hepsini tasdik etmekte ve Peygamber'le manevi münasebeti sebebiyle onun iç dünyasına yakın olmakta en ileri seviyede bulunan kimse" demektir. Sıddîk kelimesi ayetlerde ve hadislerde geçmektedir. Ayetlerde Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim, Hz. İdris ve Hz. Meryem hakkında kullanılmıştır. Bu ayetlerde zikredilen şahsiyetlerin özellikle sıddîk sıfatıyla anılması doğruluk, dürüstlük ve güvenilirliğin yüksek bir erdem olduğuna işaret eder. Hadislerde ise Hz. Ebûbekir'in sıfatı olarak sıkça zikredilmiştir. Hz. Ebûbekir mi'rac olayı başta olmak üzere gayba dair haberleri tereddüt etmeden kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından kendisine sıddîk lakabı verilmiş ve İslâm literatüründe bununla şöhret bulmuştur (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrıncı, "Sıddîk", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 91-92).

⁸ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'iyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 9-10).

⁹ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'iyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 11-12).

Sa'dî'nin övdüğü ikinci halife Hz. Ömer'dir. Sa'dî, Hz. Peygamber'in hadisinden yola çıkarak "Eğer peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (sav) nebilerin sonuncusu olmasaydı, Hz. Ömer peygamber olurdu"¹⁰ der; çünkü Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ifadesiyle peygamberliğe layıktı. Sa'dî, Hz. Ömer'i din hanesinin ordu komutanı, Peygamber'in arkadaşı; Tanrı'ya riyasız tapanların öncüsü, ilk başkanı olarak da tanıtır ve över. Yine Hz. Hz. Peygamber'in hadislerinden¹¹ yola çıkarak dünya halkının kendisinden aciz kaldığı şeytanın bile, onun elinden nasıl kurtulurum diye düşündüğünü ve bunda da aciz kaldığını dile getirir ve Hz. Ömer'i son derece över.

دیگر عمر که لایق پیغمبری بدی
سالار خیل خانۀ دین صاحب رسول
گر خواجه رسل نبدی ختم انبیا
سردفتر خدای پرستان بی‌ریا
عاجز در آن که چون شود از دست وی رها؟
دیوی که خلق عالمش از دست عاجزند

Diğeri Ömer ki peygamberliğe layık idi;
Eğer [Ahmed] olmasaydı nebilerin sonuncusu peygamberlerin efendisi.

Din hanesinin ordu komutanı, Peygamber'in arkadaşı;
Tanrı'ya riyasız tapanların öncüsü, ilk başkanı.

Dünya halkının kendisinden aciz kaldığı şeytan bile,
Aciz kalmıştır, nasıl kurtulurum onun elinden diye?¹²

Üçüncü halife Hz. Osman'dır. Onun huyunun güzelliğinden ve hayâsından katil düşmanına bile başkaldırmadığını, dostları için düşmanlara cefa etmediğini, onlara bile vefa gösterdiğini hatırlatır ve över. Bu arada "Her zaman eziyet çekmişlerdir Hakk'ın has kulları; hem lütfun fazlası, hem de sıkıntının fazlası" diyerek sözünü tamamlar.

دیگر جمال سیرت عثمان که بر نکرد
آن شرط مهربانی و تحقیق دوستیست
در پیش روی دشمن قاتل سر از حیا
کز بهر دوستان بری از دشمنان جفا
هم بیشتر عنایت و هم بیشتر عنا
خاصان حق همیشه بلیت کشیده‌اند

Bir diğeri, Osman'ın huyunun güzelliğidir ki başkaldırmadı
Hayâsından katil düşmana karşı.

Bu sevgi şartı mıdır, arkadaşlığa reva mıdır?
Dostlar için düşmanlara cefa edersen, cefan vardır!

Her zaman eziyet çekmişlerdir Hakk'ın has kulları;
Hem lütfun fazlası, hem de sıkıntının fazlası.¹³

Dördüncü halife Hz. Ali'dir. "Kim de o güç, o cesaret ki vafetsin Ali'yi? Onun menkıbesi hakkında "hel etâ"¹⁴ demiştir Cebbâr [Tanrı]." diyerek Hz. Ali'yi anlatmanın mümkün olmadığını, onu Hak Teâlâ'nın methettiğini söyler; devamla Hz. Ali'nin Hayber

¹⁰ *Benden sonra peygamber gelseydi, Ömer olurdu* (Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmi 'u's-sağîr fî Ehâdisi 'l-beşîri 'n-nezîr* (nşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut 1425/2004, II, 457; Münâvî, Abdurraûf, *Kunûzu'l-hahâik fî Hadîs-i Hayri'l-halâik* (nşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut 1417/1996, II, 120).

¹¹ Şeytanın Ömer'den korkması. Bir gün kadınlar Hz. Muhammed'in huzuruna girmişler, gürültüyle konuşuyorlardı. O sırada Ömer geldi, izin istedi. Peygamber izin verince içeri girdi. Kadınlar, Ömer'i görünce sustular. Peygamber, gülerken dedi: Şaştım doğrusu, benim yanımda şamata ederlerken sen gelince sustular! Ömer, Allah seni güldürsün ey Tanrı elçisi dedikten sonra kadınlara dönüp şöyle dedi: Ey nefislerine düşman olanlar, benden korkuyorsunuz da Tanrı elçisinden hayâ etmiyor musunuz? Onlar evet dediler, sen Tanrı elçisinden daha sertsin. Peygamber, nefsim, hayatım elinde olan Allah'a and olsun ki ya Ömer, Şeytan, senin gittiğin yoldan kesin olarak gitmez, başka yoldan gider dedi... (Müslim, VII, 114-115). "Şeytan, Ömer'den kaçır. Gördüm; insan ve cin şeytanları Ömer'den kaçıyor. Cin ve insan şeytanlarını gördüm; Ömer'den kaçtılar. Şeytan, Ömer Müslüman oldu olalı ona yaklaşmadı, gördü mü yüzünü çevirir. Şeytan senden kaçır ya Ömer." mealinde hadisler vardır [Süyûtî, *Câmi 'u's-sağîr*, II, 269; Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr* (haz. Abdülbâkî Gölpınarlı), II, 487; VII, 699].

¹² Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 13-15).

¹³ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 16-18).

¹⁴ Hel etâ. Kur'an'ın, "İnsan, Dehr, Hel etâ" adlarıyla anılan 76. suresi. "Gerçekten de insana, zamanın bir çağı gelmişti ki anılır bir şey bile değildi insan" mealindeki ayetle ve "Hel etâ" sözüyle başlar. Bu surenin 8. ayetinden itibaren Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin Tanrı uğruna yoksulu, yetimi, tutsağı doyurdıkları için övülür. Hel etâ her şeyden önce Ali'yi bu münasebetle de olgun insanı hatıra getirir. Hel etâ meydanının tek binicisi Ali'dir [Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr* (haz. Abdülbâkî Gölpınarlı), Ankara 1992, I, 416].

Kalesi'nde gücünü gösterdiğini; Hz. Peygamber'in "Ali'den başka yiğit yoktur" hadisinden iktibasla Lâ fetâ'nın¹⁵ yani Hz. Ali'nin bilek gücüyle Hayber Kalesi'nin surlarının peş peşe yıkıldığını dile getirir.

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند
جبار در مناقب او گفته هل اتی
زور آزمای قلعه خبیر که بند او
در یکدگر شکست به بازوی لاقتی

Kim de o güç, o cesaret ki vafetsin Ali'yi?
Onun menkıbesi hakkında "hel etâ"¹⁶ demiştir Cebbâr [Tanrı].

Gücünü göstermiştir Hayber Kalesi'nde; çünkü onun surları
Lâ fetâ'nın¹⁷ bilek gücüyle peş peşe yıkılmıştı.¹⁸

Sa'dî, Hz. Ali'nin savaşta düşmanlarının önünden kaçmamak için vücuduna zırh bağladığını anlatır. Hz. Ali'yi Tanrı aslanı, cömertlik denizi, savaşta safları dağıtan; namaza canını feda eden, savaşta dünyayı yakıp yıkan; mürüvvetin başı, başlangıcı, marifet sultanı; fütüvvet kumandanı, muttakilerin komutanı olarak tanıtır. Ayrıca kıyamet günü herkes bir şefaatchi bulmak için el açtığı zaman kendisinin ve inananların elinin masum Murtaza'nın eteğinde olacağını, ondan kendilerine şefaet etmesini isteyeceklerini dile getirir ve Hz. Ali'yi son derece över.

مردی که در مصاف، زره پیش بسته بود
تا پیش دشمنان ندهد پشت بر غزا
شیر خدای و صفر میدان و بحر جود
جانبخش در نماز و جهانسوز در و غا
دیباجه مروت و سلطان معرفت
لشکر کش فتوت و سردار اتقیا
فردا که هر کسی به شفیع ز نند دست
ماییم و دست و دامن معصوم مرتضی

Bir yiğit ki savaşta zırh bağlamıştı vücuduna;
Düşmanların önünde kaçmasın diye savaşta.

Tanrı aslanı, cömertlik denizi, savaşta safları dağıtan,
Namaza canını feda eden, savaşta dünyayı yakıp yıkan,

Mürüvvetin başı, başlangıcı, marifet sultanı,
Fütüvvet kumandanı, muttakilerin komutanı.

Yarın herkes el açtığı zaman [bulmak için] bir şefaatchi,
Bizim elimiz ve masum Murtaza'nın eteği.¹⁹

Sa'dî, dört büyük halifeyi bu şekilde sırasıyla tanıtip övdükten sonra Hz. Peygamber'i dünyada parlak bir güneş, onları da büyük ve kılavuz yıldızlar olarak tanıtır.

پیغمبر، آفتاب منیر است در جهان
وینان ستارگان بزرگند و مقتدا

¹⁵ Lâ fetâ: Ondan başka yiğit yok. Lâ seyfe illâ Zülfikâr ve Lâ fetâ illâ Ali: Ali'den başka yiğit yok. *Zülfikâr'dan başka kılıç yok, Ali'den başka yiğit yok*. Bedir yahut Uhud savaşında, meleğin gökte, bu sözü bağıarak söylediği rivayet edilmiştir; Cebrail'in söylediği de rivayetlerdendir. Tarih kitaplarında mazbut olan bu rivayeti, muhaddisler yalanlarlar (Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 488-489). Gölpinarlı, sözün uydurma olduğunu kabul eder; "Ancak Ali'nin Müslümanlık uğrunda fedakârlığı düşünülecek olursa anlam bakımından doğruluğunu kabul etmek gerekir" diyerek kanaatini dile getirir [Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr* (haz. Abdülbâkî Gölpinarlı), Ankara 1992, VII, 676].

¹⁶ Hel etâ. Kur'an'ın, "İnsan, Dehr, Hel etâ" adlarıyla anılan 76. suresi. "Gerçekten de insana, zamanın bir çağı gelmişti ki anılır bir şey bile değildi insan" mealindeki ayetle ve "Hel etâ" sözüyle başlar. Bu surenin 8. ayetinden itibaren Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin Tanrı uğruna yoksulu, yetimi, tutsağı doyurdukları için övülür. Hel etâ her şeyden önce Ali'yi bu münasebetle de olgun insanı hatıra getirir. Hel etâ meydanının tek binicisi Ali'dir [Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 416].

¹⁷ Lâ fetâ: Ondan başka yiğit yok. Lâ seyfe illâ Zülfikâr ve Lâ fetâ illâ Ali: Ali'den başka yiğit yok. *Zülfikâr'dan başka kılıç yok, Ali'den başka yiğit yok*. Bedir yahut Uhud savaşında, meleğin gökte, bu sözü bağıarak söylediği rivayet edilmiştir; Cebrail'in söylediği de rivayetlerdendir. Tarih kitaplarında mazbut olan bu rivayeti, muhaddisler yalanlarlar (Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 488-489). Gölpinarlı, sözün uydurma olduğunu kabul eder; "Ancak Ali'nin Müslümanlık uğrunda fedakârlığı düşünülecek olursa anlam bakımından doğruluğunu kabul etmek gerekir" diyerek kanaatini dile getirir [Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 676].

¹⁸ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'id-i Fârsî*, s. 604 (B. 19-20).

¹⁹ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâ'id-i Fârsî*, s. 604 (B. 21-24).

Peygamber, parlak bir güneştir dünyada,
Büyük ve kılavuz yıldızlardır onlar da.²⁰

Sa'dî, daha sonra Allah Teâlâ'dan yakarıŷta bulunur ve Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın çocukları Hasan ile Hüseyin'in temiz nesli, Kerbelâ ŷehitlerinin temiz kanı; doğru sözlü pirlerin kalbinin doğruluğu, tanıdık erlerin gözyaŷları için yaralı gönüllere keremiyle bir merhem göndermesini, ŷifa bahŷetmesini ister. Yakarıŷıyla birlikte Hz. Fatıma'yu, çocukları Hasan ile Hüseyin'i, temiz neslini, Kerbelâ ŷehitlerini; doğru sözlü pirleri, tanıdık erleri de anmıŷ olur.

Baŷka insanlar kendi amellerine yaslanmıŷlarsa da Sa'dî ve onun gibi olan müminler için Allah'ın rahmetine ve ihsanına yaslanmaları yeterlidir.

یارب به نسل طاهر اولاد فاطمه یارب به خون پاک شهیدان کر بلا
یارب به صدق سینه پیران راستگوی یارب به آب دیده مردان آشنا
دلہای خستہ را به کرم مرہمی فرست ای نام اعظمت در گنجینہ شفا
گر خلق تکیہ بر عمل خویش کردہاند ما را بس است رحمت و فضل تو متکا

Ey Rabbim! Fâtıma'nın evlatlarının temiz nesli için,
Ey Rabbim! Kerbelâ ŷehitlerinin temiz kanı için,

Ey Rabbim! Doğru sözlü pirlerin kalbinin dođruluđu için,
Ey Rabbim! Tanıdık erlerin gözyaŷları için,

Kereminle bir merhem gönder o yaralı gönüllere,
Ey ulu adı ŷifa hazinesinin kapısı [olan Allah azze ve celle]!

Her ne kadar insanlar kendi amellerine yaslanmıŷlarsa da
Bizim için yeterlidir yaslanmak senin rahmetine ve ihsanına.²¹

Sa'dî, Bostan'da Hz. Peygamber için yazmıŷ olduğu eşsiz naatında²² Hz. Peygamber'i son derece fasih ve beliğ bir dille övmesine rağmen yine de onu güzel övemeyeceğini söyler; Hz. Peygamber'in, aŷabın ve tabiînin ruhlarına selam eder.

...
چه نعت پسندیده گویم تو را؟ علیک السلام ای نبی الوری
دروء ملک بر روان تو باد بر اصحاب و بر پیروان تو باد

...
Ben, nasıl güzel övebilirim seni!
Selam üzerine olsun ey halkın peygamberi!

Tanrı'nın selamı senin ruhuna olsun;
Senin aŷabına, senin tabiînine olsun.²³

Sa'dî, daha sonra sözünü dört büyük halifeye döndürür ve onları sırasıyla anarak över. İlki Ebubekir'dir. O, müritlerin piri. İkinci Ömer'dir. O da asi iblisi dizginlemiş, taşkınlık yapmasını önlemiştir. Üçüncüsü Osman'dır. Osman, geceleri ibadetle geçiren, uyanık duran âbid bir kuldur. Dördüncüsü Ali'dir. O da Döldül'e binen, cihat eden bir sultandır.

نخستین ابوبکر پیر مرید عمر، پنجه بر پیچ دیو مرید
خردمند عثمان شب زندهدار چهارم علی، شاه دلدل سوار

İlki Ebubekir'dir, mürit[ler]in piri;
[İkinci] Ömer'dir, dizginlemiş asi iblisi.

²⁰ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 25).

²¹ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Kasâyid-i Fârsî*, s. 604 (B. 26-29).

²² Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Bûstân*, s. 149-150.

²³ Sa'dî, *Kulliyât-ı Sa'dî, Bûstân*, s. 150 (B. 10-11).

[Üçüncüsü] Osman'dır, geceleri uyanık duran;
Dördüncüsü Ali'dir, Düldül'e binen sultan.²⁴

Sa'dî, ilk kasidesinde olduğu gibi mesnevisinde de Allah'a yakarıştta bulunur; duasında Hz. Fatıma'nın oğulları Hasan ile Hüseyin'i anar; Allah'tan onların aşkına son sözünü imanla bitirmesi için niyazda bulunur. Duasını reddetse de kabul etse de elinin ehl-i beytin yani Peygamber ailesinin eteğinde olacağını söyler; onlara güvenini ve bağlılığını arz eder.

خدایا به حق بنی فاطمه که بر قولم ایمان کنم خاتمه
اگر دعوتم رد کنی ور قبول من و دست و دامن آل رسول

Ey Allah'ım! Fatıma'nın oğulları aşkına,
Son sözümü bitireyim imanla.

Duamı ister reddet isterse kabul
Ben, elim ve eteği âl-i Resul.²⁵

Sa'dî, akıl ve aşk hakkında kaleme aldığı risalesinde Hz. Ebûbekir'in bir sözünü aktarırken, onu Müminlerin emiri olarak tanıtır, Ebûbekir isminin yanında es-Siddîk lakabını da anar; Allah ondan razı olsun der.

امیر المؤمنین ابوبکر صدیق رضی الله عنه نکو گفته است یا من عجز عن معرفته کمال معرفة الصدیقین معلوم شد که غایت معرفت هر کس مقام انقطاع اوست به وجد از ترقی.

Müminlerin emiri Ebûbekir es-Siddîk -Allah ondan razı olsun- güzel söylemiştir: Ey siddıkların ilminin kemaliyle kendisini tanımaktan aciz kaldığı [Allah'ım]! Herkesin bilgisinin sonunun, onun ilerlemenin sevincinden koptuğu yer olduğu ortaya çıktı.²⁶

Sa'dî, Ebûbekir Sa'd b. Zengî'nin methine dair kaleme aldığı mesnevisinin beşinci beytinde memduhu Ebûbekir Sa'd b. Zengî'yi övüp onun adil olduğunu ve Hz. Ömer'den sonra Ebûbekir gibi bir yöneticinin gelmediğini söylerken adaletiyle ün salmış Hz. Ömer'i anar ve dolaylı olarak övmüş olur.

جهانبان دین پرور دادگر نیامد چو بوبکر بعد از عمر

Dünya padişahı, dinin hamisi [hem de] adaletli,
Gelmedi Ömer'den sonra Ebûbekir gibisi.²⁷

Sa'dî, memduhu Alâeddin Atâmelik Cüveynî'yi överken bidat ehlinin, onun bakışından, Deccal'in Hz. İsa'dan ve şeytanın da Hz. Ömer'den korkup kaçtıkları gibi korkup kaçtıklarını söyler ve dolaylı olarak Hz. Ömer'i de över. Evet, şeytan Hz. Ömer'i görünce korkar kaçarmış; nitekim bu konuda Hz. Peygamber'den birkaç hadis²⁸ nakledilmiştir.

چنان رمند و دوند اهل بدعت از نظرش که از مسیحا دجال و از عمر شیطان

Bidat ehli onun bakışından öyle korkar, kaçarlardı ki
Deccal İsa'dan, şeytan da Ömer'den [korkar kaçarlardı].²⁹

Sa'dî, Bostan'ında Hz. Ömer ile dilenci hikâyesinde³⁰ Hz. Ömer'i anar: Hz. Ömer, dar bir yerden geçerken kalabalığın içinde farkında olmadan bir dilencinin ayağına basar. Zavallı adam, kim olduğunu bilemeden "Kör müsün be adam!" diyerek Hz. Ömer'e kızıp bağırır. Bunun üzerine âdil halife Ömer, adama "Kör değilim, ama bir hatadır oldu. Bilemedim, affet, bağışla

²⁴ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 150 (B. 12-13).

²⁵ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 150 (B. 14-15).

²⁶ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Risâle der 'Akl u 'Işk*, s. 777.

²⁷ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 151 (B. 5).

²⁸ "Şeytan, Ömer'den kaçır. Gördüm; insan ve cin şeytanları Ömer'den kaçıyor. Şeytan, Ömer Müslüman oldu olalı ona yaklaşmadı, gördü mü yüzünü çevirir. Şeytan senden kaçır ya Ömer!" vb. hadisler vardır (Geniş bilgi için bkz. Dipnot 48).

²⁹ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Mevâ'iz/Kasâyid-i Fârsî*, s. 638 (B. 12).

³⁰ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 244.

suçumu!” diye cevap verir.

گدایی شنیدم که در تنگ جای
ندانست درویش بیچاره کاوست
نهادش عمر پای بر پشت پای
که رنجیده دشمن نداند ز دوست
بدو گفت سالار عادل عمر
ندانستم از من گنه در گذار
نه کورم ولیکن خطا رفت کار

Bir dilenci[den], işittim ki dar bir yerde,
Basmış Ömer ayağını onun ayağının üstüne!

Zavallı fakir, onun kim olduğunu bilememiş;
Canı yanan dostla düşmanı ayırt edemezmiş:

“Kör müsün be adam!” diye kızıp bağırması ona.
Âdil halife Ömer cevap vermiş ona:

Kör değilim, ama bir hatadır oldu,
Bilemedim, affet, bağışla suçumu.³¹

Sa’dî, Hz. Ömer ve onun gibi olan akıllı ve seçkin din büyüklerinin elleri altındakilere, kendilerine tabi olan insanlara karşı, son derece insafli ve mütevazı olduklarını; yaptıkları bir hata nedeniyle onlardan özür dileyecek kadar anlayışlı, alçakgönüllü ve şerefli olduklarını dile getirir; Hz. Ömer’i ve diğer din büyüklerini son derece över; çünkü onlar âdildir, insaflidir, akıllıdır, seçkindir; meyveli ağaçlar gibidirler; çünkü meyveli ağaçların dalları yüklerinden dolayı yere eğilir. Çünkü alçak gönüllü olanlar, utançlarından başları öne eğilmiş olanlar, yarın ahirette sahip oldukları konumları ve makamlarıyla, kazandıkları mükâfatlarla övüneceklerdir.

چه منصف بزرگان دین بوده‌اند
فروتن بود هوشمند گزین
که با زیردستان چنین بوده‌اند
نهد شاخ پر میوه سر بر زمین
نگون از خجالت سر گردنان
بنازند فردا تو اوضاع کنان

Ne kadar insafli din büyükleri varmış,
Eli altındakilere böyle davranırlarmış.

Akıllı, seçkin erler alçak gönüllüdürler;
Meyveli ağaçlar dallarını yere eğerler.

Övünecekler yarın alçak gönüllü olanlar,
Utançlarından başları öne eğilmiş olanlar.³²

Sa’dî, muhatabına Hz. Ömer’in ve onun gibi olan din büyüklerinin güzel hasletlerini örnek verdikten sonra iki beyitle öğüt verip sözlerini bitirir:

اگر می‌بترسی ز روز شمار
مکن خیره بر زیر دستان ستم
از آن کز تو ترسد خطا در گذار
که دستی است بالای دست تو هم

Kıyamet gününden korkarsan eğer,
Senden korkanın hatasını affediver.

Elinin altındakilere zulmetme;
Çünkü bir el de vardır senin elinin üstünde.³³

Sa’dî, bir kadının kocasına “Ekmeği mahalle bakkalından alma artık; pazardan buğday [ekmeği] satanlardan al; çünkü bu buğday gösterip arpa satıyor...” diye mahalle bakkalını şikâyet etmesi üzerine kocasının da ona ““Gözümün nuru, hoş gör. Bu adam bize ümit bağladığı için dükkânını burada açtı. Onun kazancına engel olmak insanlığa sığmaz...” diye cevap vermesi hikâyesinde³⁴ Hz. Ali’den söz de eder; cömertliğin yiğitlerin şahı Hz. Ali’nin mesleği olduğunu söyler ve onu över.

³¹ Sa’dî, *Kulliyât-i Sa’dî, Bûstân*, s. 244 (Hikâyet: B. 1-4).

³² Sa’dî, *Kulliyât-i Sa’dî, Bûstân*, s. 244 (Hikâyet: B. 5-6). İkinci beyit, metinde değil dipnotta yazılmıştır.

³³ Sa’dî, *Kulliyât-i Sa’dî, Bûstân*, s. 244 (Hikâyet: B. 7-8).

³⁴ Sa’dî, *Kulliyât-i Sa’dî, Bûstân*, s. 195 (Hikâyet: B. 1-7), 196 (B. 1).

Doğrusunu istersen, cömert [kişi] velidir;
Yiğitlerin şahı, [mert ve] cömert Ali'dir.³⁵

Sa'dî, Müminlerin emiri Ali ve güzel ahlakı [hakkında] kaleme aldığı hikâyede³⁶ yine Hz. Ali'yi över. Bir adam, Hz. Ali'ye açıklık getirmesi için bir sorununu arz eder ve Hz. Ali de ona cevap verir, anlatır. O mecliste bulunan bir adam, "Yâ Eba'l-Hasan! O böyle değildir" diyerek karşı çıkar.

Hz. Ali, adamın vermiş olduğu tepkiden dolayı ona kırılmaz, onu azarlamaz. "Bundan daha iyisini bilirsen, sen söyle" der. Adam, bildiğini söyleyince, "bu adam daha uygun söyledi" diyerek onun hakkını teslim eder. Çünkü güneş balçıkla sıvanamaz. Hülâsa, Hz. Ali, adamın cevabını beğenir ve "Ben yanılmışım, onunki doğru" der.

Sa'dî, bu arada Hz. Ali'yi över. Hasan'ın babası Ali, düşmanın elini bağlayan, ülke fetheden emirdir; bilgi ve görüş sahibidir. Haydar'dır, ünlüdür. Yiğitlerin şahıdır.

مگر مشککش را کند منجلی	کسی مشکلی برد پیش علی
جوابش بگفت از سر علم و رای	امیر عدوبند کشور گشای
بگفتا چنین نیست یا بالحسن	شنیدم که شخصی در آن انجمن
بگفت ار تو دانی از این به بگوی	نرنجید از او حیدر نامجوی
به گل چشمه خور نشاید نهفت	بگفت آنچه دانست و بایسته گفت
که من بر خطا بودم او بر صواب	پسندید از او شاه مردان جواب

Biri bir sorununu arz etti Ali'ye,
Belki sorununa açıklık getirir diye.

Düşmanın elini bağlayan, ülke fetheden emir,
Ona bilgisi ve görüşüyle bir cevap verir.

Duydum ki o meclisteki bir kişi,
"Yâ Eba'l-Hasan! O böyle değildir" dedi.

Ünlü Haydar, ondan incinmedi;
Bundan daha iyisini bilirsen, sen söyle dedi.

[Adam] bildiğini söyledi; daha uygun söyledi;
Güneş kaynağı balçıkla sıvanamaz ki.

Yiğitlerin şahı, onun cevabını beğendi:
Ben yanılmışım, onunki doğru [dedi].³⁷

Sa'dî, "Bizden daha iyi konuşan, daha iyi bilen biri mevcuttur; O'nun ilminden daha üstün bir ilim [sahibi] yoktur." diyerek Allah Teâlâ'yı anar; Allah'ın en iyi konuşan, her şeyi en iyi bilen, O'nun ilminden daha üstün bir ilim sahibinin olmadığını söyler.

به از ما سخنگوی دانا یکی است که بالاتر از علم او علم نیست

Bizden daha iyi konuşan, daha iyi bilen biri mevcuttur;
O'nun ilminden daha üstün bir ilim [sahibi] yoktur.³⁸

Sa'dî, daha sonra hikâyeyi yorumlama başlar ve şöyle anlatır: Eğer bugün makam sahibi biri olsaydı, kibrinden ona bakmaz, ona yüz vermezdi. Onun yaveri, a adamı hemen huzurundan dışarı atar, gereksiz yere bir güzel döver ve "Bundan sonra saygısızlık etme. Büyüklerin yanında konuşmak edebe uygun değildir" derdi.

³⁵ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 196 (B. 1).

³⁶ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 243-244.

³⁷ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 243 (Hikâyet: B. 1-6).

³⁸ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 243 (Hikâyet: B. 7).

گر امروز بودی خداوند جاه
به در کردی از بارگه حاجیش
که من بعد بی آبرویی مکن
نکردی خود از کبر در وی نگاه
فرو کوفتندی به ناواجیش
ادب نیست پیش بزرگان سخن

Eğer bugün olsaydı, makam sahibi,
Kibrinden ona bakmaz, yüz vermezdi.

Dışarı atardı huzurundan yaveri,
Gereksiz yere bir güzel döverdi:

Bundan sonra saygısızlık etme;
Büyüklerin yanında konuşmak [uygun] değil edebe.³⁹

Sa'dî, devamla şu öğütleri vererek sözlerini bitirir:

یکی را که پندار در سر بود
ز علمش ملال آید از وعظ ننگ
گرت در دریای فضل است خیز
نیینی که از خاک افتاده خوار
مریز ای حکیم آستینهای در
به چشم کسان در نیاید کسی
مگو تا بگویند شکرت هزار
مپندار هرگز که حق بشنود
شقایق به باران نروید ز سنگ
به تذکیر در پای درویش ریز
بروید گل و بشکفد نوبهار
چو می‌بینی از خویشتن خواجه پر
که از خود بزرگی نماید بسی
چو خود گفتی از کس توقع مدار

[Varsa] kafası kuruntulu olan biri,
Sanma asla, onun hakkı dinleyeceğine.

Öğrenmekten sıkılır, utanır vaazdan;
Yağmurla şakayıklar bitmez taştan.

Kalk, erdem denizinin incisine sahip olsan da
Döküver öğüt için fakirin ayağına.

Görmez misin aciz ve hakir topraktan
Güller biter, çiçekler açar ilkbahar[dan].

Ey bilge! Dökme incilerini yeninden,
Gördün mü efendiyi şişinmiş kibrinden.

Başkalarının gözüne giremez o kimse
Kendini pek büyük görür, [baktıkça kendine].

[Kendimi öveyim] deme, bırak seni övsünler binlerce,
Mademki kendini övdün, kimseden beklentiye girme.⁴⁰

Sa'dî, ünlü eseri *Gülistan*'da dört halife hakkında herhangi bir şey söylemez. Sadece dibacede, Sa'dî'nin dostlarından biri, Sa'dî'nin bundan sonra ömrünün kalan kısmında itikâfa gireceği, ibadetle meşgul olacağı ve kimseyle konuşmayacağı haberini alınca..., Allah'a ve onunla olan arkadaşlığına yemin eder ve "Sa'dî, alıştığımız adet üzere ve bilindiği şekilde konuşmadıkça konuşmam, buradan dışarı çıkmam; çünkü dostları incitmek cahilliktir, yeminin kefareti kolaydır; Ali'nin Zülfikar'ı kınında, Sa'dî'nin dilinin ağzında ol[up konuşma]ması doğru yola aykırıdır, akıl sahiplerinin görüşüne terstir." (Sa'dî, 1378 hş., s.20). derken Hz. Ali'yi ve kılıcını anar. Arkadaşının dilinden Hz. Ali'nin kılıcının kınında olmasının doğru olmayacağını dile getirir.

... خلاف راه صواب است و نقص رای اولوالالباب، ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام.

...Sa'dî'nin dilinin ağzında ol[up konuşma]ması doğru yola aykırıdır, akıl sahiplerinin görüşüne terstir.

³⁹ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 243 (Hikâyet: B. 8), 244 (B. 1-2).

⁴⁰ Sa'dî, *Kulliyât-i Sa'dî, Bûstân*, s. 244 (B. 3-9).

Sa'dî, Mecâlis-i Pencgâne adlı bir başka eserinde Hz. Ali'den bahseder. Onu müminlerin emiri olarak tanıtır, Allah ondan razı olsun diyerek kendisine dua eder. Hz. Ali'ye sordukları "Rabbini neyle tanırırsın?" sorusuna, onun "Rabbimi Rabbimle tanırım; O'nu O'nunla tanıdım ve bildim; aksi halde O'nu asla tanıyamazdım; O'nun ulu ve marifet otağına yol bulamazdım" şeklinde verdiği cevabını aktarır (Sa'dî, 1378 hş., s.787).

از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه پرسیدند که بم عرفت ربک قال عرفت ربی بریبی او را بدو شناختم و دانستم که اگر نه بدو شناختمی هرگز به سرادقات مجد و معرفت او راه نیافتمی اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله.

Müminlerin emiri Ali'ye -Allah ondan razı olsun- "Rabbini neyle tanırırsın?" diye sordular. [Ali] dedi: Rabbimi Rabbimle tanırım; O'nu O'nunla tanıdım ve bildim; aksi halde O'nu asla tanıyamazdım; O'nun ulu ve marifet otağına yol bulamazdım. Müminin ferasetinden sakının; çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.

Sonuç

Sa'dî, Sünnî mezhep bir şairdir. Allah Teâlâ ve Hz. Muhammed (sav) hakkında şiirler kaleme almış olmasının yanında, özellikle bu şiirlerinin içinde hulefâ-yi râşidin'i yani dört büyük halifeyi sırasıyla övmüş, onları mümin ve Müslüman olarak bilmiş, onları birbirinden üstün veya ayrı görmemiş, onlara bağlılığını arz etmiştir. Ayrıca Hz. Fatıma'yı ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de anmıştır.

Sa'dî, Şîî mezhep diğer şairler gibi sadece Hz. Ali'yi övüp diğer üç halifeyi reddetmemiş, onlara beddua etmemiş, tam aksine hepsini bir ve beraber görmüş ve okuyucularına da bu doğrultuda tavsiyelerde bulunmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Değirmençay, V. (2022). "Nizâmî-i Gencevî'de Hulefâ-yi Râşidîn", *Uluslararası Genceli Nizami Sempozyumu*. Erzurum Türkiye. 188-209.
- Çağrı, M. (2009). "Siddîk". *DİA*. XXXVI. 91-92.
- Çiçekler, M. (2008). "Sa'dî-i Şîrâzî". *DİA*. XXXV. 405-406.
- Fayda, M. (1995). "Fârûk", *DİA*. XII. 176-177.
- (1998). "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*. XVIII. 324-338.
- Karaismailoğlu, A. (1992). "Bostân", *DİA*. VI. 307-308.
- Mevlânâ Celâleddin. (1992). *Dîvân-ı Kebîr I-VII* (haz. Abdülbâkî Gölpınarlı). Ankara.
- Münâvî, A. (1996). *Kunûzu'l-hahâik fî Hadîs-i Hayrî'l-halâik I-II* (nşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye). Beyrut.
- Sa'dî, Muslih b. Abdillâh. (1378 hş.). *Kulliyât-ı Sa'dî* (Muhammed Alî-yi Furûğî'nin tashih edip yayımladığı nüshadan nşr. Kârname-i Kitâb, Tahran.
- (1980). *Bostan ve Gülistan* (trc. Kılıslı Rifat Bilge), İstanbul.
- (2012). *Bûstan* (çev. A. Naci Tokmak), Şule yayınları, İstanbul.
- Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (2004). *Câmi'ü's-sağîr fî Ehâdîsî'l-beşîri'n-nezîr I-II* (nşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut.
- Yazıcı, T. (1966). "Sa'dî". *İA*. X. 36-37.
- (1996). "Gülistân". *DİA*. XIV. 240-241.
- <https://ganjoor.net/> (19.01.2022 erişim tarihi).
- <http://www.vajehyab.com/> (19.01.2022 erişim tarihi).

Nizami Gencevi'nin Eserlerinde Kusursuz İnsan İmgesi

Mature Human Being Character in Nizami Ganjavi's Works

Keyale HUSEYNOVA¹
Ganja Branch of ANAS, Nizami Ganjavi
Center, BSU, Theology, Philology, Ganja,
Azerbaijan

ABSTRACT

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi had a purpose of bringing up a mature man. The poet, however, saw that only the word can influence the evil deeds that shadow the human mind. According to the poet, perfection of human is a complex and difficult process. Therefore, everyone must seek out their own strength.

The poet has created perfect human characters in his works. One of them is Majnun's character in the poem "Leyli and Majnun" and the other is the character of Alexander in his last poem, which elevated him to perfection. The character of Majnun is a perfect example of a mature human being who has set out to reach the divine truth and has reached the highest point in the face of all difficulties.

The mature person that the poet praised, most importantly was free from all the sins of the soul.

Keywords: Holy Koran, Nizami Ganjavi, Mature man

ÖZ

Büyük Azerbaycan şairi Nizami Gencevi'nin olgun bir insan yetiştirme amacı vardı. Ancak şair, insan zihnini gölgeleyen kötülükleri yalnızca sözün etkileyebileceğini gördü. Şaire göre insanın mükemmelleşmesi karmaşık ve zor bir süreçtir. Bu nedenle herkesin kendi gücünü araması gerekir.

Şair, eserlerinde mükemmel insan karakterleri yaratmıştır. Bunlardan biri "Leyla ile Mecnun" şiirindeki Mecnun karakteri, diğeri ise son şiirindeki İskender'i kemale yükselten karakterdir. Mecnun karakteri, ilahi hakikate ulaşmak için yola çıkmış ve tüm zorluklara rağmen en yüksek noktaya ulaşmış olgun bir insanın mükemmel bir örneğidir.

Şairin övdüğü olgun insan, en önemlisi nefsin bütün günahlarından arınmış insandır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Nizami Gencevi, Kamil-insan

GİRİŞ

Allahü teâlâ, dünyayı yarattığında, onu insanla süsledi. Ancak asırlar içinde insan, adeta özünden uzaklaşıp cahilleşti. Bunları gören, acı içinde kıvranan Nizami Gencevi, insanı özüne döndürmeyi kendine amaç edindi. Evren çarkının dönüş yönüne uymayan şair, hümanist duygularını gönül yaraları ve bilgelikle, derin felsefi dizelerle, içeriği tükenmiş şiirlerle, öğretici sözlerle dile getirmiş ve insanın kendisine dönüş yolu olmuştur. Şair, insan aklını bulandıran kötülükleri ancak sözle etkilemenin mümkün olduğunu görmüştür. Şair, bir insanı mükemmelleştirmenin karmaşık ve zor bir süreç olduğuna inanıyordu. Bunun için herkesin kendi gücüne inanması, kendi mayasının saflığını bilmesi, kendi özünün arayışına girmesi gerekir. Doğayı, toplumu ve dünyayı dikkatle incelemeli, hayata açık gözle bakmalı, içgörü gözünü açabilmeli ve açık tutabilmelidir. Şaire göre insan, sürekli evrim yolunu takip ederek mükemmelliğe ulaşabilir. Söz sanatının büyüünde mükemmelliğin zirvesine çıkan düşünceli sanatçının kendisine "Yokluğun Aynası" adını vermesi tesadüf değildir (Göyüşov, 2012, s. 13).

Geliş Tarihi/Received 13.03.2024
Revizyon Veriliş 22.08.2024
Tarihi/Revision Issued
Revizyon Bitiş 08.09.2024
Tarihi/Revision Ended
Kabul Tarihi/Accepted 10.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 17.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
E-mail: hx1987muhammad@gmail.com
Cite this article: Huseynova, X. (2024).
Mature human being character in Nizami
Ganjavi's works, *A Journal of Iranology
Studies*, 21, 31-35.
Atıf: Huseynova, X. (2024). Nizami
Gencevi'nin Eserlerinde Kusursuz İnsan
İmgesi. *Doğu Esintileri*, 21, 31-35.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

N. Tusi şöyle yazıyor: "Kusursuz insan" bir noktadan başlar ve öyle bir sınıra ulaşır ki her şey biter, sınıflar, sıralar, zıtlıklar, eksiklikler kaybolur, başlangıç ve son olan o mutlak bedenden, hakikatten başkası yoktur " (Tusi, 2005, s. 55).

"Kusursuz insanın" ulaştığı bu "eşik" ilahi bir makamdır. Çünkü her şeyin sona erdiği, derecelerin, zıtlıkların, noksanlıkların ortadan kalktığı durumlar, ilâhî halin ve mânevî âlemin karakteristik özellikleridir. Maddi dünyada yaşayan bir insan, ancak maddi bağlılığı dayatan egosunu tamamen yendikten sonra bu noktaya ulaşabilir. Nizami bu yüksek makama ulaştı. Tüm maddi varlığını manevi olanlarda (fenafillah) eriterek, kendisini tüm varlığın teolojik özünü (bekabillah) oluşturan kelimeye kodlayabildi:

Bundan yüz yıl sonra nerede olduğunu sorarsan,

Her beyitten bir ses gelir: "İşte burada!"

Geceleri gel beni gör

Bakın ben maden kazmıyorum, kendi hayatımı kazıyorum (Gəncəvi,1981, s. 345).

Beni canlı tanı, senin gibi canlı

Sen bedene gelirsen, ben de ruha geleceğim (Gəncəvi, 1983, s. 41).

Nizami henüz dünyada iken manevi tutkuyla bu noktaya gelmiştir. Hz. Muhammed (sav) onun yolunu aydınlattı. S. Hacı'nın yazdığı gibi: "Nizami'nin haritası, vahiy rehberi Hz. Muhammed (sav)'dir (Hacı, 2013, s.18).

Sanatçı son derece mükemmel insan figürleri yaratmıştır. Bunlardan biri "Leyla ve Mecnun"daki Mecnun imgesi, diğeri ise "İskendername"deki mükemmellik mertebesine yükselttiği İskender'in imgesidir. Mecnun hakkında şunları yazıyor:

Kendi zamanında yüzyılın en bilgilisidi.

Yazgının görevini derinden biliyordu,

Gizli ilmin sırrını bilen,

Gökyüzünün sembollerini çözmüştü (Gəncəvi, 1981, s. 206).

Herkes bunun deli olduğunu biliyor

Deli o tür fikirler saçmaz (Gəncəvi, 1981, s. 206).

Hayattan vazgeçmek ister

Bu yoldaki aşkı bahaneydi (Gəncəvi, 1981, s. 207).

Mecnun dünyaya açık gözlerle bakan biriydi.

Şehveti öldüren kendinden vaz geçendi (Gəncəvi, 1981, s. 211).

Beyitlerden açıkça anlaşılıyor ki:

- Leyla'ya âşık olan ve ona deli olan Mecnun, toplumdan boşuna yüz çevirmemiştir. O, çağının ilimlerini edinmiş bir alim, gizli ilimleri bilen bir akıl, Allah (cc)'in varlık âleminde isim ve sıfatlar halinde tecelli eden işaretlerini okuyabilen bir alimdir.

- Toplum ona deli dedi. Ancak söylediği sözler bir delinin ilmini değil, derin akıl ve düşünceye sahip bir insanın akıl ve ilmini

gösteriyordu.

- Mecnun'un topluma, toplumdaki konumuna, keyifli yaşamına, zenginliğine ve eğlencesine sırtını dönüp çöle gitmesi, onun maddi dünyaya bağlılığından kopmak istediği anlamına geliyordu. Şair, Mecnun'un Leyla'ya olan aşkını "bahane" olarak nitelendiriyor. Yani Mecnun Leyla'ya katılmadığından cemiyeti reddetmişti. Ancak Nizami bunu görünenin dış katmanı, yani bir mazeret olarak değerlendirmektedir. Altında daha derin sorunlar vardı.

- Nizami, Mecnun'un aşkını bahane ederek aşkın mecazi ve gerçek düzeylerine değinmektedir. Mecnun görünüşe göre Leyla'ya (bir insana) aşık: bu mecazi aşktır. Aslında o, Leyla'nın varlığında tecelli eden Allah (cc)'a aşık: Bu gerçek aşktır. Şair, Mecnun'un Leyla'ya olan sevgisini mazeret olarak nitelendiriyor çünkü Mecnun, Leyla'ya Allah'ın tecelli ettiği bir varlık olarak aşık olmuştur. Bu bakımdan Mecnun'un insan Leyla'ya olan aşkı bir "bahane" yani mecazi aşk iken, yüzüne Allah (cc) tecelli eden Leyla'ya olan sevgisi gerçek aşktır.

- Allah (cc)'a aşık olan Geys, bu aşk nedeniyle Mecnun (deli) oldu. Bu, Allah (cc)'a olan sevginin mutlak derecesiydi. Maddi dünyaya bağlılığın boş ve anlamsız olduğunu bilen Mecnun, şehvetini öldürmüş ve maddi nefsinden gelen arzularından vazgeçmiştir.

İşte Mecnun, ilahî hakikate ulaşmak için yola çıkan, bu mertebeye ulaşmak için bütün zorlukları aşan, sonunda en yüksek mertebeye ulaşan ve Allah (cc) ile buluşan kâmil bir insanın örneğidir.

Dahi şairin eserlerinde asıl amacın İslam dininde olduğu gibi kâmil insan yetiştirmek olduğu sonucuna varılabilir. N. Tusi şöyle yazıyor: "Kâmil bir insan, kâinattaki olgunluk derecelerini tam olarak bilme mertebesine ulaştığında, bu toplamın içinde yer alan sayısız ayrıntıları birbiri ardına anlamaya başlar ve eğer harekete geçerse ve bunları pratikte uygulayabilirse, eseri tüm dünya tarafından beğenilecek, belki kendisi de bir dünya olacak, kendisine verilen küçük dünya adını "büyük dünya"ya gönderme yaparak onaylayacak, sonra da kendisi bir dünya haline gelecektir. Yaradan'ın (cc) halifesi halk arasında "özel evliyalar" saflarına girecek, mutlak bir insan mertebesine yükselecektir. Onun tam mutlaklığı, ebedi saadete kavuşmasında, türbe makamına yükselmesinde, faziletlerini kabul etmesinde, kendisi ile arasında hiçbir perdenin olmamasında tecelli eder ve sonra saflara girme şerefine erer. İnsan için en yüksek mertebeye olan Allah (cc)'ın yakınları arasında yer almak en büyük mutluluktur." (Tusi, 2005, s. 60).

Nizami'ye göre kâmil insan, varlık âleminin bütün manasını, âlemin neden ikili bir yapıda yaratıldığını anlar:

Tanrı iki dünya yarattı çünkü

Hazine orada olsun, anahtar da burada olsun.

Burada ekim yaparsanız çiftçi olursunuz.

Orada ektiğinizi yiyebilirsiniz (Gâncâvi, 1983, s. 501).

Nizami'nin tasavvufi ve felsefi görüşleri tasavvufun dışına çıkarılamaz. Tasavvufun aşk felsefesi ile Nizami'nin aşk felsefesi birçok durumda örtüşmektedir. Her iki durumda da aşk "fena fillah"tan geçer. Her ikisinde de kâmil insanın oluşumunda, Allah'ın (c.c) kendinde kaybolmasına (fena-fillah) rağmen kendinde bulma ihtimali teyit edilir (beka-billah). K. Yusifov'un yazdığı gibi Nizami'nin "Hamse"sinin tasavvufa yabancı olduğunu söylemek yanlış olur. Tasavvuf, insan kişiliğini yücelten ve savunan bir düşünce akımı olan Orta Doğu Ortadoğu rönesansının ayrılmaz özelliklerinden biridir. Akıl, duygunun dogmatizme ve egemen ideolojiye isyanıdır. Nizami, elbette tasavvuf ve kavramlarını dogmatizme ve skolastikliğe karşı çıkmak ve özgür düşüncüyü teşvik etmek için kullanmıştır (Gâncâvi, 2004, s. 9).

Nizâmî'nin dini ve tasavvufî görüşlerini objektif bir şekilde değerlendirebilmek için tasavvuf ve İslam felsefesinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Ancak o zaman onun "sanatsal görünmez" dünyasına girmek, onun mutlak hakikatini (özünü) ortaya çıkarmak ve bu zengin hazineden faydalanmak mümkün olur. Bize göre Nizami Gencevi hem İslam felsefesinin hem de tasavvuf ekolünün temsilcisidir. Nizami'nin tasavvufu karşılaştırmaları eserlerinde kendine yer bulmuştur. Asıl mesele bunların arkasında yatan anlamlarda yatmaktadır. Şair, bazen işaret ve sembollerle, bazen dolaylı, bazen de

bağımsız olarak düşüncelerini okuruna aktarır.

A. Rustamova, "Nizami'nin "Khamisa (Hemse)"sının bir bütün olarak ideal bir insanın iç ve dış, ruhsal ve fiziksel, sosyal güzelliği ve ihtişamı hakkında ebedi bir ilahi olduğunu yazıyor. İnsanın görünüşü, düşüncesi, kalbi ve eylemleri güzel olmalıdır; Nizâmî'nin estetik görüşünün asıl özü budur (Rüstəmovə, 1979, S. 133).

Nizami, hangi kaynak ve felsefeye ait olursa olsun, yaratıcılığıyla büyük bir insan felsefesi yaratmıştır. Bu felsefe özgür insanın felsefesidir, yani ruhu arınmış, kâmilleşmiş insanın felsefesidir. Bu insan, kendisini dünyaya bağlayan tüm zincirlerden kurtulmuş, nefisini hiçe indirmiş, ruhunu yükseklere çıkarma misyonunu başarıyla tamamlamış bir insandır.

Şairin eserlerine baktığımızda kâmil insanın önce ruhunu günahlardan arındırdığını görürüz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) buyurduğu gibi: "Kendini bilen, Rabbin bilir." (Mütəhhəri, 2001, s. 24). N. Tusi'nin yazdığı gibi, insanlar dış dünyaya bağlarını koparmadıkça, nefislerini öldürmedikçe ve nefis eğilimlerinden kurtulmadıkça, dış dünyaya bağlı kaldıkları sürece iç dünyaları ilahî nûr ve irfanla doldurulamaz. Bu doluluk ancak içlerinin temizlenip dünyevi işlerden arınması ve arındıktan sonra ilahi nur ve sonsuz hikmetle dolması ile gerçekleşebilir (Tusi, 2005, s. 76).

Şairin ifadesine göre, insanın gözündeki perdeler kaldırılırsa, o insan sevgilisine kavuşur. Kendimizi tanımanın yolu, kâinatın yaratılışına sebep olan Hz. Muhammed (s.a.v)'in ve diğer peygamberlerin, Hz.Ali (a.s) ile Hz.peygamberin (s.a.s) temiz aile yaşantısını örnek almakla bağlantılıdır.

Şair, insanın Allah Teâlâ'nın vaat ettiği ahiret için çabaladığını ve bu sayede Allah Teâlâ'yı tanıdığını ve anladığını belirtmektedir. Allah (cc)'ı bulduktan sonra onun için ahiret anlamsızlaşır ve bu nedenle her iki dünyadan da vazgeçer ve yalnızca Yüce Yaratıcısını ister. Kamil bir insanın tek hedefi ilahi Hakikat'e ulaşmaktır. Mecnun, başına gelen olaylarla sevinçten umutsuzluğa, kolay yaşam tarzından zorluğa doğru gelişir ve her düştüğünde sabrı ve iradesi adım adım artar. Sevgisinin her an artmasını diler, yoluna çıkan sıkıntılara katlanmayı büyük bir mutluluk olarak görür. Ya da Nizami, Hüsrev'i sabırla sunar, birçok engeli aştıktan sonra Şirin'e kavuşturur. Mükemmelliğin zirvesine ulaştığında sevgilisine ulaşır ve gerçek aşkın farkına varır. İşte o zaman birlik/beraberlik olur. Şair, İskendername'deki ana karakteri yavaş yavaş mükemmel bir insan olarak geliştirir. Nizami onu, doğduğu andan ölümüne kadar hakikati arayan, yüksek ideal ve fikirlerin peşinden koşan, adım adım mükemmelliğe yükselen bir kahraman olarak sunar. İskender kendisine peygamber statüsü verilecek noktaya bile ulaşıyor. Şair bu anlamda insanın kemal yolunda dini değerlerin önemini dile getirerek din ve bilimin üstünlüğünü göstererek ahiret yolculuğuna hazırlık yapılması gerektiğini, boş şeylerden uzak durulması gerektiğini öğütlemektedir. Tüm bunların arka planına karşı Nizami, okuyuculara eserini ciddiye almalarını tavsiye ediyor:

Ben bunu dedim, gittim, dediklerim kaldı,

Bunlar eğlence için okunmamalıdır (Gəncəvi, 1983. s 621).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

Göyüşov, N. (2012). Hikmət: Elmi Araşdırmalar Toplusu. İİR Azərbaycan səfirliyi Mədəniyyət mərkəzi.

Hacı, S. (2013). *Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" dastanındakı ilk dörd məqalənin şərh*. 6-cı kitab. Bakı: Nafta-Press, 587.

Nizami Gəncəvi. (1981). *Leyli və Məcnun* /Filol. tərc., izahlar və qeydlər: M.Əlizadə. Bakı: Elm.

Nizami Gəncəvi. (1981). *Xosrov və Şirin*/Filol. tərc., izahlar və qeydlər: H.Məmmədzadə. Bakı: Elm.

Nizami Gəncəvi. (1983). *İskəndərnamə. İqbalnamə* /Filoloji tərcümə: V.Aslanov. İzahlar: Z.Quluzadə,V.Aslanov. Bakı: Elm.

Nizami Gəncəvi. (1983). *İskəndərnamə. Şərəfnamə* /Filoloji tərcümə: Q.Əliyev. Bakı: Elm.

Nizami Gəncəvi. (2004). *Lirika /Ön söz müəllifi və elmi redaktor: X.Yusifli*. Bakı: Lider.

Rüstəmov, A. (1979). Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı: Elm.

Şəhid, M. M. (2001). *Kamil insan*/Tərcümə edəni: Mehdiyev A. Bakı: Elm.

Tusi Xacə Nəsirəddin. (2005). Əxlaqi-nasiri. Tərcümə edəni: Sultanov R. Bakı: Lider.

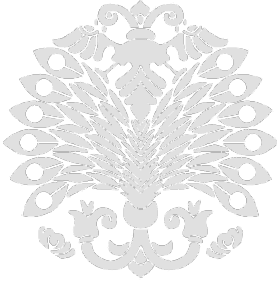
Hamid Araslı'nın Görüşünde Nizami Gencevi'nin İmaji ve 12. Yüzyıl Gence Ortamı

The Image of Nezami Ganjavi and The 12th Century Ganja Environment At The Meeting of Respected Literary Critic Hamid Araslı

Türkan VERDİYEVA¹

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, Gence

Geliş Tarihi/Received 13.03.2024
Revizyon Veriliş 12.06.2024
Tarihi/Revision Issued
Revizyon Bitiş 09.08.2024
Tarihi/Revision Ended

Kabul Tarihi/Accepted 18.08.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 17.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Türkan VERDİYEVA

E-mail: turkanverdiyeva86@mail.ru

Cite this article: Verdieva, T. (2024). The image of Nizami Ganjavi and the 12th century Ganja environment at the meeting of respected literary critic Hamid Araslı. *A Journal of Iranology Studies*, 21, 36-40.

Atıf: Verdıyeva, T. (2024). Hamid Araslı'nın Görüşünde Nizami Gencevi'nin imaji ve 12. yüzyıl Gence Ortamı. *Doğu Esintileri*. 21, 36-40.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

ÖZ

20. yüzyılın önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden biri olan Hamid Araslı araştırmalarıyla Azerbaycan edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Yaptığı araştırmalar sonucunda Nizami ile Fuzulî'nin edebiyattaki yaratıcılığı arasında yaşamış ve yaratmış şairleri incelemiş ve bu konuda bir çalışma yapmıştır. Şairler hakkında pek çok bilinmeyen bilgiler ortaya çıkarmıştır. Hamid Araslı, "Şairin Hayatı" adlı eserinde 12. yüzyıldaki Gence şehrini ve Nizami Gencevi'nin hayatını ve eserlerini anlatmıştır. Eserde o dönemde Gence'deki atmosfer, Ozan mahallesi ve Gence'de ortaya çıkan "Ahi" kardeşlik teşkilatı hakkında geniş bilgiler verildiği gibi aynı zamanda dahi şairin "Hamse"nin yazım tarihi hakkında da geniş bilgiler verilmektedir. Eserde Nizami ile aynı anda Abul-ula Gencevi, dedesi Zeki Muayyadin, babası Yusif, babasının arkadaşı ve öğretmeni şair İmadeddin, kardeşi Givami Gencevi, Mehsati Gencevi, eserlerini sevgiyle okuduğu Hatibi, Gence emiri Garasungur, âlim Ebu Zekerıyya Yahya, Hakani, Muhammed Felaki, Mujireddin Beylagani gibi değerli şahsiyetlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamid Araslı, 12. yüzyıl, Gence, Nizami Gencevi

ABSTRACT

Hamid Araslı, one of the leading literary critics of the 20th century, made great contributions to Azerbaijani literature with his research. As a result of his research, the poets who lived and created between Nizami and Fuzuli's creativity in literature were examined and he conducted a study on this subject. It has revealed a lot of unknown information about the poets. Hamid Araslı, in his work "The Life of the Poet", described the city of Ganja in the 12th century and the life and works of Nizami Ganjavi. In the work, extensive information is given about the atmosphere in Ganja at that time, the Ozan neighborhood and the Ahi brotherhood organization that emerged in Ganja, as well as the writing history of the genius poet's "Hamsa". In the work, along with Nizami, Abul-ula Ganjavi, his grandfather Zeki Muayyadin, his father Yusif, his father's friend and teacher the poet Imadeddin, his brother Givami Ganjavi, Mehsati Ganjavi, Hatibi, whose works he read with love, Ganja emir Garasungur, scholar Ebu Zekerıyya Yahya, Hakani, Muhammed Felaki, Valuable figures such as Mujireddin Beylagani are mentioned.

Keywords: Hamid Araslı, XII century, Ganja, Nezami Ganjavi

Hamid Araslı

Hamid Araslı 1909 yılında Gence şehrinde dindar bir ailede dünyaya geldi. Babası Memmedtağı Araszade, ulema ünvanını hak eden din adamlarından, din ve dini ilimlerde büyük çalışmalar yapan kişilerden biriydi. Mammadtaghi Araszadeh, İslami aşamalarla ilgili çok sayıda kitap, makale ve çevirinin yazarıydı ve onun arapçadan çevirdiyi "Tashrihi-faraiz" i bugün hala mevcuttur (Huseynov Rafael, 2009, 6). Böyle eğitilmiş, dindar bir kişinin ailesinde, Azerbaycan biliminin buluşu Hamid Araslı gibi, parlak, entelektüel bir bilim adamı yetişemeye

bilemezdi. Ayrıca Gence diyarı gibi Nizami'yi yetiştiren ortamın, Hamid Araslı gibi bilim adamını da yetiştirdiğine hiç bir şüphe olamazdı. O 1922 yılında "Gence Darülmüelliminde" (erkek çocukların eğitim aldığı okul) okudu. Babası o iki yaşındayken öldü ve eğitilmiş bir kadın olan annesi Hamid'in eğitimini ciddiye aldı. 1932 yılında üniversiteden mezun oldu ve kütüphanede müdür olarak çalıştı. Daha sonra Gence'de okul müdürü olarak çalıştı. 1938 yılında Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde klasik miras ve antik eserlerin keşfiyle ilgilenmeye başladı. 1943 yılında "13.-16. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı" konulu tezini savundu ve filoloji bilimleri adayı unvanını aldı.

Hamid Araslı, kayıtlarını öyle bir dönemde yapıyordu ki, o dönemde yazdığı bir cümleyle özgürlüğünü, hatta hayatını kaybedebilirdi. Bu sözler akademisyen Rafael Huseynov'un Azerbaycan gazetesinde yazarla ilgili görüşlerinde dile getirilmiştir.

Rafael Huseynov'un yazısında Hamid Araslı'nın Gence'deki darülmüelliminde, erkek öğretmenler okulunda okuduğu, çok çalıştığı ve mükemmel bir eğitim aldığı belirtiliyor. "Hayatının baharında bizzat kendisi bana itiraf etmişti ki, Farsça, Arapça, eski İslam edebiyatı ve Kur'an'ın temellerini mükemmel bir şekilde incelememiş olsaydı, klasik edebiyatımızın büyüklüğüne nüfuz edemezdi. "Yazar, birlikte çalıştığı din adamlarının ve akhundların isimlerini saygıyla anarak, "onlar olmasaydı ben de olmazdım" demişti.

Hamid Araslı'nın Edebiyata Katkıları

Hamid Araslı'nın yaratıcılığına bakarsak yazarın 12.-17. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının incelenmesine çok yer ayırdığını görürüz. Bu dönemin edebiyatına baktığımızda iki yol görürüz; saray edebiyatı ve halk arasında ortaya çıkan edebiyat tarzı. Hamid Araslı bu dönemin edebiyatını inceliyor ve şöyle tanımlıyor: "Bir yandan kadim örnekleri bize kadar ulaşan Kitabi Dede Korkut gibi kahramanlık destanlarında ve Mahmud Kaşgari'nin "Divan-i lügat-i Türk" eserinin bazı yerlerinde rastladığımız halk yaratıcılığı yükseliyordu. Bir yandan da dönemin resmi dili olan Farsça yazılı edebiyat geliyordu. Halkın içinden çıkan, halk şiirinin avantajlarından yararlanan, istek ve hayallerini dile getirmeye çalışan şairler Farsça yazmış olsalar da onların yaratıcılıkları Azerbaycan'ın varlığıyla bağlantılıydı" (Araslı, 1998, s.7) Araştırmacının araştırmaları Nizami'den Fuzûlî'ye uzanan geniş edebi yolu kapsıyordu. Hamid Araslı'nın Azerbaycan edebiyatına girdiği dönem en zor dönem olmuştur. O dönemde pek çok şairimiz ve yazarlarımız belli ve bilinmeyen sebeplerle yok edildi. Hamid Araslı'nın eserlerinin ve araştırmalarının Azerbaycan edebiyatındaki önemini göz önünde bulundurursak, eğer Hamid Araslı'yı kaybedersek edebiyatta kim ve ne olduğuna dair bilgiden mahrum kalırdık. Qətransız, Əbülulasız, Məhsəsisiz, Xəqanisiz, Qazi Bürhanəddinsiz, Əhvədisiz, Nəsimisiz, Xətəisiz, Füzulisiz, Məsihisiz, Fədaısiz, Əmanısiz, Qövşisiz, Əssarsız..... gibi ustaplardan habersiz kalırdık (Rafael, 2009, s.6).

Hamid Araslı'nın "Şairin Hayatı" Eseri

Hamid Araslı, "Şairin Hayatı" adlı destansı eseriyle, Azerbaycan edebiyatının dehası Nizami Gencevi'nin Gence şehrinde doğduğuna dair şüphelerin yanı sıra onun Fars şairi olduğuna dair şüpheleri de aştı. Bu çalışmasıyla Nizami'nin Azerbaycan ve Gence'nin edebi ortamı, kadim kültürü ve gelenekleriyle olan bağını kanıtladı. Nizami'nin edebi mirasını araştırmayı ve Azerbaycan halkına katkıda bulunmayı kendine görev bilen yazar, Nizami hakkında şunları söyledi: "Nizami, Azerbaycan halkının zengin tarihinden, kadim kültüründen, doğal güzelliklerinden çok bahsetti. Şair, yazdığı olayları vataniyle ilişkilendirmek ve vatanın zenginliklerini mümkün olduğu kadar yüceltmek istiyordu. Şair, halkının yüksek manevi zenginliğiyle yetişmiş, ninnilerle, şarkılarla tanışmış, yaşlıların sohbetlerinden, halk sanatçılarının toplantılarında öğrenmiş ve kitaplarda okumuştur"(Rafael, 2009, s.6).

Eserin "Dağın Gazabı" bölümünde o dönemdeki tarihi olaylarla doğa olaylarının birbiriyle savaştığı bir şehrin, Anne Kepez dağının koynunda uyuyan Gence adlı bir çocuğun hiçbir şeyden habersiz tasvirini görüyoruz. Eserin giriş bölümünde yazar, vatanın yiğit evladı Babak'ın Araplar tarafından öldürülmesini ve vatanın Arap halifeliğinin eline geçmesini akla getirmektedir. Yazarın notlarında, "İnsanlar ibadet yerlerini Kepez dağına değil, onu mecburen değiştirerek, Kâbe'ye çevirdiler. Aksini yapanlar da ağır cezalara çarptırılıyordu. Ana dilinde-Azerice konuşmak ve okumak yasaktı " İnsanlar yabancı dilde konuşmaya mecbur bırakıldılar. Gururlu bir dağ olan Kepez'in koynunda bir yara açıldı. Artık dayanamadı." Bu kelimeler eserin "Dağın Gazabı" bölümünde bulunmaktadır. Şairin kaleminde 1139 depreminin nedeni olarak bu belirtilmiştir, yani şair dağın çöşmesine sebep bunu göstermiştir. "Yazar, Sovyet ideolojisinin etkisiyle İslam kanunlarını olduğu gibi değil, zihinlere yerleştirilmesi gerektiği gibi sunmaya çalışmıştır." (Alimukhtar, 2021, s.111). Araştırmacının dediği gibi o zamanın ihtiyacına göre yazılan bu mısralar doğru değildir, kanaatimizce yazar bu dönemde eseri yazmış olsaydı bu sözleri söyleyecek dile sahip

olmazdı. İslam, insanları doğruya çağırır, doğru yolu gösteren kutsal bir dindir. Nizami'nin Hamse'de yer alan eserlerinin tamamının Allah'a ve Peygamber'e yapılan dualarla başladığını çok iyi biliyoruz. Hamid Araslı'nın da dindar bir ailede doğduğuna göre şairin insanları dinden döndürmek gibi bir niyeti yoktu sadece o zamanın talebine uygun eser yazmıştı.

Aran denilen ülkenin merkezi olan Gence, depremden sonra yeniden canlanmış ve ihtişamıyla Doğu'nun en prestijli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Kentin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı çok hızlı gelişti ve güçlü bir etki yarattı. Ticaret yolları üzerinde yer alan şehirde güçlü tüccar ve sanatkârlar vardı. Bu sanatçılar arasında "Ahilik" yani kardeşlik birliği oluştu. Bu birliğin üyeleri silahlıydı ve şehirdeki kural ve düzenlemelere uyacak, tüm hoşnutsuzlukları ve bazı konuları tartışarak çözmeye çalışacaklardı. Şehir emiri bile bu kadar önemli askeri sorunların çözümünde onlardan yardım isterdi. Eserin sonunda Nizami'nin İzzatedin'e yardım etmek için "Ahi" kardeşlerinden yardım istemesi şairin onlara büyük bir saygı duyduğunu gösterir.

Şehrin cazibesi açgözlü Gürcü çarlarını o kadar cezbedti ki, her yeni Gürcü çarı şehre saldırıp yağmaladı.

Gence'nin 11. yüzyılda bir bilim ve kültür merkezi olması, ilk olarak eserlerinde Gence'nin güzelliklerini anlatan Katran Tebrizi'nin ilgisini çekmiştir. Katran Tebrizi'nin Gence'deki edebi mirası Azerbaycan edebiyatının daha da gelişmesinde önemli rol oynamış, Hatib oğlu Ahmed, Mahsati Gencevi, Abul ula Gencevi, Nizami Gencevi, Givami Mutarerizi gibi şairler yetişmiştir. Gence'de gün geçtikçe zenginleşen medreseler, mahalle mektepleri ve kütüphaneler vardı. Ancak matbaa olmadığı için kitapların yüzleri güzel hattatlar tarafından kopyalanıyordu.

Eserde Ozan Mahallesi hakkında da bilgiler verilmektedir. Ünlü halk sanatçılarından yaşadığı bu mahalle Gence'nin mevcut yerlerinden biridir. Yani bu Ozanlar kendilerine Dede Korkut'u seçmişler ve şehrin bütün toplantılarına katılmışlar, şarkı söylemişler, çalmışlar, hikmetli sözler, kahramanlık hikâyeleri anlatmışlardır. Çok seyahat ettikleri, çok gezdikleri için çok şey biliyorlardı.

Şair, hakkında pek çok hikâye anlatılan Cömert Kassab ve adını taşıyan türbe hakkında da bilgi verdi. Bu türbe yukarıda adı geçen "Ahi" kardeşliği örgütleyen üyelerden birine ait olan türbelerden biriydi.

Hamid Araslı, "Şairin Hayatı" adlı eserinde Nizami Gencevi'yi ilginç bir karakter olarak tasvir etmiştir. Hamid Araslı Nizami Gencevi'yi araştırırken tüm hayatını bilime ve yaratıcılığa adanmış şairin Aristoteles, Platon, Sokrates gibi filozofların eserleri, fikirleri ve fikirlerinden eğitim aldığı sonucuna varmıştır. O, çağının eşsiz, akıl almaz bir dehası, Azerbaycan liriklerinin gelişmesinde önemli rol oynamış büyük bir şairdir.

Eser, Nizami ve çağdaşları hakkında XI-XII. yüzyıl şahsiyetlerinin hayat ve yaşayışlarını yansıtan tarihi bir belge niteliğindedir. Eserde şairin hocalarından biri olarak adı geçen Nizami Gencevi, Abul-ula Gencevi, dedesi Zeki Muayyadin, babası Yusuf, babasının arkadaşı ve öğretmeni şair İmadeddin, kardeşi Givami Gencevi, Mehsati Gencevi, eserlerini sevgiyle okuduğu Hatibi, Gence emiri Garasungur, âlim Ebu Zekeriyya Yahya, Hakani, Muhammed Felaki, Mujireddin Beylagani gibi değerli şahsiyetlerden bahsedilmektedir.

Yusuf'un evinde bir oğul doğar. Evet, dünyaya doğan çocuk Nizami'ydi, dünyaya ses verecek kişiydi. Yukarıda adı geçen her şeyi bilen Ozanlardan biri, yeni doğan bir bebeğe isim vermesi için eve davet edilir. Ozan, bu gecenin Hızır Nabi gecesi olduğunu belirterek, çocuğa İlyas adını verdi.

İlyas'ın bilime ve dünyanın çeşitli eserlerine olan ilgisi dikkat çekiciydi. Şairin öğretmeni, Orta Çağ'ın en yüksek eğitilmiş aydınlarından biri olan, Arapça ve Farsçayı iyi bilen, Yunan felsefesini iyi bilen Hoşlu İmadeddin, ona Abu-ula Muarri'nin öğrencisi Hatib Tebrizi'nin eserlerini öğretti. 11. yüzyıl Azerbaycanlı bilim adamı Ebu Zekeriyya Yahya, Firdevsi'nin Şehname'si, Farabi, İbn Sina gibi ortaçağ filozoflarının eserlerini okumuştur. Okuduğu eserler arasında Kutadgu Bilig ve Nizamülmülk'ün "Siyasetname" (Politika belgesi)de vardı.

Nizami'nin divanı büyüdükçe, manalı kasideleri ortaya çıktı ve şair yavaş yavaş daha eksiksiz eserler yazma ihtiyacı hissetti. Yazdığı şiirlerde sosyal motifler hâkimdi. Şair, şiirlerinde halka yapılan zulmü kınamış, onlara daha ideal bir yaşam dilemiş, lirik şiirlerinde ise halkın gözünün açılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu insanlar, Ahilerin kurduğu yaşam ilkesiyle herkesin eşit ve özgürce yaşayabileceği ideal bir dünya arzuluyorlardı. Şair, bu gerçekleri insanlara aktarabilmek için "Mahzanül Esrar" (Sırlar

Hazinesi) adlı eseri yazma ihtiyacı duymuştur. Mahzen'ul Esrar'da Gence hakkında da bilgi verdiğini belirtelim. Yine şairin kendi eserlerine atıfta bulunan Hamid Araslı, Nizami'nin eserlerinde olaylar nerede geçerse geçsin hikâyelerin çoğunu Azerbaycan'a bağladığını belirtiyor. Mahzen'ul Esrar 'da da Gence'deki durumdan bahseder, gururla Genceli olduğunu beyan eder. "Hüsrev ve Şirin" de kahramanını Azerbaycan'a getirir." (Araslı, 2011, s.37)

Sırlar Hazinesi'ni yazarken kendine "hangi dilde yazayım?" sorusunu sorar. O zamanın gerekleri gereği, saray mensuplarının ana diline ortak dil denildiği, devletteki bütün yazı ve redaksiyon işleri Arapça-Farsça yapıldığı için ana dilde yazılan eserler küçümseniyordu. Şairleri Farsça yazmaya zorladıkları için Nizami de eserini Farsça yazmaya mecbur bırakılmıştır.

Eserde Nizaminin Hamse'de yer alan yazma eserlerin sırası verilmiştir. Şair, Sırlar Hazinesi'nin ardından Berde'yi ziyaret ederek Berde'nin ileri gelenleriyle sohbet ederek "Hüsrev ve Şirin" hakkındaki tarihi bilgisini genişletti. Sırlar Hazinesi'nde daha çok dini toplantılar hakimken, Hüsrev ve Şirin'de kendi aşklarından ilham alan aşk motifleri hâkim oldu. Bu nedenle Hüsrev ve Şirin'i yazmanın arifesinde Nizami'nin Afag'ı kaybetmesi, işin sonunda Şirin'in ölümünün daha etkili olmasını sağlamıştır. Kısacası şairin yüreğindeki hüznü kalemine yansıtmıştır. Şairin, Sırlar Hazinesi ve Hüsrev ve Şirin'i Doğu'da ortaya çıkan edebi ortamın başlaması için bir sebep oldu.

Bir sonraki eserini Aksita'nın mektubuyla yazma teklifi alan şair, oğlu Muhammed'in ısrarı üzerine "Leyla ile Mecnun'u" yazdı. Eserde, Gence şehrinde ve Şirvanşahların sarayında yazılarından şüphelenen, onu hırsızlıkla suçlayan, iftira atan kişiler eleştirilmiştir. Aynı zamanda bu eserinde akrabalarını, anne ve babasını, amcası Khaja Omar'ı da anmıştır. "Leyla ile Mecnun" hakkında pek çok hikâye ve rivayetler vardı ama Nizami'ye kadar, özgürlük hayalleriyle atan kalbin atışını yansıtan bu kadar güzel bir şaheser, Nizami'den önce yazılmamıştı.

Leyla ve Mecnun'dan sonra şairin zihninde iki tema canlanmıştır; biri Sasani hükümdarı Behram Gur'un maceraları, diğeri ise büyük bir fatih olarak tarihe ve hafızalara kazınan İskender'le ilgili. Böylece Yedi Güzeller'i yazmaya başladı. Bu arada Küçük Arslanın yazılı eseri kendisine ithaf etmesini istemesi eserde adil bir kral imajının oluşmasına yol açmıştır. Çünkü Nizami, şiire ve sanata değer veren Ağsungarilere saygı duyuyordu. Şair burada kendi istek ve arzularından hareketle, kendi fikirlerini yansıtarak İran Şahı Behram Şahın imajını yaratmıştır.

Son eseri İskendername, fikirlerini ve bilimsel bilgisini İskender imajında ifade etmeye çalışan bir şairin, birbiriyle çelişen anlatılardan yola çıkarak oluşturduğu hayal gücüydü.

Çalışmanın sonunda "Şairin Hayatı" başlığına rağmen şairin hayatından çok şiirin ön plana çıktığı sonucuna varılabilir. Eser, yazarın hayal gücüne dayanan, tarihi gerçeklere dayanan, dahi şairimiz Nizami Gencevi'nin imajının hayata geçirildiği belgesel bir anlatımdır. Bu hikâye, Nizami Gencevi hakkında yazılmış ilk büyük ölçekli destan eserlerden biri olarak kabul edilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

Araslı H. (1967). *Şairin Hayatı*, Gənclik: Bakı.

Araslı, H. (1998). *Azərbaycan Ədəbiyyatı : Tarixi və Problemləri*. Gənclik nəşriyyatı: Bakı.

Araslı, N. (2011). *Azərbaycan Nizamişünaslığının İlk Mərhələsi Və H. Araslı. Nizamişünaslıq elmi əsərlər*: Bakı.

Hüseynov, R. (2009). *Divardan Asılmış Qol Saati*. Azərbaycan.

Muxtarov A. (2021). *Nizami Gəncəvi Oubrazı Bədii Ədəbiyyatda*. Gəncə: Elm nəşriyyatı.

Nəbiyev, B. (2019). Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsində Həmid Araslının xidməti/Akademik Həmid Araslı 110 Gəncə: Elm.

Səfiyeva, V. (2018). *Akademik Həmid Araslının Folklorşünaslıq irsi/ V.Səfiyeva*. Bakı.

Yusifli, H. (2009). *Akademik Həmid Araslı (100 illiyi münasibətilə)/ X.Yusifli*. Bakı.

Necip Fazıl, Gençliğe Hitabe ve Sorumluluk

Necip Fazıl, Oration to Youth and Responsibility

Öz

Önden gidenle arkadan gelen arasındaki ilişki, sorumluluk ve rehberlik alt yapılı bir ilişkidir. İyi, güzel ve doğru merkezli alışveriş, özelde fert ve toplum için, genelde insanlığın yaşadığı sürecin sağlıklı yürümesi bakımından önemli ve ihmal edilemez bir hakikattir. Öncekinin sorumlu hareket etmesi, sonrakinin varlığına doğrudan doğruya bağlıdır. Hiçbir varlığın kabul adına cesaret ortaya koymadığı durumda, kendi iradesiyle karar veren insan, can taşıdığı sürece üstlendiğini yerine getirir.

Özellikle Necip Fazıl Kısakürek gibi, neredeyse yirminci asrı başından sonuna yaşamış, asrın olumlu ve olumsuz hadiselerine şahadet etmiş sorumlu bir sanatkârın, geriden gelen emanet neslin hem dünya hem ahiret sorumluluğuna sahip çıkmasını, meselesi gören işaretçiler 'neme lâzımcı' tavrı sergileyemezler. Sanatının ve hayatının yegâne maksadı gençlik yetiştirmek olan Necip Fazıl, Gençliğe Hitabe'sinde bir milletin çocuklarının hangi vasıflarla tarih sahnesinde kalabileceklerine dair fikirlerini sıralar. Bilmek, sahip çıkmak adına en isabetli adımdır. Ardından, karşısındaki gençliğin maddi ve manevi erdemlerini sayar. Gençliğin içinde bulunduğu durumu tasvir eder, bilip doğru yaptıkları ile yanlış bilip yanlış yaptıklarını ortaya koyar.

Sosyal ve tarihî sorumluluktan ferdî ve içtimai yapılanmaya kadar birçok konuda telkinlerde bulunur. O güne kadar, tarih ve medeniyet adına öğretilen ne varsa, tamamına şüphe ile yaklaşılması gerektiğini vurgular. İçinde bulunduğu şartların cereyan şekline, yaşananların neticesine aldırmdan cemiyetin en küçük ama en önemli parçası olarak ferdin atacağı adımları sıralar.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl, gençlik, Gençliğe Hitabe, sorumluluk, fert.

ABSTRACT

The relationship between the one who leads and the one who follows is a relationship based on responsibility and guidance. Good, beautiful and right-centred exchange is an important and non-negligible truth for the individual and society in particular and for the healthy process of humanity in general. The responsible behaviour of the former is directly dependent on the existence of the latter. The human being, who decides on the responsibility, which no being has the courage to accept, with his own will, must fulfil the responsibility he has assumed as long as he carries life.

Especially those who see it as a matter of a responsible artist like Necip Fazıl Kısakürek, who has lived the twentieth century almost from beginning to end, who has witnessed the positive and negative events of the century, to take care of both the world and the hereafter responsibility of the trusted generation coming from behind, cannot exhibit a 'what's in it for me' attitude. Necip Fazıl, whose sole purpose of his art and life is to raise youth, lists his ideas about the qualities with which the children of a nation can remain on the stage of history in his Address to Youth. Knowing is the most accurate step to protect. Then, he lists the material and spiritual virtues of the youth in front of him. He describes the situation the youth is in and reveals what they know and do right and what they know and do wrong. He makes suggestions on many subjects ranging from social and historical responsibility to individual and social structuring. He emphasises that whatever has been taught in the name of history and civilisation up to that time should be approached with suspicion. He enumerates the steps to be taken by the individual as the smallest but most important part of the society, regardless of the conditions and the outcome of the events.

Keywords: Necip Fazıl, youth, Youth Address, responsibility, individual.

Erdoğan ERBAY¹

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received	29.03.2024
Revizyon Veriliş	08.08.2024
Tarihi/Revision Issued	
Revizyon Bitiş	13.09.2024
Tarihi/Revision Ended	
Kabul Tarihi/Accepted	15.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	17.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

E-mail: eerbay@atauni.edu.tr

Cite this article: Erbay, E. (2024). Necip Fazıl, Oration to Youth and Responsibility. *A Journal of Iranology Studies*, 21, 41-48.

Atıf: Erbay, E. (2024). Necip Fazıl, Gençliğe Hitabe ve Sorumluluk. *Doğu Esintileri*, 21, 41-48.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

GİRİŞ

Yirminci Asır

Yirminci asır, insanlık tarihi boyunca sadece insana değil, bütün canlılara yönelik yok edici felaketlerin yaşandığı zaman dilimidir. Felaketlerin cereyan şekliyle bağıntılı olarak ortaya çıkan şartlar, hem fertleri hem toplumları, bahse konu asra kadar karşılaşmadıkları tarihi, siyasi sosyal, ruhi ve zihni yıkımlarla yüz yüze getirmiştir: “Bütün dünya fikir, zevk ve ahlâk buhranı içindedir” (Safa, 1990, s. 13). Zira ferdin düştüğü zihni ve ruhi bunalım, ferdin mensup olduğu büyük toplum yapılarını etkilemiş, küçükten büyüğe tüm müesseseleri, asli karakterlerini unutturucu bir çöküşe sürüklemiştir. İmparatorluklar tasfiye sürecini yaşamış, milletleri ayakta tutan dinî, ahlaki ve ananevi kıymetler topyekûn saldırılara maruz bırakılmış, dünya emperyal güç odaklarının sunaklarına adanmaya hazır kurbanların sergilendikleri mekânlar hâline dönüştürülmüştür. Buna karşılık yirminci asır, insanlık için insanlık tarihinde büyük kırılmalar asrına da karşılık gelir: “Yirminci asır, insan neslinin geçirmekte olduğu büyük bir geçiş devresinin ortasını teşkil ediyor. Bu intikale insan tarihindeki ikinci büyük intikal demek doğru olur” (Boulding, 1980, s. 9).

Gençlik Tasavvuru

Gelişmiş Batı dünyası ile karşılaşmak, hayatın her alanında gönüllü, zaruri ve mecburi bazı adımların atılmasını gerekli kılmıştır. Bu adımlardan biri, geri kalmış milleti ve medeniyeti ileri taşıyacak gençlik tasavvurudur. Mehmet Akif, 1919 tarihinde ilk nüveleri atılan, 1924 yılında kitap olarak neşredilen Safahat’ın Altıncı Kitabı Âsım’da bu gençlik tasavvurunu ortaya koyar. Akif hem yirminci asır hem de Âsım’ın şahsında neslin sorumluluğunu şöyle anlatır: *Siz ki yirminci asırlardasınız, baksanız a/Bizim on dördüne dün basmış olan asrımız! / ...İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur yalnız! / “Nerdesin hey gidi Berlin!” diyerek yollanınız/Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek...* (Ersoy, 1994, s. 368, 425-426) Tarihi daha eskiye dayanıyor olsa bile, 1839 yılında resmîyet kazanan Batı ile ilişkilerin bizi bir takım adımlar atmaya zorladığı bir hakikattir. Batı dünyasını anlayan ve Batı’daki gelişmeleri kendi toplumuna aktarıp anlatan fertlerin yetiştirilmesi temel meselelerden biri olmuştur. İşte bu düşünceden yola çıkan Tefik Fikret, yeni medeniyetin taşıyıcı figürü Halûk’u ve onun şahsında Türk milletinin istikbâlini tasavvur eder. *Sabah Olursa* şiirinde Halûk için şöyle diyecektir: *Tenevvür...Asrımızın işte rûh-ı âmâlî/Silin bulutları, silkin zilâl-i ehvâlî* (Tefik, 2001, s. 462).

Necip Fazıl ve Gençlik İnşası

Necip Fazıl dâhil, yirminci asrın eşiğine doğanlar, yıkılışı ve yapılışı aynı zaman diliminde yaşarlar. İki uç arasındaki geçişin ortaya çıkardığı boşluk, kaos ve kargaşanın ürettiği değer çatışmasını ruhlarında hissederek. Bu çatışma, dava ve sorumluluk sahiplerinde daha büyük yaralar açmış, ‘yükü ağır devlerin ayağa kalkmalarının’ hareket noktası olmuştur. Ferdî sıkıntı ve çıkmazlarını, daha karmaşık cemiyet hayatına çözümde dindirmeye çalışırlar: “Üstelik insan son derece karmaşık bir sistem olduğu gibi, cemiyet ondan da karmaşıktır” (Boulding, 1980, s. 58). Zira aidiyetle mensubiyetin şekillendirdiği kimlik, ithal bir takım mücbir sebeplerle değişime zorlanmıştır. Bu durumda, ötekileştirme faaliyetleri çerçevesinde atılan adımlara karşı, kendi kalabilmenin kodlarına işareti hayatının mesuliyeti kabul eden gönüllülerin meydan aldığını görürüz. Nitekim geleneksel aile yapısına sahip kalabalık aile fertleri arasındaki bir köşkte hayata başlayan, aynı zamanda köşkle birlikte büyük toplum yapısının bertaraf edilmesini bizzat gören, yıkım psikolojisinin tahribine uğrayan isimlerden biri de, Necip Fazıl’dır. O, asrının insanlığa hediyesi(!) çatışma şartlarını, süreçlerini elbette sonuçlarını ruhunda yaşayan bir sanatkâr, sosyal *mücadelenin* içinde yoğrulmuş mesuliyetli bir dava adamıdır. Necip Fazıl’ın gençliğe emanet ettiği mücadelenin hangi şart, zaman ve zeminde yerine getirildiği meselesi, Ali Haydar Haksal’ın satırlarında şöyle yer bulur: “Aslında gençliğimizin, insanlarımızın gelmiş bulunduğu bugünkü yeri, konumu ve koşulları göz önüne getirince, çekilenlerin, onun çektiklerinin yanında ne kadar hafif kaldığı görülüyor” (Haksal, 2007, s. 83).

1943’te başlayıp 1983 yılında vefatına kadar sürecek bu mücadele, onun sanatını ve kimliğini farklı bir noktaya taşımıştır. Bu nokta, *Sanat* adlı şiirinde anlattığı kırılmadır. *Anladım işi, sanat, Allah’ı aramakmış; Marifet bu, gerisi yalnız çelik-çomakmış...* beytiyle teslimiyetini ifade eder, sanatın ve sanatçının Allah’ı aramaktan başka gayesinin bulunmadığını ortaya koyar. Dava adamının sanata ve sanatçıya yüklediği *ilahî idrâk emanetinin memuru* sıfatına vurguyla beraber insan ve sanatkâr olarak yapacaklarını da belirlemiştir.

Gençliğe Hitabe

Tarih ve Medeniyet

Ferdî var oluş sırrını idrak seviyesine taşımanın yolu, aşkın değerlerden geçer. Hem ulvi hem süfli tarafı bulunan insanın nihai gayesi, süfli arzularından kurtulmaktır. Süfli den ulviye doğru çıkılacak sefer, insanı hiçbir mahlukun nail olamayacağı bir varlık alanına taşır. Çünkü iyiyi, güzeli ve faydalıyı çoğaltmak, medeniyet düsturlarımızın ilk sırasında yer alır. İyinin, güzelin ve faydalının çoğalması, yeryüzünün huzur ve sükûn bulmasıdır. Bu sonuç, insan varlığından istenen ve beklenen, kurucu irade tavrıdır.

Necip Fazıl'ın Gençliğe Hitabesi, emperyal dayatmalara başkaldırı olarak okunmalıdır. Bu yüzden kurucu iradenin gençliğe seslenişi ve vurgusu ile başlar: *"Bir gençlik, bir gençlik, bir gençlik..."* (Kısakürek, 2018, s. 243). Bu vurgunun tekrarı, öncelikli olarak iki temel hedefe yöneliktir. İlki, beklenen özne ile yok sayılan nesne arasındaki ayırımı ortaya koymaktır. Beklenen özne gençlik, yok sayılan nesne *mukaddes emanete sahip çıkmayan* dünkülerdir. İkincisi, hemen her güzel durumda, dikkat çekmek ve fark ettirmek için yapılan uyarının yerini bulmasını sağlamaktır. Aynı zamanda tek olanda karar kılmaktır. Necip Fazıl'ın kurduğuna inandığı, nihai noktada uğruna bütün varlığını adadığı gelecek tasavvurunun resmidir. Yarın için endişe duymak, inanıp teslim olmuş insanın davranışları arasında yer almaz. Ancak hak, hukuk ve adalet üzere bir dünyanın teşekkülüne yazgılı, mesuliyet sırasının şuurunda, asrının gereklerini savsaklamayan dava adamının, vaktin ruhuna dair endişeleri vardır. Kendi zevklerini tatmin sıradanlığından kurtulmuş, *ölmez ve pörsümez yeni* ile dirilişi sağlamak için ayakta, uyanık ve tetikte bekleyen bir Necip Fazıl görülür. O, zamana ve mekâna hükmetmenin yollarını işaret eder. Bu hedefe ulaşmak için iyiyi, güzeli ve faydalıyı fiiliyata geçirirken ânin ihtiyaç duyduğu imkânları sağlamanın gerekliliğini de ortaya koyar. Mensup olduğu medeniyetin dinamiklerini yok sayan bir yapılanmanın vuku bulması, onu değer odaklı mücadelenin merkezine yerleştirir. Çünkü Batı ile karşılaştığımız zemin, zıtlıkların birbirine galibiyete çalıştıkları zemindir: *"Bir asırdır başlamış olan Batı medeniyet ve kültürünü benimseme davası da, Batının teknik ve ekonomik seviyesini ideal edinmek şeklinde görülür. Bu düşünce bir taraftan maddeci fikirlerle, diğer taraftan da sınırlarımıza komşu bir ülkede, Rusya'da patlayan ihtilalin arkasındaki ideolojiyle de irtibat kurarak teknik, mekanik, materyalist bir edebiyata yol açar. Böylece ideolojik temele dayanan angaje bir edebiyat örneği ortaya çıkmaktadır"* (Okay, 1987, s. 24). Necip Fazıl'ın, sadece Gençliğe Hitabe metni değil, sanat ve edebiyat sahasında vücuda getirdiği bütün eserlerinin müşterek noktası, Batılılaşma sürecinin mahsulü materyalizmin icadı olan ideolojik bakış açısına karşı, mistik ve metafizik derinliği hayata yeniden hâkim kılabilme iddiasıdır.

Necip Fazıl, hitabenin başında muhatabına yani gençliğe seslenirken, iki önemli kavramı belirginleştirir. Bunlar, zaman ve mekândır. İmkân âleminde herhangi bir hadisenin vukuu, zamana ve mekâna bağlıdır. Aynı zamanda İslâm, bir zaman dinidir. Diğer taraftan İslâm, insanı sorumlu tutar, tarihe de sorumluluk yükler. Zamanın idaresi, vukuu şartlara bağlı hadiselerle mana kazandıracak insanın omuzlarına yüklenmiştir. Genç, kuvve ile fiil arasındaki dengeyi kurma iradesini, zaman ve mekân ahenginde ortaya koymalıdır. İş işten geçtikten ve meydan gittikten sonra atılan adımın kıymeti yoktur. Hatta zaman ve şartları göz ardı etmeden doğacak pişmanlıklar, intikam faaliyetine dönüşebilir: *"Zaman bendedir ve mekân bana emanettir!"* *şuurunda bir gençlik..."* (Kısakürek N. , 2018, s. 243) Şuur, zamanla şartları anlamlı kılma hâlidir. Var oluş sırrını kavramaktır. Zaman ve mekân, nesilden nesile devredilmiş olgulardır. Elbette devredilecek birer değerdir de. Dava, tabiatı gereği süreklilik arz eder. Sürekliliği sağlayacak olanlar da, ânin sahipleridir. Çünkü ânin sahipleri farklı üç mesuliyeti yüklenmişlerdir. İlki, dünkü dava erlerinden tevarüsle kendilerine ulaşan öğretileri deruhte etmek; ikincisi, *'zaman bendedir'* kaidesine ittibaen âna ve zamana, davanın kutsiyetini belletmek; üçüncüsü de, tevarüsle devraldığı emaneti ânin imkân ve hukukuyla yarına aktarma becerisidir. Nitekim emanetin hukukuna riayet, emanet sahibinin hukukuna riayettir. Emanetin ehline teslimi, her şeyin halledildiği manasına da gelmez. Gaye, Allah rızası için adım atmaktır. Necip Fazıl, 1982 tarihli *Emanet* şiirinde şöyle der: *Bir ânlık emânetle ne türlü övünelim;/ Gel, rahmet kapısında ağlaşıp dövünelim!...*

Necip Fazıl, hitabenin bu kısmında, bir milletin tarihî sürecini dönemlere ayırarak anlatır. Bu dönemlerin karakteristik özelliklerini vurgularken, beklenen neslin konumunu da çizmiş olur. Necip Fazıl'a göre, yedi asırlık devlet ve millet hayatı, birbirinden farklı beş ayrı devre oluşturur. Millet tarih yürüyüşünün ilk devresini, bir milletin kurucu ruhunu yansıtan dört kavramla çerçeveleyer. İtila ile terakkinin önünü açacak kavramlar, her biri maverai mesuliyet fikrini besleyici aşk, vecd, fetih ve hâkimiyet'tir. Çünkü bu hasletler, Batılının 'Avrupa fikrini' icadının da karşı hareket noktasını teşkil eder: *"Bir Avrupa fikrinin, bir Avrupa farkının bekçileri olmanız gerek, ancak kendine has kimliği üzerine kapanmamaya ve kendi olmayana doğru, öteki hedefe veya ötekinin hedefine, hatta –ve bu belki bambaşka bir şey- bu modern geleneğin ötesinde, bir başka sınır yapısı, bir*

başka yaka olacak, hedeften başka'ya / baştan başka'ya doğru örnek bir şekilde ilerlemeye dayanan bir Avrupa'nın bekçileri haline gelmeniz gerekir" (Derrida, 1991, s. 32). Zira işaret ve ima ettikleri derin mana ile geniş muhteva bağlamında kavramları tarih yapan, tarihe yön veren, aynı zamanda tarihi görevlendiren bir iradenin yürüyüş ilkeleri olarak algılayabiliriz. Bu çerçevede içinde şekillenen düşüncenin neticesi, varlığın sırrını çözmek, büyük orkestranın mütemmim parçası sıfatıyla hayranlığını ortaya koymak, düzenin mesuliyetini üstlenmektir. Nihayetinde bu mesuliyet, diğer bütün varlıkların hak ve hukukunu koruyan, söz geçiren, irade ortaya koyup idare eden erki belirleyip gündelik hayata dair uygulamaları da denetleyen varlık alanı oluşturmak meselesidir. Bu minvalde Necip Fazıl'ın cümlesi şöyledir: "*Devlet ve milletin büyük çapa ermiş yedi asırlık hayatında ilk iki buçuk asrını aşk, vecd, fetih ve hâkimiyetle süsleyici...*" (Kısakürek, 2018, s. 243). Medeniyete dâhil milletlerin bir kısmı üretici, diğer kısmı da tüketicidir. Türk milleti şekillendirici karakteri ve yapıcı iradesiyle tarihe yön veren milletlerdendir. Zamandan ve mekândan el çekmiş ya da çektirilmiş olmak, tarihin ve medeniyetin dışına itilmişlik manasına da gelir. Zira Necip Fazıl'ın bahsettiği kavramlar, idealist-romantik hissiyatın rehberliğinde tezahür imkânı bulamamıştır. Aksine ferdî, siyasi ve sosyal planda bizzat yaşanmış pratik tecrübelerin aksülameli olarak tecelli etmişlerdir. Âlemde varlığının hikmetini fısıldayan aşkı, hayatının özgül ağırlığına ve özgür ruh hâline rehber kılmıştır.

Milletin tarih yürüyüşünün ikinci devresi ise, üç asrı içine alır: "[Ü]ç asrını kaba softa ve ham yobaz elinde kenetleyici..." (2018, s. 243) Birinci devrenin aksine, hareket kabiliyetini kaybetmiş, skolastik zihniyetin çürüttüğü zeminde, ferdî ve içtimai faaliyete hiç ihtiyacı bulunmayan, itilen bir vagon hâline getirilen akli ve nakli delillerin devre dışı bırakıldığı zaman dilimini kuşatan, durağanlık dönemidir. Erol Güngör'ün, De Amicis'ten naklettiği cümleler, Güngör'ün de belirttiği gibi, 'biraz ağır görünmekle birlikte' Türk milletinin eski ile yeni arasında nasıl bir durumda olduğunun açık ispatıdır: "... şu noktada hemen bütün dünya müttefiktir ki, yeni Türk eski Türk'ün değerinde değildir. Bizim kumaşlarımızı, her türlü refah vasıtalarımızı, ayıplarımızla kötülüklerimizi, mânâsızlıklarımızı benimsemiştir; fakat hislerimizle fikirlerimizi (yani ilim ve sanatı) henüz kabul etmiş olmadığı için, bu yarım-yamalak istihale esnasında eski Osmanlı-Türk karakterinin bütün iyi taraflarını kaybetmiştir. Eski Türk'ün, Batı medeniyeti eserleri olarak şimdilik gördüğü şeyler tembel, kabiliyetsiz, îmansız, para düşkünü, frenk taklitçisi, her türlü an'anenin düşmanı ve uşak ruhlı sürü sürü memurlardan ve atalarının pabucu bile olmayacak küstah, hayâsız bir çeşit 'şık gençlik' güruhundan ibarettir" (Güngör, 1997, s. 159). Asırlar boyunca, insana sorumluluk yüklediği gibi, tarihe de sorumluluk teklif edip tarihi ayağa kaldıran İslâm'dır. İslâm'ın ayaklanmasını ve yürümesini temin hususunda yol gösteren bazı milletler vardır. Bu milletlerden birisi de, Türk milletidir. İslâm'ın belirlediği ölçüler dâhilinde hareketi şiar hâline getirip İslâm medeniyetine öncülüğü üstlenen bir milletin, ilahî dava olarak algılayıp uğruna her şeyini feda ettiği süreçten alıkoyan takozu haber verir. *Kaba softa ve ham yobazın işlemez hâle gelen bakış açısının doğruluğuna dair kesin hükümlerin hayatın dışına ittiği akli ve nakli ilimler, asli görevlerini ifada ya geç kalmışlar ya da hiç fırsat bulamamışlardır.* Bu iki ilmin yokluğu, Müslüman bir insanın temel iki vasfının ziyai sonucunu doğurmuştur. Bu iki temel vasıf, basiret ve irfandır. Basiretten mahrum kalan Müslüman, gelecek adına ümidini yitirmiş, inşa ve ibda görevini devretmiştir. İrfanını kaybetmiş bir millet, rehbersiz kalmış, asırlar boyunca bizzat kendisinin deruhte ettiği kutsal zevki, ait olmadığı diyarlarda aramaya koyulmuştur. Bunun neticesi de, tarihi yönlendirmek, dolayısıyla medeniyete hizmetten çekilerek, adalet ve hukuk gözetmeyen bir oluşumun varlığına zemin hazırlanmasına ortak olmuştur.

Medeniyet olgusuna, varlığa ilk adımından itibaren katkı sağlayan Türk milleti, ivmesi sürekli yukarıya doğru bir yolculuk yapamamıştır. Dolayısıyla kazanarak katkıda bulunmaya devam yerine, kaybettiklerine ağıt yakmaya hatta arabesk bir dünyanın merkezinde yer almaya razı edilmiş, daima aşağıya doğru çekilip itibarının zedelenmesine uygun zemin oluşturulmuştur. İşte Necip Fazıl, gençliğe hedef gösterirken, milletin zirveyi nasıl kaybettiğine dikkat çeker: "[S]on bir asrını, Allah'ın, Kur'an'ında 'belhüm adal' dediği hayvandan aşağı taklitçilere kaptırıcı..." (Kısakürek N. , 2018, s. 243) Kendisine hiç benzemeyen ve kendinde kaybettiği erdemleri başkalarında arama gafletiyle düştüğü taklitçilik, milleti kendi olmaktan uzaklaştırmış, millet olma kimliğini inkıtaa uğratmıştır. Kur'an'ın ifadesi ile 'belhüm edal' sıfatı, yaratılış gayesine uygun hareket etmeyen insanın düşebileceği aşağılığın adıdır.

Gençliğin dikkatine sunulan dördüncü devre, madde ile mananın, ruh ile bedenın karşı karşıya geldiği noktadır. Necip Fazıl, karşı karşıya geliştire, madde ve bedenın insafsızlığına mahkûm edilen Türk'ün, yok edildiği zaman dilimine dikkat çeker: "[E]n son yarım asrını da işgâl ordularının bile yapamayacağı bir cinayetle, Türkü madde plânında kurtardıktan sonra ruh plânında helâk edici tam dört devre bulunduğunu gören..." (2018, s. 243)

Ruh medeniyetinin mensubu bir milletin, varlık alanına müdahale edilerek asıl kimliğinin ortadan kaldırılması, tarihi

sürece vurulan son ve amansız darbe olmuştur. Medeniyet ve ışığın kaynağı Doğu'nun, insanın kemâle ermesi için attığı neredeyse bütün adımlar, ruha aittir. İlahi ve beşeri kaynaklı tüm din ve öğretiler, insanın huzur ve mutluluğunun, kendi varlığını terbiyesinde saklı olduğu noktada hem fikirdirler. İşte Kısakürek'in itirazı, insanın anlamlı bir hayat sürmesini sağlayacak ruhi tatminin yok edilmiş olmasıdır. Türk milletini ruhtan yoksun bırakıp maddeye bağımlı hâle getirmiş olmak, onun asıl varlık iddiasını da ortadan kaldırır: "Türkiye kendi millî ve mânevî değerlerini bu yeni sentezin içine katmadıkça, Batı medeniyetinin geride kalan eski modeli önünde hayran ve onu taklitten başka hiçbir ideali olmayan, yaratıcılıktan mahrum bir seyirci halinde kalacaktır. İçinde bütün dünya milletleri ile beraber Türklerin de payı olmayan bir medeniyet evrensel değildir ve bizim dışımızda kalır" (Safa, 1990, s. 70).

Hitabenin, yukarıda söz konusu edilen bölümü, geçmişe yönelik tenkitler ve değerlendirmeler içerir. Bununla birlikte, bir muhasebe de gerçekleştirilmiş olur. İlk dönem hariç, gençliğin eşliğinde beklediği devreye gelinceye kadar geçen zaman dilimindeki olumsuzluklar göz önüne serilir. Bütün geçmiş ahlaki, ideolojik ve siyasi yaftaların boyun bağı ile birbirine bağlanmış, gelecek için insana hiçbir ümit vaat etmemektedir. O hâlde, bu durumu değiştirmek adına atılması gereken adımlar vardır: "Bu devreleri yükseltici aşk, süründürücü satıhçılık, çürütücü taklitçilik ve öldürücü küfür diye yaftalayan ve şimdi, evet şimdi... Beşinci devrenin kapısı önünde dimdik bekleyen bir gençlik..." (Kısakürek N. , 2018, s. 243) Son ve beşinci devrenin adımını atacak olan, kapının önünde dimdik bekleyen gençliktir. Bu, bir sorumluluktur. Davası uğruna, hayatını ortaya koyan dava adamının, emek vererek yeşertip büyüttüğü ve artık, davanın birileri tarafından omuzlanması gerektiğine inandığı anın gelip çatıldığını gösterir. Hem ferdin, hem de cemiyetin izzet ve şahsiyetine hücumu gaye edinmiş çöküntü, çürüme, fesat ve taklit gibi, içten içe yok edici unsurlara karşı uyanık davranacak, geçmişin hesabını sorarken, gelecek için görevler üstlenecek gençliğin varlığına vurgu asıldır.

Başından beri varlığını adadığı kıymetlerin nasıl ve niçin kaybedildiğini, davasının istikametini sorabilecek gençlikle yüz yüzeyiz: "Gökleri çökertecek ve yeni kurbağa diliyle bütün 'dikey'leri 'yatay' hale getirecek bir nida kopararak 'mukaddes emaneti ne yaptınız?' diye meydan yerine çıkacağı günü kollayan bir gençlik..."

Dininin, dilinin, beyninin, ilminin, ırzının, evinin, kininin, öcünün dâvacısı bir gençlik..." (2018, s. 243)

Dünden bugüne, 'yükümlü kılındığı' davasını takip eden bir gençlik ki, sorumluluk sahasına ait ilahi ve insani ölçülerin peşinde yürür. Dinin, dilin ve ilmin insana, dolayısıyla milletlere kimlik kazandıran erdemlerin davasını güden bir gençlik arzulanmaktadır. Diğer taraftan, halk ile hak arasında kaldığında, tavrını her zaman haktan yana koyacak bir gençlik olmalıdır. Zira hükmün hakka ait olduğu hakikatini bir düstur makamına koymak, hayatına adaleti hâkim kılmak ve en son noktada, asıl hürriyetin, hakka kölelik olduğunu kabul eden bir gençliktir beklenen: "Halka değil hakka inanan, meclisinin duvarında 'Hâkimiyet hakkındır' düsturuna hasret çeken, gerçek adaleti bu inanışta ve halis hürriyeti Hakka kölelikte bulan bir gençlik..." (2018, s. 244)

Necip Fazıl, hitabe metninin bu noktasında, özellikle Batı kaynaklı ve çoğu yirminci asrın icadı olan, siyasi, ekonomik, iktisadi ve ideolojik tekliflerle, insana refah vadeden izmler karşısında, gençlikten beklentilerini sıralar. Allah tarafından belirlenmiş hudutlar çerçevesinde, metafizik âleme ait davanın sorumluluğunu yerine getiren gençlik, aynı zamanda, dünyaya dönük görevlerini de ihmal etmemelidir. Çünkü inancı ona, öte için olduğu kadar, varlığını devam ettirdiği âlem için de emir ve nehiyeler vaz etmiştir. Yani dengeyi korumak adına her iki âlemin gereklerini yerine getirmelidir. Kapitaliste, komüniste, sosyal adalet adına, çalışanını sömüren zalim patrona karşı bir ölçü koyar. Bu ölçü, ekonomik ve iktisadi anlamda müreffeh bir hayatın sürdürülebilmesinin anahtarının, kalbe ve kasaya Allah ve Resul ölçüsünün muhakkak ikamesidir. İşte bu telkin, gençliği tamamen dünyevi, patronu koruyan ve de istismarcıya kazandıran bu yapı karşısına, ezeli ve ebedî bir sistemin belirlediği hadler ile çıkmak için yönlendirme gayretidir. İnsan aklının koyduğu prensiplerin, insanlığı düşürdüğü uçurumdan kurtaracak yegâne ölçü, mutlak olanın koyduğu hükümlerdir: "Emekçiye 'Benim sana acıdığım ve yardımcı olduğum kadar sen kendine acıyamaz ve yardımcı olamazsın! Ama sen de, zulüm gördüğün iddiasıyla, kendi kendine hakkı ezmekte ve en zalim patronlardan daha zalim istismarcılara yakarı kaptırmakta başıboş bırakılamazsın!', kapitaliste ise 'Allah buyruğunu ve Resul ölçüsünü kalbinin ve kasanın kapısına kazımadıkça serbest nefes bile alamazsın!' ihtarını edecek... Kökü ezelde ve dalı ebedde bir sistemin aşkına, vecdine, diyalektiğine, estetiğine, irfanına, idrâkine sahip bir gençlik..." (2018, s. 244)

Batı, Sanayileşme Devri ve Rönesans sayesinde, Doğu'nun önüne geçer. Öne geçişin önemli neticesi ve göstergesi, maddedir. Maddeye sahip olan Batı, medeniyet adına varlığını ortaya koymak ve varlığını sürdürmek için insanlığa hayalî

cennetler vadeder. Medeniyet yürüyüşü adına, belki her gün yeni iddialar ve vasıtalarda teklif eder. Ancak, aradan asırlar geçmesine rağmen vaat edilen cennete ve özlenen hayata dair hiçbir ipucu ortaya çıkarılamamıştır. İnsanlığın huzuru için bunca icada ve keşfe karşılık, insanlık çağın bedenine bir ruh kazandıramamıştır. Batı, böyle çaresiz ve ruhsuz kaosu ve bunalımı kendi yaşadığı gibi, öteki dünyaya ihraçtan da geri durmamıştır. Kutsalı ortadan kaldırmak, hiç olmazsa kutsalı dünyevileştirmek uğruna attığı adımların sonucunda Batı, uçurumun başına gelip bir hamle sonra intihara sürükleneceği noktanın başında durmuştur.

Hasta Batı ruhunun mahsulü ve Batılının kurtarıcı olarak takdim ettiği bunalım ve metalaşmayı, kendi kaybettiklerini bulma ümidiyle sahiplenen yapı vardır ki, genel olarak Doğu, özelde de Türk milletidir. Asırlar boyunca bizzat tecrübe ettiği, ancak çeşitli tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak kaybettiği bütün varlık unsurlarını, Batılının ürettiği bunalımda arayan bu durumu gençlik, yeniden sorgulamalıdır. Batılının insana teklif listesinde yer alan ne kadar hayal varsa, hepsinin hakikat olduğunu, çarenin ve devanın İslâm'da bulunduğunu yüksek sesle dile getirecek gençlik, hakikat adına varlığını ortaya koymalıdır. Batılının yalanlarına karşılık, gençliğin böyle bir tavır sergilemesi, yalnız kendisi için değil, yaşadığı coğrafya, İslâm âlemi dolayısıyla tüm insanlık adına atılmış bir adım olacaktır. Daha önemlisi, inancı için asırlarca üstlendiği medeniyet yürüyüşünü yeniden başlatacak, bütün yalanları hakikate çevireceği için, insanlık da aradığı hayatın ellerinden tutacak, huzur bulacaktır: *“Bir buçuk asırdır yanıp kavrulan, bunca keşfine ve oyuncağına rağmen buhranını yenemeyen ve kurtuluşunu arayan batı adamının bulamadığını, türkün de yine bir buçuk asırdır işte bu hasta batı adamında bulduğunu sandığı şeyi, o mübarek oluş sırrını çözecek ve her sistem ve mezhep, ortada ne kadar hastalık varsa tedavisinin ve ne kadar cennet hayali varsa hakikatının İslâm'da olduğunu gösterecek ve bu tavırla yurduna, İslâm âlemine ve bütün insanlığa numunelik teşkil edecek bir gençlik...”* (2018, s. 244)

Necip Fazıl'ın gençliği, seslenilince cevap veren, ferdî varlığını, herhangi bir hesaba girmeden, cemiyet ve aşkın değerler için ortaya koyabilme cesaretini gösteren karakterde olmalıdır. Muhatap, sorumluluk yükleneyeceği için ses çıkarır; çare bulmak için aranınca, görevini ifa etmek için meydana atılır. Üstlenilecek görev ve yerine getirilecek bir yardım söz konusu ise, başkalarını beklemeden öne çıkar. Çünkü çağrıya cevap vermek, iradi bir eylem iken, seçilmek kendi dışında bir gücün baskısı ile gerçekleşir. Gençliğin ben olarak bulunduğu yer, biz makamıdır: *“Kim var!” diye seslenilince, sağına ve soluna bakınmadan, fert fert ‘ben varım!’ cevabını verici, her ferdi ‘benim olmadığım yerde kimse yoktur!’ duygusuna sahip bir dâva ahlâkını pırlıdatıcı bir gençlik...”* (2018, s. 244)

Edward Said, entelektüel tanımlarken bir yalnızlıktan söz açar. Bahse konu yalnızlık, iddiası olanlar direnişin de tam yeridir: *“İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık”* (Said, 1995, s. 17). Gelecek, gençlikle şekillenen değerler dünyasıdır. Değerlerin inşası ve uygulaması, çoğunlukla ferdin tek başına yürüttüğü zihni faaliyetin neticesi olarak ortaya çıkar. Ardından cemiyetin günlük hayatının parçası hâline gelir. Ferdin üstlendiği fiil, entelektüel yalnızlığın tezahürü pratiklere hareket noktası olur.

Can emaneti, süresi dolduğunda geri alınacaktır. İşte alınacak canı, taşıma liyakatine uygun, her zaman fedaya hazır bir gençlik olmalıdır. İnsan için en kıymetli şey can ise, bu kıymeti, en kıymetli için verebilmeyi, yine kendi dışında hiçbir varlık aramadan ortaya koyabilme şuurunda bir gençlik vücut bulmalıdır: *“Can taşıma liyakatini, canların canı uğrunda can vermeyi cana minnet sayacak kadar gözü kara ve o nisbette strateji ve taktik sahibi bir gençlik...”* (Kısakürek N. , 2018, s. 244)

Necip Fazıl'ın seslendiği gençlik, gaflet içinde yuvarlanan, tembel ve vurdumduymaz bir gençlik değildir. Zira onun gözünden hiçbir şey kaçmamalı, çevresinde olup bitenden haberdar olmalıdır. Zıtların karşılaşmasında, gizleneni açık biçimde görebilen basirete sahip olmalıdır: *“Büyük bir tasavvuf adamının benzetişiyile, zifiri karanlıkta ak sütün içindeki ak kılı fark edecek kadar gözü keskin bir gençlik...”* (2018, s. 244)

Gençlik, her türlü imkânı elinde bulduran insan ve kurumların önüne koyduğu, ahlâk, edep, fazilet ve güzellikten uzak, bütünüyle ruhu rencide edici bir şekilde süslenmiş hücumlarına, tek başına karşı koyabilecek, bu işi üstlendiği için destanlaşacak bir gençliktir. Necip Fazıl'a göre gençlik, cemiyetin kurduğu bütün tuzak ve aldatmaların farkına varan, bunları ters yüz edebilme cesaret ve kararlılığını gösteren karaktere sahip olmalıdır: *“Bugün, komik üniversitesi, hokkabaz profesörü, yalancı ders kitabı, çıkartma kâğıdı şehri, muzahafat kanalı sokağı, fuş albümü gazetesi, şaşkına dönmüş ailesi ve daha nesi ve nesi, hâsılı, güya kendisini yetiştirecek bütün cemiyet müesseselerinden aldığı zehirli tesiri üzerinden silkip atabilecek, kendi*

öz talim ve terbiyesine, telkin ve tenmiyesine memur vasıtalarla kadar nefsini koruyabilecek, tek başına onlara karşı durabilecek ve çetinler çetini bu işin destanlık savaşını kazanabilecek bir gençlik..." (2018, s. 245)

Hitabenin gençliği, önceki nesilleri sorgulama hakkına da sahip olmalıdır. Zira onlarda bulamadıklarını bulmak için gayret göstermelidir. Ayrıca onların yapamadıklarını yapma hususunda geri adım atmamalıdır. Yapılması gerekenin ne olduğunu gösteren gençliğin yetişmesi kaçınılmazdır: "Annesi, babası, ninesi ve dedesi de içinde olsa, gelmiş ve geçmiş bütün eski nesillerden hiçbirini beğenmeyen, onlara 'siz güneşi ceketinizin astarı içinde kaybetmiş marka Müslümanlarısınız! Gerçek Müslüman olsaydınız bu hallerden hiçbiri başımıza gelmezdi!' diyecek ve gerçek Müslümanlığın 'ne idüğü'nü ve 'nasıl'ını gösterecek bir gençlik..." (2018, s. 245)

Son olarak gençlik, Allah'ın bütün âlemleri hürmetine yarattığı Hazret-i Peygamber'in varlığına sığınacak, O'nun getirdiği güzellikleri hayata hâkim kılarken O'nun düşmanlarına da söz hakkı tanımayacak bir hakikatin inşasına zemin hazırlayacaktır: "Tek cümleyle, Allah'ın, kâinatı yüzü suyu hürmetine yarattığı Sevgilisinin âlemleri manto gibi bürüyen eteğine tutunacak, O'ndan başka hiçbir tutamak, dayanak, sığınak, barınak tanımayacak ve O'nun düşmanlarını ancak kubur farelerine denk muameleye lâayık görececek bir gençlik..." (2018, s. 245)

Gençlik ve Sorumluluk

Gençliğe Hitabenin son cümlelerinde ise Necip Fazıl, gençlikle bir akit gerçekleştirir. Bir dava adamı olarak, vasıflarını saydığı ve hedefler belirlediği, yol gösterip rehberlik ettiği, özellikle de, davanın insanlara bağlı olarak bitip gitmediğini hatırlatmak maksadına yönelik bir takım düsturlar sıralar. Var olmak, muhatap seçilmiş olmaktan dolayı hakikaten bir imtiyaz, ama aynı zamanda büyük bir sorumluluktur. İşte Necip Fazıl varlığı, oluşumu, yetişmesi ve büyümesi için ömrünü feda ve belki heder ettiği gençliğin vücut bulmasından dolayı Allah'a hamd makamındadır. Dava, her zaman ve devirde, omuzları üzerinde yükseleceği erler bulur. Davaya adanmak, aşkın kıymetler uğruna söyleyecekleri ve söyletecekleri olmak demektir. Bu nedenle Necip Fazıl'ın gençliği, davanın yücelmesi için iki temel görevi yerine getirmelidir. İlki, davayı omuzlayan varlığı ortadan kalksa bile, davayı mahzun ve garip bırakmamak; ikincisi, kendinden önce, davanın erliğini yapmışların hakkını teslim etmektir. Her dava ve mücadele, hakkın, iyinin ve güzelin hayat bulması, yaygınlaşması adına sadakat ve meşakkatle kazanıldığı için kutsaldır. Her dava ve mücadele adamı gibi Necip Fazıl da, bir dava ve mücadele adamı olarak bahtiyardır ki, Batılın ileri sürdüğü ve önüne koyduğu bütün takozlara rağmen, gençlik sözlerine kulak vermekte, uyarılarına cevap almaktadır. Fani bir vücudun bekası için gerekli güzel neticenin sadaka-i cariyeye sıfatıyla gerçekleştiği de aşikârdır. *Gençliğe Hitabe*, dava erinin bir meydan okuyuşuyla nihayete ermektedir:

"Bu gençliği karşımda görüyorum. Maya tutması için otuz kûsûr yıldır, devrimbâz kodomanların viski çektiği kamıştan borularla ciğerimden kalemime kan çekerek yırttığım, kıvrandığım ve zindanlarda çürüdüğüm bu gençlik karşısında uykusuz, susuz, ekmezsiz, başımı secdeye mıhlayıp bir ömür Allah'a hamd etme makamındayım.

Genç adam! Bundan böyle senden beklediğim, manevî babanın tabutunu musalla taşına, Anadolu kıtası büyüklüğündeki dâva taşını da gediğine koymandır.

(...)

Allah'ın selâmı üzerine olsun!" (2018, s. 245)

Necip Fazıl, Sanat-Fikir-Aksiyon alt başlığı ile yola çıkan Ağaç dergisinin 14 Mart 1936 tarihli ilk sayısının arka kapağında yer alan *Okuyucuya Mahrem Birkaç Söz* başlıklı yazısında, okur ve gençlikle bir akit gerçekleştirir. Akdin iki kefesine sorumluluk borcunu yükleyen Kısakürek, akdin darasını alırken taraflar arasındaki hukuka riayetin muhafazasını esas kabul eder: "Ortalığın çoraklığı hakikatinde herhalde sen ve biz beraberiz. Sen suçlu yazıcıda buluyorsun, yazıcı suçlu sende. Biz suçun kimde olduğunu ispat etmek istiyoruz. Ya sen borcunu ödeyecek, hareketimize alâka göstereceksin. Fakat biz bir şey yapamayacağız. O halde biz yokuz.

Ya biz bir şey yapacağız. Fakat sen alâka göstermeyeceksin. O halde sen yoksun. Bunlardan birinden birini ispat etmek bize yeter!" (Kısakürek N. F., 1936)

Sonuç

Necip Fazıl'da, özelde şiirin genelde edebiyatın ve sanatın, insan varlığını bir bütün hâlinde ele aldığını söylemek hatalı olmaz. Öncelikle kendi varlığının manasını kavramak, ardından içinde yaşadığı cemiyetin asıl unsuru insana karşı sorumluluğunu yerine getirmek onun en önemli hedeflerindedir.

Necip Fazıl için şair, günlük ve sıradan arayışların, basit duygu ve düşünce kırıntılarının peşinde gerçekleştirilen koşuşturma faaliyetinin ortaya çıkardığı beyhude gayretlerin avaresi değildir. Onun şiir hevesi ve merakı bir yana, şairlik serüveni annesinin hastane odasındaki teşviki ile başlar. Annenin teşviki başlı başına bir sebeptir. Fakat şairliğini ve şiirini iki temel unsurun terkihi olarak görmek, okuyucunun zihninde farklı kapıların açılmasına zemin hazırlar: Birincisi, hastane odasının penceresinden dışarıya bakarken gördüğü savrulan karla homurtular çıkararak esen rüzgârın ruhu kanatlandıran, mistik ve metafizik var oluş sırrıdır. İkincisi, fikrin tabii meyvesi çile ile çilenin, bir dünya görüşünün belirleyicisi olarak ayakta kalıp kalamayacağı endişesini göz ardı etmeden kendini gerçekleştirmeye azmetmiş bir davanın mütefekkeri olabilme iddiasıdır.

Şairlik adımı, basit bir nedenle ilişkilendirilse de, Necip Fazıl'ın şiire bakışı ve şiire yüklediği mana, sebeple sonucun ne ölçüde farklı noktalarda durduğunu ortaya koyar. Aslında şairliğe başlama nedeninin sıradanlığı ile şairin kendi varlığını ispat ettiği yer arasındaki mesafe, onun hayata başladığı yerle hayatın sonunda ulaştığı yer arasındaki farklılığa da işaretler. Herkes bir hayatı yaşar. Hayatı anlamlı kılmak, irade sahibi insanın tercihiye bağlıdır. Yaratılışa uygun ölçülerle kuşatılmış hayat, hürriyetle birlikte anlamlı hâle getirilmiş olur. O hâlde Necip Fazıl, şiire başladığı noktadan itibaren nasıl bir yol takip etmiş ve hangi yöne doğru yürümüştür? Sorunun cevabını şöyle düşünmek mümkündür: Küçük bahaneleri göz ardı etmeyen Kısakürek, anlamsızlık girdabında dönüp durmayacaktır. Diğer taraftan hayata mana katmayanlardan olmayacaktır. İnsan sıfatıyla taşıdığı aşkın ruh hâli içinde, küçüğün rahatlığına inat, büyük olanın zahmetini talep edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Boulding, K. (1999). *Yirminci Asrın Manası*, Çev. E. Güngör. İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Ersoy, M. A. (1994). *Safahat*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Haksal, A. H. (2007). *Necip Fazıl Kısakürek Büyük Doğu Irmağı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Derrida, J. (1991). *Öteki Hedef / Başka Baş*, Çev: M. Başaran. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2018). *Hitâbeler*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1936). *Okuyucuya Mahrem Birkaç Söz*. Ağaç Dergisi. nr. 1, 14.
- Okay, M. O. (1987). *Necip Fazıl Kısakürek*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Safa, P. (1990). Objektif: 8, 20. Asır Avrupa ve Biz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Said, E. (1995). *Entelektüel*, Çev. T. Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tevfik, F. (2001). *Bütün Şiirleri*, Haz: İ. Parlatır-N. Çetin. Ankara: TDK Yayınları.